

13305 15

**OSMANLI DEVLETİNDE
VEZİR-İ ÂZAMLIK KURUMU**

Enver KAPLAN
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir - 1998

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ •

**OSMANLI DEVLETİ'NDE
VEZİR-İ ÂZAMLİK KURUMU**

Enver KAPLAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Tarih Anabilim Dalı

Danışman

Doç. Dr. Halime DOĞRU

Eskişehir - 1998

ÖZET

Osmanlı Devletinin merkez örgütünde Padişah'tan sonra yer alan en büyük devlet memuru vezir-i âzamdı. Devletin kuruluşundan itibaren var olan vezirlik kurumu, İmparatorluğun sonuna kadar devam etti."Vezir"ın sözlük anlamı "yardımcı"dır. Aynı zamanda yük anlamını da taşır.Bu bakımdan devletin yükünü taşıyan anlamında da kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde sonradan halife ünvanını da alan sultanların vekili,tam yetkili temsilcisi ve yürütmenin ikinci sorumlusu vezir-i azamdır. Sultan Orhan zamanından beri var olan bu makamı işgal eden kişiye diğer vezirlere olan üstünlüğünü belirtmek ve devlet örgütünde hiyerarşiyi sağlamak için önceleri vezir-i evvel ve vezir-i âzam denirken, Kanuni'den itibaren sadrazam ünvanı kullanılmaya başlanmıştır.

Padişahın mutlak vekili olan vezir-i âzam, padişahın fermanıyla atanır ve diğer vezirlerden farklı olarak kendisine mühr-i hümâyûn, yâni Padişahın mührü verilir. Bu mutlak vekillik sembolü idi.Görevden azledilince geri alınırdı.Sefere çıktıkları zaman tam yetki ile donatıldılar. XVII. yüzyıl başlarına kadar vezir-i âzam olacak kimse kubbe vezirleri arasından bu göreve atanırdı. Ancak bu yüzyıldan sonra valilerden de vezir,i âzam yapılmaya başlandı. III. Ahmet (1703-1730) döneminde kubbe altı vezirliği kaldırıldıktan sonra, vezir-i âzam olacak kimse tamamen Padişahın isteğine göre göreve gelmeye başladı. Devletin güçlenmesi ve gerileme sürecine girmelerinde de vezir i âzam formasyonu etkilidir.

XVIII. yüzyılın son yarısından itibaren üç ayda bir'e inen Divân toplantıları vezir-i âzam'ın İkinci Divânına kaydı. Böylece devlet işlerinde vezir-i âzam konağı Bâb-ı Ali ön plâna çıktı. Kubbealtı toplantı ve kubbe vezirleri yöntemi yerine yeni bir vekiller heyeti oluşturuldu.

ABSTRACT

Grand Vizier was the most Senior officer. Who was following Sultan in the Central Organization of the Ottoman State. The office of Vizier Organization had been since the beginning of the State Continued until the end of the empire. The dictionary meaning of the "Vizier" is "assistant" At the Same time It Contains the meaning of lead. It had been used at mean of carrying of the state load.

Grand Vizier is the second responsible of the execution and the representative of the Sultans who are Caliphe of the Ottoman State. Since Sultan Orhan, this job is exist Firstly this job was called "prime vizier" or "grand Vizier" to clear its superior to the other viziers. The title of the "Grand vizier" was started to be used Since Kanuni.

Grand Vizier (is being duzy by the firman of the Sultan who is representative of The Sultan. Grand vizier is given Imperial Seall (the seal of the Sultan) as diffinent than the other viziers. This was the Symbol of autocratic representative. His taken back when Grand Vizier is dismissed. When the Grand Vizier want to war, he was given all competence. Until the beginning of XVII. Century-Grand Vizier is used to select amongst of the Dome. But after this century, Grand Vizier was started to Select amagst of the Governors. During the Sultanate of III. Ahmet (1703-1730) After Office of Vizier of Under. Dome was abolished, Sultan began to Select the Grand Vizier. The formation of Grand Viziers is very important as both to be super (powerful) or to be weak of the state.

The Meetings of Council of Szate were once three months since the half of XVIII. Century. They were met at the Council of the Grand Vizier in af ternoon. So The Goverment House of the Grand Vizier and Bâb-1 Âli were the first at the state work. A new council of ministers was made instead of The Council of Viziers of Under Dome.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİ VEZİRLİK KURUMU

A. BÜYÜK SELÇUKLULARDA	10
1. Vezirlik Kurumunun Önemi ve Yetkileri	10
2. Vezir Tayininde Gözönünde Bulundurulan Esaslar	15
B. ANADOLU SELÇUKLULARINDA	17
1. Vezirlerin Yetki ve Görevleri	17
2. Vezirlerin Sembolleri	21
C. BEYLİKLER DÖNEMİNDE VEZİRLİK	22

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE VEZİR-İ ÂZAMLIK

(SADRAZAMLIK) KURUMU

A. KURULUŞ DÖNEMİNDE VEZİRLİK KURUMUNUN OLUŞUMU VE GELİŞMESİ	23
1. Vezirlere Paşa Ünvanı Verilmesi	26
2. Vezir Sayısının Artması	29
3. Vezir-i âzamlık (Sadrazamlık) Kurumu	33
a. Vezir-i âzam ile Vezir arasındaki fark	42

b. Kubbe Vezirleri	44
c. Diğer Vezirler	47
B. TÜRK SOYUNDAN GELEN VEZİR-İ ÂZAMLAR	48
1. Çandarlı Vezir Ailesi	49
2. Devşirme Vezirler	53
C. BAB-I ALİ'NİN KURULMASINA KADAR GÜÇLÜ VEZİR-İ ÂZAMLAR.	57
1. İbrahim Paşa	57
2. Sokollu Mehmet Paşa	59
3. Tarhuncu Ahmet Paşa	67
4. Köprülü Mehmet Paşa	69
5. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa	75
6. Köprülü Mustafa Paşa	77
7. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEZİR-İ ÂZAMIN YETKİ VE GÖREVLERİ

A. VEZİR-İ ÂZAMIN YETKİLERİ	80
1. Yürütme Yetkisi	85
a. Vezir ve Divân	86
b. İkinci Divânı	92
c. Cuma Divânı	96
d. Çarşamba Divânı	98
B. Vezir-i âzamin Yargı Yetkileri	100
1. Sefer dışı zamanlarda	101
2. Sefer zamanlarında	101
C. Diplomatik Alanda Çalışmaları	103
D. Atama (Tevcihat) Yapma Yetkisi	105
E. Askeri Görev ve Yetkileri	106

a. Sadrazamın Serdar-ı Ekremlik görevi	109
b. Sadaret Kaymakamlığı	113
c. Tersaneyi Teftişi	115
F. Mali Görevleri	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VEZİR-İ ÂZAMLIK KURUMUNUN ÖZELLİKLERİ

A. PROTOKOL BAKIMINDAN DURUMU	120
1. Sultanla İlişkileri	120
2. Sadrazamın Sembolleri	126
3. Şeyhül-İslâm ile İlişkileri	131
B. VEZİR-İ ÂZAMLIK KURUMUNUN ÖZELLİKLERİ.....	133
1. Vezir-i âzamin Sarayı (Yardımcıları)	133
a. Sadaret Kethüdası	133
b. Mektupçu Dairesi	136
c. Çavuşbaşı	136
2. Görevden Alınması ve Değiştirilmesi	138
3. Gelirleri	141
4. Giyimleri	144
C. DEVLETİN DURAKLAMA VE GERİLEMESİNDE VEZİR-İ ÂZAMIN ROLÜ	145
SONUÇ	152
KAYNAKÇA	156
EK	163

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

B.k.z. : Bakınız.

B. Selçuklu İmp. Vezirlik: Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik.

Selçuklu İmp. : Büyük Selçuklu İmparatorluğu.

C. : Cilt.

Çandarlı : Çandarlı Vezir Ailesi.

Diplomatik : Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik.

Divân-ı Hümayun : Hukuksal ve Siyasal Karar Organı olarak Divân-ı Hümayun.

İlk Vezirlere Dair Mütalea: Osmanlı Tarihine ait yeni bir vesikanın ehemmiyeti ve izahı
ve bu münasebetle Osmanlılarda ilk vezirlere Dair mütalea.

İ.Ü.E.F. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık: Osmanlıların Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık.

Merkez : Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı.

(M.T.M.) : Milli Tetebbular Mecmuası.

Methal : Osmanlı Devlet Teşkilâtında Methal.

Saray Teşkilâtı : Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı.

Siyaseten Katl : Osmanlı Devleti'nde siyaseten katl.

S.B.F.D. : Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.

O.T. : Osmanlı Tarihi

vd. : Ve devamı

Yay. : Yayınlayan

GİRİŞ

Vezir, aslında Farsça olup, Avesta'da vicira (karar vermek, hükmetmek), pehlevi dilinde v (i) çir (hüküm, karar) kelimelerinden Arapça'ya oradan da Araplaşmış şekli ile tekrar Farsça'ya geçmiş bir kelimedir. Arapça'da vzr ("yüklendi") kökünden gelen bu kelime, Padişahın hemen hemen bütün işlerini yüklenen ve hükümdarlıklarla ilgili konularda görüş ve önlemleri ile ona yardımcı olan kimse anlamına gelir. Devlet memuru olarak vezir, yasama, yürütme, yargı yetkileri kayıtsız koşulsuz elinde bulunduran ve hükümdarın vekili sıfatı ile devletin bütün işlerini sevk ve idare eden en yüksek kimsedir¹.

Ne kadar mutlakiyetçi olursa olsun büyükçe bir devletin başı bütün devlet işlerini yalnız başına kendisi göremez, güvendiği başka kişilerin yardımına da muhtaçtır. İslâm devletinde de daha peygamber'den itibaren Halifeler daima kendilerine yardımcılar almışlarsa da hiçbir zaman tam anlamıyla bir vezir almadıkları gibi, aldıkları memurlar bu adı da taşımamışlardı². İslâm öncesi Türklerde vezir ünvanı yerine buna benzer devletin ikinci derecede sorumlu kişi, Aygucı bulunmaktaydı³.

İslam Tarihinde, Abbasiler'e gelinceye kadar yönetim sistemi içinde resmi olarak "vezir" ünvanı ile anılan bir görevlinin bulunmadığı anlaşılmaktadır⁴. Vezirlik kurumu gerçek manada, Abbasiler devrinde ortaya çıktı. Tamamen İran kaynaklı olan bu kurumda

¹ T.H. "Vezir", İ.A.

² Ahmet MUMCU, Coşkun ÜÇOK, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara, 1957, s. 110.

³ İbrahim KAFESOĞLU, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1986, s. 251.

Türk Devlet Örgütünde toy, siyasi, ekonomik ve kültürel konularda genel kararlar alan en yüksek kuruluş idi. Göktürk ve Uygur hâkanlıklarında, gerektiği zaman toy müzakerelerini yönettiklerini gördüğümüz aygucı ve üge'lerin gerçekte hükümet başkanı oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar hânedan mensupları dışından, devlete hizmetleri ve dirayetli kişilikleri ile seçkinleşen, halk tarafından sevilmiş, tutulmuş kimseler arasından işbaşına getiriliyorlardı. (Asya Hunlarında Ku-tu-hou'lar, Avrupa'da Onügez, Gök-Türklerde Tonyukuk, Uygur hakanlığında sonra hükümdar seçilen Kutluğ vb... gibi.)

⁴ Ziya KAZICI, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 1991, s. 69.

vezirin görevi, Sasanilerdeki Wazurg Framaaahar (hükümdarın mührünü taşıyan mutlak vekilinki ile aynı idi. Başlangıçta sınırlı olan işlerin zamanla artması ile birlikte, hükümdarın mutlak vekili olan kişi, sorumlu bulunduğu görevlerin bir kısmını, kendi vekilleri olan diğer vezirlere devretmek zorunda kalmış, kendisi de bunların başı olmuştur⁵.

Sasanilerdeki Wazurg Framaaahar yani hükümdarın mührünü taşıyan vekili mutlak ne ise İslâm devletlerindeki vezir-i azâm veya Abbasilerdeki vezir-i tefviz aynı konumdadır⁶. Abbasilerde vezaret tefviz ve tenfiz olmak üzere iki bölümdü,(Vezareti tefvize) memur olan vezir, halifenin yetkilerinden biri olan veliaht ataması ve halifenin imametten istifa etmesi yani çekilmesi ve bir de Vezirin tayin ettiği memurların gerektiğinde halife tarafından görevden uzaklaştırması gibi şeylerden başka bütün devlet işlerinde tam bir bağımsızlığa sahipti. Abbasiler'de Harun Reşit zamanına kadar halifeler bizzat işleri idare ederken Harun Reşit bu işleri terk ederek bütün yetkiyi Veziri (Yahya Bin Bemerck)'e vermiştir. Yahya halifeye sunulan arizada⁷ kendi imzası ile yanıt verir; görevden alma ve göreve getirme işlerini doğrudan doğruya halifeye sormadan kendisi yapardı.

⁵ "Vezir", İ.A.

⁶ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devlet Teşkilâtında Methal**, Ankara, 1983, s. 6; Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul,1981, s. 45. Halifeye yardımcı olduğu için birinci Abasi Halifesi olan Abdullah-ı Seffah Hemedanlı Ebu Selemet-ül Hallalı vezir ünvanı ile atamıştır.Bu kavram daha sonraları yayılarak İslâm devletlerinde kullanılmıştır.Uzunçarşılı, **Methal**, s. 6.

⁷ Ariza: Sultan ve Padişahlara hürmetle yazılan veya verilen istek dilekçesi.

Vezaret-i Tenfiz'in yetkileri ise sınırlı olup halifelerin kendisine verdiği görevleri yapan bir makamdı ki bugünkü hiyerarşiye göre Cumhurbaşkanlığı sekreterliğine benzetebiliriz⁸.

Abbasi vezirleri yetkilerini zamanla kendilerinde topladılar. Halifenin yerine mektuplar yazmaya başladılar. Hatta halife tarafından gönderilmesi gereken mektupları dahi sorumluluğu üzerlerine alarak gönderdiler. Onlar halife namına direktif ve emir veriyorlardı. Şüphesiz emir verme konusu, vezirin otorite derecesine göre değişiyordu. Bütün istihbarat kaynaklarına hakim olan ve birçok durumda ferman çıkarmak yetkisini de elde eden Abbasi veziri tam olarak karar verme yetkisine sahiptir. O prensip itibariyle halifenin otoritesi içine giren sahalarda hükümeti de idare ediyordu⁹.

Abbasilerde vezirliğe simge olmak üzere üzerinde halifenin ismi yazılı altın mühür vardı; Halifeler kendilerinin vekili olan vezirlere kendi adlarına basmak üzere mühürlerini vermişlerdi. Vezir halifenin mührü ile bir şeyi mühürleyeceği zaman saygı olarak ayağa kalkar ve ayakta mühürlerdi¹⁰. Abbasi devletinin başlangıcında mühür vezire bir törenle verilirdi¹¹. Vezir tayin edilen kişiye halife huzurunda hil-ât (kaftan, süslü elbise) giydirildikten sonra vezâret taklidi olarak kılıçla bağlanırdı. Vezir adı hemen diğer islâm devletlerinde de genelleşerek yayıldı¹².

⁸ UZUNÇARŞILI, *Methal*, s. 7, ve Kazıcı, *a.g.e.*, s. 77.

"Maverdi" gibi bazı islâm hukuk görüş belirleyicileri vezaretin içeriği, makamı, hukuk ve yetkileri, görevleri hakkında prensiplerde koymuşlardır. Bunlara göre "vezaret" başlıca iki çeşittir. 1-Vezaret-i tefviz; 2-Vezaret-i tenfiz "Vezaret-i tefviz" halifenin onayı ile onun yetkisi altında halife namına bütün hükümet işlerini bağımsız olarak yapmağa yetkiyi ifade eder. Yalnız halifenin istifasını, veliaht tayinine, halife tarafından tayin edilmiş memurların görevden alınmasında yetkili değildir. Oysa "Vezaret-i tenfiz" halifenin emirlerini yapmaktan başla hiçbir yetkiye sahip değildir. Bu bakımdan "Vezaret-i tefviz" ancak bir tane olabildiği halde, çeşitli işler için birden fazla "Vezir-i Tenfiz"ler var olabilir. Selçuklular'daki vezirler, sonra Osmanlılarda vezir-i âzamlar "vezaret-i tefviz"i sahip bulunuyorlardı. Köprülü, *a.g.e.*, s. 45.

⁹ Aydın TANERİ, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", *T.A.D.*, C.5, Sayı 8, 9, (1967), s. 100.

¹⁰ UZUNÇARŞILI, *Metal*, s. 8.

¹¹ TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 101.

¹² UZUNÇARŞILI, *Metal*, s. 8.

Abbasi vezirinin görevlerinin başında mali işler ile sorumlu devlet dairelerini denetlemek geliyordu. Onlar vergi alınmasında yapılan veya yapılması olası hataları arayıp buluyorlardı. Bu soruna o kadar önem veriyorlardı ki, vezirler kendi makamlarında bu işler için ayrı bir büro oluşturdular. Mali işlerde hatalara yalnız vezir itiraz edebiliyordu. Bunun içinde mali işlerde uzman olmak lâzımdı. Bu durumda vezir devletin gelir ve gider bütçesini yakından kontrol edebiliyordu. O, giderler için bir liste hazırlıyor ve halifenin onayını aldıktan sonra yürürlüğe koyuyordu. Yine vezir başta sarayın bütçesi olmak üzere illerin gelir ve giderlerini düzenliyordu¹³

Divânda vezir “kadıkuzat” ve diğer görev sahiplerinin yerleri olup, halifenin makamı da var ise de burası boş durur, fakat halife divâna bakan pencereyi yüksek bir yerden divân görüşmelerini dinleyip kendisi görünmezdi. Divâna bakan bu pencereye kâbe örtüsünden siyah örtü konmuştu. Divân esnasında bu perde kaldırılır ise de pencerenin altın kaplı parmaklıklarından halife dışarıdan görünmezdi¹⁴. Abbasi vezirleri genel olarak İslâm-Arap Uygarlığının temsilcileridirler. Buna ilâve olarak Helenistik ve İrani kültürün etkileri’de vardır. Bazıları İrani’liğin savunucuları olmuşlardır. Bütün bunlara rağmen vezirler kökenleri ne olursa olsun nihayet Arap devlet adamı olduklarından; Araplığı arap dilini hiç bir zaman küçümsememişlerdir¹⁵.

Devlet kurumları Abbasi etkisine giren Türk devletlerinden biride Samanoğulları ve Gazneliler’in siyasi varisi olan Büyük Selçuklu Devleti’dir. Bunun sonucunda Selçuklularda kurumlar çok sağlam kuruldu. Bu kurumların bir bölümü Karahanlılar’dan, bir bölümü de Oğuz geleneklerinden yararlanarak olgunlaştı. Büyük Selçuklu Devleti’nden de diğer Türk Devletleri’ne geçti. Gerçekten Büyük Selçuklu Devleti parçalandıktan sonra dahi, onun bıraktığı boşluğu dolduran siyasi varisleri Harzemşahlar’da başta Türkiye selçukluları olmak üzere diğer Selçuklu devletlerindeki Atabeyler’de, Eyyubiler’de ve sonraları Memlüklüler’de Selçuklu devlet örgütüne ait gelenek ve yöntemlerin devam ettiği görülür¹⁶.

¹³ TANERİ, “B. Selçuklu İmp. Vezirlik”, s. 99.

¹⁴ UZUNÇARŞILI, *Metal*, s. 5.

¹⁵ TANERİ, “B. Selçuklu İmp. Vezirlik”, s. 96.

¹⁶ KÖPRÜLÜ, *a.g.e.*, s. 183.

İslâm Türk Devletlerinde makam ve memuriyet adlarından ve Vezir, Nizâmül-mülk'ün "Siyasetname"sinden anlaşıldığına göre, hükümet örgütünde esas itibariyle İslam-İran geleneğini devam ettiren Gazneli Türk Devleti, Selçuklulara ve Osmanlılara örnek olmuş durumdadır¹⁷.

Vezirlerde görev, yetki ve protokol bakımından paralellik gösterir. Gerçekten Abbasi, Samani, Gazneli, Selçuklu vezirleri ayrı devirlerin aynı vezirleridir. Bu paralellikte, şüphesiz bütün bu devletlerdeki (Abbasilerin Arab, Samanilerin İrani, Gazneli ve Selçukluların Türk kökenli olduğu gözönünde bulundurulmalıdır) vezirlerin aynı formasyon ile yetişmiş İranlılar olmaları büyük bir rol oynamaktadır. Gerçekten Emevi Halifesi Abdülmelik'e atfedilen "İranlılar'a şaşıyorum. Bin yıl hüküm sürdüler, biran bize muhtaç olmadılar. Biz bir asır devlet idare ettik, biran olsun onlardan müstağni kalmadık" sözü yakıştırmaya bile olsa, gerçeği ifade etmektedir¹⁸.

Genelde bu devletlerde Hükümet Divan-ı Saltanat (Büyük Divan) denilen ve başında "Sahip Divân-ı Saltanat¹⁹ veya Divân-ı A'li" veya (Hace-i Buzurg) Hace, Farsça "Vezir" buzurg ise "büyük" anlamında²⁰ olup bu ünvanlı vezirin bulunduğu "Divân-ı vezarete" bağlı olan 4 Divân'dan kurulu idi; 1- Divân-ı Tuğra (iç ve dış)yazışmalar, 2-Divân-ı istifa (Maliyeden sorumlu), 3- Divân-ı Arz'ülceys (Harbiye), 4-Divân-ı işraf(Umumi teftiş). Askeri ve adli işler dışında devlet memurlarının özlük işleri yapıldı²¹.

Ortaçağ Türk İslam Devletleri'nde başta hükümet başkanlığı yapan Başkan (Vezir) olmak üzere bütün devlet adamları yüksek öğrenim görmüş olanlar arasından atanıyorlardı. Bütün bu görevlere yönetim kadrosunda derece derece ilerlenerek geliniyordu. Böylece devlet hayatında deneyiminde hakkı veriliyordu²².

17 İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983, s. 353.

18 TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 83.

19 İbrahim KAFESOĞLU, *a.g.e.*, s. 354.

20 Ali SEVİM, *Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, Ankara, 1982, s. 79.

21 İbrahim KAFESOĞLU, *a.g.e.*, s. 353.

22 TANERİ, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara, 1975, s. 58.

Samaniler devrinde de vezirlik, aşağı yukarı Abbasi ve Bıyeyhilerde olduğu gibi idi. Karahan ve Gazneli devletlerinde de vezirlik aynı özelliklerini devam ettirdi²³.

Samanilerde saray ile divân, iki ayrı örgüt idi. Hükümdarın (Emirin) Bağdad'da olduğu gibi bir veziri vardı ki Divânların başında hükümdarı temsil ediyordu ve hepsini idare yetkisine sahipti²⁴.

Karahanlı örgütünde hükümdarın adına çeşitli devlet işlerini yürütmekle görevli merkez örgütünün başında, Türkçe ünvanı "Yugruş" olan bir vezirin bulunduğu görülmektedir.

Yusuf Has Hacib'in kayıtlarından anlaşıldığına göre Karahanlılarda bir kimseye vezirlik görevi verilirken bir ünvan ile Tuğ-davul-zırh-hilat, süslü eğer takımı, at ve mühür verilirdi²⁵.

Vezirin başlıca görevleri; Memlekette düzeni sağlamak, halkı huzura kavuşturmak, ülkeyi genişletmek, hazineyi zenginleştirmek ve adaleti sağlamak. Aslında bunların tamamı devletin (dolayısıyla hükümetin) görevleri olup, vezirde bu görevleri hükümdar adına yerine getirmekle görevliydi. Vezirin emrinde de günümüz kabinelerine benzetebileceğimiz bir büyük divan bulunurdu²⁶.

Gazneliler Devleti Vezirlerinin de çoğunluğu İranlıydılar. Sultan Mahmut'un ilk veziri Ebu'l-Abbas Isfarani, Horasanlı'dır. O da Abbasi vezirleri gibi kâtiplikten yetişmedir. Sultan Mesud'un ikinci veziri Ahmet b. Şirazi de İran kökenlidir.

Gazneli Devlet vezirleri, vezareti kabul ederlerken Sultanlar ile ne şartlar altında görev yapacaklarını belirleyen kontrat yapıyorlardı.

²³ Ziya KAZICI, a.g.e., s. 79.

²⁴ W.BARTHOLD, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev.: Fuat Köprülü), Ankara, 1986, s. 125.

²⁵ Reşat GENÇ, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1992, C. VII, s. 173.

²⁶ GENÇ, a.g.e., s. 174.

Sultan Mesud'un veziri Ahmet Abdüssamed'in saray ümerası ve gulamları ile emirü'l-ümera ve diğer kumandanları ile olan ilişkileri, sultan ve vezir de birer şifreli kopyası olan sözleşme ile düzenlenmişti. Ayrıca vezir ordu personelinin ve askerlerin maaşlarının tesbitinde yetkiliydi. Gene vezir, memurun tayin ve azlinde de yetkiliydi. Sultan Mesud'un vezirlerinden meymendi de bir sözleşme yaptıktan sonra vezarete geçmiştir²⁷. Gazneli veziri vergi toplamaktan da sorumlu idi²⁸.

Gaznelilerde hükümdardan sonra devletin en yüksek makamını işgal eden vezire "Hace-i Büzürg" adı veriliyordu²⁹.

Harzemşahlarda da, Selçuklularda olduğu gibi, merkezi idarenin başında vezir bulunurdu. Bunun görevi ve yetkileri de hemen hemen Selçuklu vezirlerinin aynı idi. Vezirin sorumluluğunda divan-ı tuğra, divan-ı inşa, divan-ı arz, divan-ı istifa, divan-ı işraf vb. gibi divanlar vardı³⁰. Harzemşahlarda vezirlik Atsız (1172-1200) zamanında kurulmuş olmalıdır³¹.

Şehzade vezirleri ile bazı önemli vilayetlerde bulunan ve merkezden tayin edilen vezirlerde, kendi bölgelerinde aynı görevlerle sorumlu idiler. Nitekim vezir Nasıruddin göreve geldiğinde; "Memleketimizin hiçbir yerinde senin emirlerine karşı koyacak, kudretini inkâr edecek insan mevcut değildir!" diye bildirildi³².

Ayrıca tabi devletlerde de Harzemşah'ın birer vekili bulunurdu. Buna karşılık Alaeddin Muhammed, bir ara vezirin vazife ve salahiyetlerini altı kişilik bir hey'ete vermişse de, iyi sonuç alamadığından tekrar eski yönteme dönmüştür. Harizmşah

²⁷ TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 114.

²⁸ "Gazneli veziri, vergi tahsilatından sorumludur. Bunun içinde berid usulü ile ummal üzerinde sıkı bir kontrol yapıyordu. Parayı eksik yollayan bir memur, bunu ödemeğe mecbur tutulur, ödemezse zorla alınır", Taneri, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 114.

²⁹ KAZICI, a.g.e., s. 79.

³⁰ T.H. "Vezir" mad. İ.A., s. 312.

³¹ KAZICI, a.g.e., s. 8.

³² İbrahim KAFESOĞLU, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1984, s. 213.

hükümdarları genellikle kültürlü insanlardı; bu yönüyle devleti bizzat idare etmek istediklerinden, onlarda Selçuklular devrindeki Nizâm-ül-mülk gibi, makamını uzun süre korumuş vezirlere rastlanmaz³³.

Yine Selçuklularda olduğu gibi, Harizmşahlar vezirlerinin gelirlerini de maaş, tevcih edilen ikta ve öşür teşkil ediyordu³⁴.

Memlûklülerde vezire Naibi kafil denir. Bütün işlerde adeta selahiyeti mutlakayı (mutlak yetkiler) sahip olup Sultanın vekilidir. Sultanın hükmü gibi bu da hükmeder. Sultanın tuğrasını koyduğu Tevki, menşur vesairede bununda hususi simge ve sembolü vardı. Bundan dolayı adeta ikinci bir Sultandır.

Naibi kâfil, Sultana sormadan asker toplar ve istihdam eder. Memur ve kâtipleri değiştirirdi. Yalnız vezir, dört mezhep kadısı, sırkâtibi ve Divân-ı askeri kâtiplerini değiştirmek veya oraya adam atamak istediği zaman hükümdarların görüşlerini alırlardı. Bundan başka Emirlerin değiştirilmesin de Sultanın olurunu almak zorundaydı. Bu suretle mali işlerde bütün genel bağımsızlığıyla beraber yaptığı işlerden Sultani haberdar ederdi; yaptığı işlere ve arzusuna müsaade edilmemesi pek azdı³⁵.

Bazı hallerde memlûk sultanları, bir anda iki vezir tayin ediyorlardı. Bunlardan birisi ilmiye sınıfından olup buna Vezirü's-Sohbe, ikincisi de askeriyeden olup ona da sadece el-vezir deniliyordu³⁶.

Naibi kafil, iş itibari ile Osmanlılardaki Vezir-i âzama benzer; çünkü hem idari ve hem askeri işlerde yetkiye sahiptir³⁷.

İlhanilerde mutlak surette hükümdar namına memleketin hakimi ve devletin bütün

33 T.H. "Vezir" İ.A., s. 312.

34 BARDHOLD, W; "Harzemşahlar", İ.A.

35 UZUNÇARŞILI, Methal, s. 349.

36 GENÇ, a.g.e., C.7, s. 21.

37 UZUNÇARŞILI, Methal, s. 349.

işlerinden sorumlu olan vezir ile sahib-i divândı. Bazen bu iki görev bir kişi üzerinde birleşirdi. Divân-ı ilhani ve diğer buraya bağlı divânlar bunların emirleri altındaydı. Devleti ilhaniyede vezir ve Sahib-i Divân'a müracat edilmeden iş görülemezdi; ayrı ayrı vekâletlerin reisleri bulunmakla beraber ülkenin geliri ve giderleri ilmi ve hukuki memurların tamamı hep bunlara aitti. Hergün İlhan'ın yanına girer arz ederlerdi³⁸.

Selçuklularda, Memlûklüler ve İlhanilerde vezirler idari ve mali işlerle sorumlu olup askeri işlere karışmazlardı. Askeri işlere Beylerbeğileri bakarlardı. Kuruluşu esnasında Osmanlı beyliğinde de böyle idi³⁹.

Diğer taraftan bu devri yaşamış olan Aksaray'ı, Muşammarat-al ahbar'ında vezareti iki vezirin deruhte (üzerine aldığı) ettiğini yazar⁴⁰.

Altın damgalı Vezirlik ve sahibi divân fermanlarında vezirin mutlak yetkisi menşur adlı mühürsüz mektubundan başka kemerde verirlerdi.

İlhanilerdeki vezaret ile sahib-i Divânlığın Şemsüddîn Mehmet Cüveyni zamanında onun üzerinde bulunup daha sonraları işlerin çokluğuna veya sair sebeplerle vezaret ile sahibi divânlık bazen ayrılmış bazen bir kişi üzerinde birleşmiştir. İlhanilerin islâmî kabullerinden sonra Divân-ı Büzürg'te vezir ve sahibi divân iki zat bulunmuştur. İbni Batuta'nın düşüncelerinden de vezirin birden fazla olduğu anlaşılıyor⁴¹.

Selçuklularda olduğu gibi Ak Koyunlular'ın birinci derecedeki merkezindeki umum devlet işlerinin görüşülüp kararlaştırıldığı bir divân vardı. Divân başkanına sahib-i divân denilmekte olup bunda divânının mühürü bulunur ve gereken kararlar mühürlenirdi. Bunun yanında sahip adını taşıyan vezirler vardı⁴². Akkoyunlu divânında sahib-i divândan başka, sahib-i âzam denilen bugünkü vekiller makamında, vezirler vardı⁴³.

38 UZUNÇARŞILI, *Methal*, s. 200.

39 UZUNÇARŞILI, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, 1987, s. 12.

40 T.H. "Vezir" İ.A., s. 312.

41 UZUNÇARŞILI, *Methal*, s. 279.

42 Çetin VARLIK, *Büyük İslâm Tarihi*, C. VIII, s. 437.

43 UZUNÇARŞILI, *Methal*, s. 279.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİ VEZİRLİK KURUMU

A. BÜYÜK SELÇUKLULARDA

1. Vezirlik Kurumunun Önemi ve Yetkileri

Büyük Selçuklular'da hükümet örgütünün başı olan vezirlik ise Abbasi, Samani ve Gazneli etkisinin kendisini en fazla gösterdiği bir kurumdu. Bunun başlıca nedeni Selçuklu sultanlarının söz konusu devletlerin izledikleri yoldan ayrılmayarak vezarete genellikle İrani asıllı devlet adamlarını getirmeleridir. İran kültürü ile yetişmiş vezirlerin Selçuklu hükümeti mekanizmasına, gene İranlı vezirlerin hakim olduğu Abbasi devleti'nin geleneklerini yerleştirecekleri gayet doğaldır. Mehmet Tapar'ın Selçuklu vezaretine bir Abbasi vezirini, Rebibüd-devle'yi, getirmesi ise kurumun Abbasi karakterini gösteren açık bir örnektir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ilk sultanı Tuğrul Bey, devlet işlerinin organizasyonu ve idari geleneklerinin yerleşmesi için hükümet kadrolarında yetişmiş İranlılar'ı vezarete tayin etti. Bilhassa Tuğrul Bey'in ölümüne kadar, uzun sayılabilecek bir süre, onun vezirliğini yapan Amidü'l-mülk Kündüri'nin, Alp Arslan ve Melikşah'ın vezirliklerini yapan Nizmü'l-mülk'ün mesleklerinin kâtiplik olması dikkat çekicidir.

Görüldüğü gibi Abbasiler'de de vezirler küttab sınıfından seçiliyordu. Bunlar idare örgütü kadrolarında kariyer yapan kâtiplerdi¹.

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde örgütün, bilhassa sivil örgütün başı olmak itibarıyla, vezirlik kurumunun özel bir önemi vardır. Hükümdar namına geniş yetkileri bulunan ve bugünkü başbakan gibi herbiri bir bakanlık demek olan divânlardan meydana

¹ TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 82.

gelen vekiller heyetinin (Sahib-i Divân) reisi olan vezirler hakkında, değişik olaylarla ilgili görevden uzaklaştırılmaları ve göreve getirilmeleri veya ölümleri dolayısıyla, kaynaklarda bol bol bilgi verilmesi ve genellikle bir hükümdarın durumu hakkında bilgi verildikten sonra o devrede iş başında bulunan vezirlerin ve haciblerin sayılması,hatta hakkında ayrı ayrı eserler yazılması geleneği bile bu kurumun önemi hakkında bilgi vermeye yeterlidir².

Büyük Selçuklular da, vezirlik makamına Abbasi vezirlerinin formasyonuna paralel olarak, diplomatik belgelerin hazırlanmasında ve ekonomik sahada çalışan kişiler tayin ediyorlardı. Bu yönüyle Selçuklu vezirleri genel olarak divân-ı inşa ve divân-ı istifa'da görev almış kişilerdi³.

Devlet idaresinden tamamiyle vezirin sorumlu olduğu hakkında birçok örneklere sahibiz. Yaşanan olay olarak Mahmud'un başında bulunduğu tabi Irak Selçukluları Devleti'ni idare etmiş olan vezir devletin kötü sevk ve idaresinden sorumlu sayılmış ve cezasını hayatıyla ödemiştir⁴.

Son büyük Selçuklu İmparatoru Sancar (1118-1157) in bile okuyup yazma bilmediği gözönünde tutulursa, Selçuklu devleti gibi büyük bir İmparatorlukta vezirin kazanması gereken önem kendiliğinden anlaşılır⁵.

Büyük Selçuklu veziri hakim-i mutlak olan Sultana yaptığı işlerden dolayı hesap vermek zorundaydı.Bu durumda saltanat kurumu vezirin geleceği üzerinde söz sahibi olan yegâne otoritedir.Vezir devletin değil sultanın kişisel hizmetkârıdır⁶.

2 Mehmet Altay KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ankara, 1984, s. 171.

3 TANERİ, *Selçuklu İmp.da Vezirlik*, s. 82.

4 ÜÇOK - MUMCU, *a.g.e.*, s. 116.

5 Abbasi veziride Halifeye karşı sorumlu idi. Halife, görevinden uzaklaştırdığı veziri başka göreve tayin edebilir,sürgüne yollayabilir, idama mahkum edebilir veya mahkemeye sevk edebilir. TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 129.

6 TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 97.

Vezir, Büyük Selçuklu Devleti sultanının fermanı üzerine göreve başlar. Vezir; icra-i, teşri-i ve kaza-i (yürütme-yasama-yargı) yetkileri kayıtsız şartsız elinde bulunduran hükümdarın vekili sıfatı ile devletin bütün işlerini sevk ve idare eden en yüksek memurudur⁷.

Vezir, Devletin bütün işlerinden sorumlu idi. Vezir (menşur-i vezaret) denilen fermanla tayin edilirdi. Vezaret sembolü altın divit ile taç veya külahtı. “Ebul Fazl Mecdülmülk” yeni kurulmuş olan Selçuklu Devletini kanunlara bağlayarak bu devletin güçlü, uygar bir devlet şeklinde yapılanmasına çalışmıştı⁸.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu vezirleri içinde en tanınmış olan ve bu devletin teşkilâtını düzenliyerek kanunlara bağlayan Nizam ül-Mülk adlı bir İran’lıdır. Alp Arslan (1063-1072) ve Melik Şah (1072-1092) zamanlarında devlet işlerini büyük bir incelikle ve hemen hemen bağımsız olarak yürütmüş olan Nizam ül-Mülk “Siyasetname” adlı bir eserde devlet yönetimi ile ilgili görüşlerini yazmıştır. Nizam ül-Mülk bir yandan divanların yetkisini genişletmeye ve hükümdarın yetkilerini kısımaya çalışmış, bir yandanda eski İslâm devletlerini örnek alarak Selçuklu devletinin örgütünü tam olarak kurmuştur. Ancak kendisi Türk olmadığı için tabiidir ki bu sırada eski Türk geleneklerine pek kulak asmamıştır⁹.

Melikşah zamanında vezir Nizam ül-Mülk tarafından en gelişmiş şekline getirilen saray ve büyük divândan oluşmuş merkez örgütünün bu ikinci önemli unsuru sahib (veya hace)lerin başkanlığındaki beş divândan oluşurdu.

Vezaret Divanı: Bu divanın başında bulunan vezir aynı zamanda diğer dört divandan da sorumlu idi. devletin en büyük memuriyet makamı olan Vezaret Divanının başkanı, yani vezir, Büyük divan (veya Divan-ı Saltanat)ın amiri veya hükümdarın mutlak vekili idi¹⁰.

⁷ TANERİ, “B. Selçuklu İmp. Vezirlik”, s. 130.

⁸ KAZICI, a.g.e., s. 79.

⁹ UZUNÇARŞILI, *Methal*, s. 47.

¹⁰ ÜÇÖK - MUMCU, a.g.e., s. 116.

Buna bağılı olarak, divân-ı tuğra, (Dışişleri) Divân-ı istifa (Maliye), Divân-ı Arzülceyş (milli savunma bakanı), Divân-ı işraf (umumi Teftiş) tir¹¹.

Büyük Selçuklu devletinde toplam olarak yirmidört kişi başbakanlık yapmıştır. Bunların yirmi ikisi Üniversitede hukuk öğrenimi görmüş ve devlet örgütünde çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Bir başbakan asker ve nihayet bir diğeri serbest meslektendir¹².

Nizamülmülk, vezirliği döneminde ihsanlar, ödüller ve bağışlar dağıtmaya, vakıf gelirleriyle medreseler, binalar onartıp takviye etmeye, en güzel, en nefis kitapları içeren kitaplıklarla medreseleri süslemeye başladı. Daha sonra her ilim alanı ile ilgili hoca ve öğrencileri kalabilecekleri yerlere yerleştirdi. Onun bütün bu yaptıkları, memleket ve gelecek kuşaklar için birer güvence idi¹³.

Vezaret makamına göz dikenler ise vezir olabilmek veya olduktan sonra tutunabilmek için entrika çevirmek zorundaydılar. Devletin bu en yüksek makamına, pek çok kimse istekli oluyor, “post kavgaları” ortaya çıkıyor, bunlar kanlı olaylarla sonuçlanıyordu. Örneğin Nizâmü’l-mülk’ün Kündür’ünün katlinde, Tacü’l-mülk’ün ise Nizâmü’l-mülk’ün öldürülmesinde rol oynadıkları bilinmektedir.

Büyük Selçuklu vezirlerinin üçte birini Nizâmü’l-mülk’ün oğulları, torunları ve yeğenleri teşkil etmektedir. Bu durumdan vezarete gelebilmek için Nizamü’l-mülk’ün soyundan olmak gibi özel bir şartın varlığından bahsedilebilir. Nitekim kaynaklarımızda sultanları Nizâmü’l-mülk’ün hatırasına saygı olarak oğullarını vezarete tayin ettiklerine dair örnekler vardır¹⁴.

¹¹ İbrahim KAFESOĞLU, *Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s. 47.

¹² İbrahim KAFESOĞLU, *Selçuklular Tarihi*, İstanbul, 1992, s. 34.

¹³ SEVİM, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁴ TANERİ, *Devlet Geleneği*, Ankara, 1975, s. 59.

Selçuki vezirlerinin “sahip” ünvanını taşımalarına karşılık, Osmanlı vezirlerine, tarihce bilinen en eskileri de dahil olmak üzere, “Paşa” denildiği biliniyor. Bunun, Selçuki divânındaki gibi, bu devirde vezirlerin fonksiyonunda bir değişme meydana gelmiş olmasına neden olduğu şüphesizdir¹⁵.

Sonuçta atabeylik, beylerbeyilik gibi devletin en önemli makamlarına geçen kimseler, terfi ederek vezarete getiriliyordu; ve merkezi idare doğrudan doğruya onun nüfuzu altında bulunuyordu. Bundan dolayı bazen vezirlerin diğer nüfuzlu emirlerin etkisiyle görevden alındıkları ve zor zamanlarda vezaret makamının kimse tarafından kabul edilmek istenmediği görülür.

Vezir medreseleri de denetler¹⁶. Vezirler “divân” kurulmadan kazai kararlar verebiliyorlardı.

Selçuklu veziri kişilere peşin para ceza veriyor ve mallarına el koyabiliyordu¹⁷.

Vezir gerekli gördüğünde adli soruşturmada açtırıyordu¹⁸.

Bu kadar geniş yargısal yetkilere sahip olan Selçuklu veziri ancak hanedan azalarının geleceği üzerine karar vermek yetkisine sahip değildi¹⁹.

Büyük Selçuklu vezirinin sembolleri şunlardır: Hil’ât-ı vezaret, mühür, yüzük, altın, divit, kılıç, nevbet, minder, çadırıdır²⁰.

15 TANERİ, “B. Selçuklu İmp. Vezirlik”, s. 94.

16 Mustafa AKDAĞ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Ankara, 1959, C. I, s. 354.

17 Fuat KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 42.

18 TANERİ, “B. Selçuklu İmp. Vezirlik”, s. 122.

19 TANERİ, “B. Selçuklu İmp. Vezirlik”, s. 122.

20 TANERİ, “B. Selçuklu İmp. Vezirlik”, s. 142.

2. Vezir Tayininde Gözönünde Bulundurulan Esaslar

Herhangi bir şahsiyetin sultan tarafından Selçuklu vezaretine getirilmesinde - gördüğümüz gibi- kökeni ve formasyonu rol oynuyordu. Selçuklu sultanları, İranlılar'ı vezarete tayin etmekle ortaçağ İslâm Devletlerindeki geleneği devam ettirdiler. Gene Selçuklu sultanları idare kadrosundan yetişen ve deneyim kazanan memurları vezir atamakla kendilerinden öncekilerini izleme yöntemlerini bozmamış oldular. Bunlara ilâve olarak onlar özellikle geniş serveti olanları başta vezaret olmak üzere bazan memuriyetlerin para ile temin edildiği bir devirde- kendilerine hediye ve para takdim edebilecek olan şahsiyetleri vezir atadılar.

Nihayet, vezarete tayinde psikolojik bir faktörde rol oynuyordu. Sultanlar kedilerine bağlı olan, bağlılıklarından şüphe etmedikleri kimseleri vezirliğe getiriyorlardı. Bu durum başta vezaret olmak üzere bütün makamlara, yeni sahibinin atama yapılma nedeni olarak gözönünde bulunduruluyordu²¹.

Bu konuda vezir Nizâm'ül-ül mülk, siyasetnamesinde "Sultan, (Vezir ve mutemed adamlarının), devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdır. Çünkü, padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıdır; vezir iyi ve parlak olduğu zaman, memleket mamur olur; ordu ve halk memnun ve rahat olurlar. Padişahın gönlü ferah olur.(Vezir) kötü olunca, memlekette karışıklıklar doğar ki, onun giderilmesi güç olur. Padişahın daima zihni karışır üzülür ve mustarib olur der"²².

Selçuklu vezirlerinin çoğunluğu -enaz onbeşi- divânlardan ve idare örgütünden yetişerek bu yüksek makama gelmişlerdir. Onlarda, Abbasi vezirleri gibi, genel olarak kâtiblik görevinde bulunmuş, divân-ı istifa ve divân-ı inşa'nın çeşitli kademelerinde görev

²¹ Mehmet Altay KÖYMEN, *Nizamül-Mülk Siyasetname*, Ankara, 1982, s. 67.

²² TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 91.

olarak ekonomik sahada ve diplomatik belgelerin hazırlanmasında uzmanlık yapmışlardır. Hükümet, eyalet, saray teşkilâtı kadrolarından vezarete tayin edilenler arasında, ordu, ilmiye sınıfı ve serbest meslek grubundan birer veya ikişer vezir vardır²³.

Büyük Selçuklularda, vezirlik makamına, yönetimin çeşitli kademelerinde görev almış ve ekonomik alanda bilgili olduğuna inanılan kişilere görev veriliyordu²⁴.

²³ TANERİ, "B. Selçuklu İmp. Vezirlik", s. 96.

²⁴ KÖYMEN, Selçuklu İmparatorluğu, s. 69.

B) ANADOLU SELÇUKLULARINDA

1. Vezirin Yetki ve Görevleri

Selçuklularda vezirlere sahip adı verilmekteydi²⁵. Vezir sultandan sonra en büyük ve sorumlu devlet adamıdır. Devletten,askeri teknik işleri dışında olmak üzere bütün devlet idaresinden sorumludur. Vezir (Menşuri vezaret) denilen fermanla tayin edilirdi²⁶.

Selçuklularda sivil yöneticilerin başında vezir bulunmaktaydı. Eğer bu ünvan, yakıştırma değilse, ilk kez bu makamla onbirinci yüzyılda Süleyman'ın zamanında karşılaşırız. Onikinci yüzyılda da bu makamda bir iki kişinin bulunduğunu görüyoruz. Sultanın bağımsız olduğu dönemde bu makamının resmen bulunduğunu biliyoruz. Çünkü bir vezir atamak, hükümdarlığın ortaya konulmasının kanıtlarından biri olarak kabul edilmekteydi²⁷.

Büyük Selçuklu Devletinin saptayabileceğimiz onüç veziri vardı²⁸. Onüçüncü yüzyılda bile vezirle ilgili bilgilerimiz eksik kalmaktadır. Bu makamdaki kimseler zaman zaman siyasal etkinliklerde bulunmuşlarsa da vezirlik onlara hiçbir zaman başka ülkelerdeki gibi, örneğin Nizâmül Mülk'ün Büyük Selçuklulardaki gücü gibi bir güç vermemiştir. Acaba bu vezirler arasında yeterince kişilik sahibi kimselerin bulunmamasından mı, ya da buradaki rejimin düzenleniş biçimi nedeniyle vezirlerin görevlerinin daha önemsiz düzeyde kalmasından mı; yoksa ilk vezirlerin arasında müslümanlığı kabul etmiş yerlilerin bulunması ve bunların da yeterince güvenilir kimseler olmamalarından mı böyle olmuştu? Nedeni ne olursa olsun tamamen ayrı bir örgütlenme sistemi olan Moğollardan önce önemli bir vezirle karşılaşmıyoruz²⁹.

²⁵ Claude CAHEN, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev.: Yıldız Moran), İstanbul, 1984, s. 223.

²⁶ UZUNÇARŞILI, *Methal*, s. 91.

²⁷ Claude CAHEN, *a.g.e.*, s. 223.

²⁸ TANERİ, *Devlet Geleneği*, s. 59.

²⁹ CAHEN, *a.g.e.*, s. 223.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde; 1243'den önce vezirlik görevinde bulunanların kısaca adları:

(1086 - ?) da, Süleyman'ın adı verilmeyen veziri.

(1176-1190)'dan önce Hasan İbn Gavras.

1220'den kısa bir süre önce vezir olan Mesud adlı biri.

1120'de Keykubat'ın tahta çıktığı sırada Reşidüddin,

1228 ya da daha önce Ziyaeddün Karaaslan; Keykubat'ın tahtda bulunduğu dönemin sonuna kadar.

1240 Mühezibüddin Ali el Deylemi, Köpek'in düşmesi üzerine.

Türkiye Selçuklu veziri yargısal bakımdan sultanın vekili olarak tam yetkiye sahiptir. Örnek olarak Şemsü'd-Din Isfahani siyasi rakibi Pervane Fah'rüd-Din Ebu bekir Attari tutuklatmıştır³⁰.

Vezirin divân'da çalıştığı sırada en yakın yardımcıları divân kâtipleri ve divân tercümanları'dır. Selçuklu vezirinin şahsına bağlı köleler de vardı. Hassa memluku veya Hassa muhafızları denilen bu zümrede, adından da anlaşılacağı üzere vezirin kişisel hizmetlerini görür, koruyuculuğunu yapar. Doğal olarak seferlerde de beraberinde bulunur, askeri harekate katılır. Gerçekten Şemsü'd-din Isfahani, batı uç bölgesinde Ahmet adlı bir Türkmen, İzzettin Keykubad'ın oğlu olduğunu iddia ederek isyan ettirdiğinde kendi hassa muhafızlarını dahi göndermek zorunda kalmıştır. Vezirin gulamlarının sayısının 100'den aşağı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Selçuklu vezirleri içinde en varlıklı olarak tanınan Fahrü'd-Din Ali'nin 200 hassa memluku olduğunu biliyoruz³¹.

Selçuklu sultanı vezir ile beraber bütün törenlerde hazır bulunduğu ve ondan sultan

³⁰ AKDAĞ, a.g.e., C. I, s. 157-158.

³¹ TANERİ, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık*, Ankara, 1974, s. 18.

tarafından Hilât tevcih edildiği (verildiği) muhakkaktır.Selçuklu veziri, sultanın eğlence hayatında bulunurdu. Yine Selçuklu veziri sultanın yakın akrabalarının evlenmelerinde yardımcı oluyordu³².

Veziirlere maaş olarak ikta verilirdi. Fakat bunun oranına dair bir kayıt yoktur.

Sahib yeni vezir Mühezibüddin Ali, Köseadağ muhasebesinden sonra vezir olunca kendisine çok geliri olan ikta verildi ise de ekonomik buhran nedeniyle kabul etmeyip kendisine kırkbir dirhemi yeterli görmüş ve fazlasını almamıştır³³.

Türkiye Selçuklularında vezirin başlıca gelir kaynağı ona ikta edilen arazilerden elde ettiği yüksek gelirlerdir. Ayrıca Savaşlardan alınan ganimetlerdir. Ancak Vezirlerin gelirlerinin büyük kısmını vakfettikleri bilinmektedir³⁴.

Vezirlerin kalabalık maiyetleri vardı, divâna geldikleri veya bir yere gittikleri vakit bu maiyetiyle gelirlerdi. Vezir alayı hükümdar alayının küçük bir numunesi idi³⁵.

Türkiye Selçuklularında Vezir Maliye işlerine bakan Müstevfileri seçerdi. Bu durum vezirlerin hizmetleri için çok büyük önem taşırdı. Zaman zaman müstevfilerin de vezirliğe yükseldikleri olurdu³⁶.

Vezirlerin gerektiğinde mal ve arazi tahririni bizzat yaptıkları ve kontrol ettikleride oluyordu. Bu arada Selçuklu vezirlerinin geniş imar çalışmalarında bulduklarını biliyoruz. Türkiye Selçuklu veziri gerektiği zaman yabancı devletler ile diplomatik ilişkiye giriyor, elçilik görevinde bulunuyordu. Türkiye Selçuklu veziri, Selçuklu ordularını komuta ediyordu. Vezir bu yetkiyi sultanın kendisine verdiği altın kılıçtan alıyordu. Selçuklu vezirleri ordunun başında sık sık sefere çıkıyorlar ve fiilen savaşa katılıyorlardı³⁷.

³² TANERİ, Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık, s. 22.

³³ UZUNÇARŞILI, Methal, s. 92.

³⁴ TANERİ, Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık, s. 28.

³⁵ UZUNÇARŞILI, Methal, s. 92.

³⁶ CAHEN, a.g.e., s. 224.

³⁷ TANERİ, Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık, s. 18.

Selçukilerin son vezirleri de, seferde değilse de, isyanlarda asilere karşı orduyu çok defa kendileri idare etmek zorunda kalmışlardı. Vezirlerin ulema'dan olmaları geleneği kuvvetle devam etmekteydi. Fakat, Hükümdarlar Moğollarca sık sık azl, haps ve hatta öldürüldüklerinden, böyle hallerde, vezirler askeri işlerle zorunlu olarak ilgileniyorlardı. Bizce vezirlerin “sahip” yerine “Paşa” ünvanını alarak Devletin askeri işlerini idare etmeleri Beyliklerin doğmasına neden olan ve karışıklıklar arasında türemiş bir gelenektir. Beyler Selçuki sultanına bağlı iken veya o halin etkileri devam ettiği sıralarda beyin Orduya kumanda eden büyük oğlu “Paşa” ünvanını almaktaydı ki herhalde vezire bu yol ile paşa ünvanı geçmiş olmalıdır.

Selçuklu veziri bütün bu yaptıklarından dolayı sultana karşı sorumludur. Ancak 1243 yılından sonraki devrede Türkiye Selçuklu Devleti sultanları menşur'ları İlhan tarafından onaylanması gereken, İlhana bağlılığını arzeden, gerektiğinde Anadolu içindeki seyahatlerinde ona eşlik eden, bazen Moğol noyanlarına mazeret beyan edip özür dileyen, ikamete mecbur edilen, yargıya çekilen ve dayak ve işkence ile hatta katledilen hükümdarlardır. Bu bakımdan olağanüstülük gösteren bu devrede vezirler ancak İlhana karşı sorumluydular. Nitekim vezir Fahrü'd-Din Ali, Abaka Han'ın emriyle yargılanmıştır³⁸.

Anadolu Selçukluları'nda, hükümdarlıktan sonra devletin en büyük makamı vezirlik ve verazetin sembolü divitti. Bu, vezirin, sivil idarenin en büyük amiri olduğuna bir gösterge idi ki, bunu daha önce Büyük Selçuklular'da görüyoruz³⁹.

³⁸ TANERİ, Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık, s. 21.

³⁹ KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 42.

2. Vezirin Sembolleri

Türkiye Selçuklu Devleti vezirlerinin makamının sembolleri şunlardır:

1. Ünvan ve lâkâblar
2. Altın divit takımı veya altın kalem (Bu sembol şüphesiz vezire mülki yetkilerin verildiğini göstermektedir.)
3. Kılıç (Devletin tarihinin daha önceki devrelerinde sultanlar tarafından vezirlere verilmemiştir. Askeri yetkileri temsil eder.)
4. Sarık (Külâh-ı sultani) (Denetleme gezilerinde başına sarardı.)
5. Hil'ât-ı vezâret (Vezire bir nevi dokunulmazlık sağlar.)
6. Mühür (Hem idari ve Askeri alanda vezirin yetkilerinin alâmetidir.)
7. Mesned-i vezaret ve emanet (Mesned minder anlamındadır. Bu sembolün hem mülki hem askeri yetkileri sembolize eder.)
8. Çadır
9. Tuğ
10. Sancak
11. Nevbet⁴⁰.

Türkiye Selçuklu vezirinin bir sembolü de çadırıdır. Diğer semboller olan Tuğ, Sancak ve Nevbet'in de vezaret sembolü olarak var olduğu muhakkaktır.

⁴⁰ TANERİ, Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık, s. 24.

C) BEYLİKLER DÖNEMİNDE VEZİRLİK

Anadolu beyliklerinin idari örgütü hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, bunlarında devleti idare için küçükte olsa bir divâna sahip olduklarını ve divânın başında da bir vezirin bulunduğunu gösteren kayıtlara rastlanmaktadır⁴¹. Beyliklerde Divandaki başkana vezir ve sahib-i âzam adı verilirdi. Vezir veya sâhib-i âzam Divân amirleri askeri işlere bakmayarak devletin kanun ve nizâmlarının uygulanmasıyla uğraşır ve hizmetinde bir kalem heyeti bulunurdu. Devletin mâli işleri Divân-ı istifa denilen ayrı bir divân tarafından yönetilirdi. Bundan başka hükümdarın emir ve fermanlarını yazmak için Nişân Divânı, adli işlerle askeri işler için de ayrı makamlar vardı. Doğal olarak devletin asıl divân-ı, birinci Divân idi ki bugünkü Bakanlar Kurulunun aynısıdır⁴².

⁴¹ T.H. "Vezir", İ.A.

⁴² UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1984, s. 200.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE VEZİR-İ ÂZAMLIK KURUMU

A- KURULUŞ DÖNEMİNDE VEZİRLİK KURUMUNUN OLUŞMASI VE GELİŞİMİ

Devlet memuru olarak vezir, icra-i (yürütme), Teşri-i (Yasama), Kaza-i (Yargı) yetkilerini koşulsuz elinde bulunduran ve hükümdarların vekili sıfatı ile devletin bütün işlerinin sevk ve idare eden en yüksek kimsedir¹.

Hükümdarın mutlak vekaleti olan “vezirlik” Osmanlı Devleti’ne daha diğer birçok idari örgüt gibi, Anadolu Selçuklularından geçtiği pek doğaldır. XII. yüzyılda Selçuklu vezirlerinin -Osmanlı vezir-i âzamları gibi- devlet yönetiminin başında ve hükümdarın vekil-i mutlaka olarak bulduklarını biliyoruz. Bunun, Büyük Selçuklu İmparatorluğu’ndan geçmiş olduğu ve yalnız Anadolu Selçuklu’larında değil, Selçuklular’ın diğer şubelerinde Harzemşahlar’da Atabeylerde, Eyyubiler’de, Memlükler’de de var olduğu bilinmektedir².

¹ T.H., “Vezir” Mad, İ.A.

² F. KÖPRÜLÜ, “Hükümdarın vekalet-i mutlakasını haiz olan “vezirlik” müessesesinin Osmanlı Devletine daha bir çok idari teşkilat gibi- Anadolu Selçukileri’nde geçtiği pek tabiidir.” şeklinde yazar. (Bizans müesseseleri, s. 187-188). Prof. Dr. M.AKDAĞ’da “Selçuki Sultanlığı tamamiyle yıkılıp, Moğol nüfuzu sarsılmaya başlayınca, müstakil bir devlet olma yolunu tutan Osmanlı Beyliği’nde divânın gittikçe Selçuki divânı modeline benzer bir mahiyet aldığı” fikrindedir. (Türkiye’nin iktisadi ve içtimai tarihi, I, s. 217). Buna rağmen UZUNÇARŞILI, “Osmanlı Divânı yarım asır kadar İlhanlıların zamanında onların vezirleri, erbab-ı seyf denilen askeri sınıftan olmayıp kalem erbabından oldukları için Osmanlılarda da Cendereli Kara Halil’e kadar ulema sınıfından olarak devam etmiştir. Yani ulema sınıfından gelen vezirle ordu kumandanı ayrı ayrı idi. Kara Halil, Hayreddin Paşa ünvanıyla hem vezir hem de ordu kumandanlığını eline alınca bundan sonraki vezir-i âzamlar her iki hizmeti üzerlerine almışlar” görüşünde bulunmaktadır. UZUNÇARŞILI, O.T., I, s. 501.

Osmanlı Devleti'nde vezirlik Orhan Bey tarafından kurulmuştur. Bu kurum gelişmekte olan Osmanlı Beyliği'nin organizasyonu için gerekli idi³. İlk zamanlarda bir olan vezir sayısı sonradan çoğaldığından, bunlardan biri vezir-i âzam olmuştur. Bu gelenek I. Murat'tan itibaren başlamıştır. Osmanlının ilk devirlerinde şu vezirler bu makamda bulunmuştur. Alaaddin Paşa, Nizamettin Ahmet Paşa, Hacı Paşa, Sinaneddin Yusuf Paşa.

I. Murat tahta geçtiğinde Sinaneddin Yusuf Paşa ardında kuruluş devrinin büyük veziri Çandarlı Halil Hayrettin Paşa ve onun oğlu Çandarlı Ali Paşa bu makamda bulunmuşlardır. I. Beyazid devrinde, Çandarlı Ali Paşa ile birlikte Şeyh Ramazan Paşa, Şah Melik, I. Mehmed'in vezirliğini de Bayazid Paşa ve Çandarlı İbrahim Paşa yapmışlardır.

Osmanlılarda ilk vezirin Alâaddin Paşa adında ulema sınıfından yetişmiş biri olduğunu Bay Hüseyin Hüsameddin 723'de tertip edilmiş olan Orhan Bey'in hanımı (Asporçe Hatun) vakfiyesine dayanarak ileri sürmektedir. Bunu aydınlatacak yada destekleyecek yeni bir vesika bulununcaya kadar üstadın bu tezini kabul etmek lâzımdır⁴.

Alaaddin Paşa, Ahi ricalinden olması olası olan Hacı Kemaleddin'in oğludur. Aladdin, Orhan Gazi'nin zevcelerinden olan Asporçe Hatun'un Eylül 1323 (Ramazan 723) tarihli vakfiyesinde onun vekili olarak adı geçmektedir⁵. Alaaddin Paşa 728 Hicri (1328 m) de Sultan Orhangazi tarafından vezirliğe atanmıştır⁶.

Bay Hüseyin Hüsameddin bu makalesinde vakfiyelere dayanarak ilk vezir-i âzamin Kara Halil Hayreddin Paşa olmadığını ve bundan başka vezir-i âzamlığın babadan oğula bir silsile halinde geçmediğini beyan etmişti ki tamamen doğrudur.

³ Geniş bilgi için bkz. TANERİ, *Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık*, s. 33-106.

⁴ UZUNÇARŞILI, "Osmanlı Tarihine ait yeni bir vesikanın ehemmiyeti ve izahı ve bu münasebetle Osmanlılarda ilk vezirlere dair mütaleâ. (*Bellekten*, Nr. 9, Ankara, 1939, s. 99).

⁵ TANERİ, *Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık*, s. 34.

⁶ Osmanzâde TABİB, *Hadikatü'l Vüzera*, İstanbul, 1271, s. 4.

Hüseyin Hüsameddin bey eski vakfiyelere dayanarak Orhan zamanında Sinan Paşa adlı bir vezirin varlığını ve Çandarlılar'dan başka daha birtakım vezir-i âzamlar bulunduğunu idda etmektedir⁷.

Orhan, saray mensuplarından Lülü'yü de beylerbeyilik ve paşalıkla Ankara'ya yollamış idi. Böylece ilmiye sınıfı dışından ikinci vezirlik oluşturuldu. Bu suretle Orhan'ın son veziri Sinaneddin Yusuf divâna ikinci vezirin atanması üzerine başvezir yani vezir-i âzam oldu⁸.

Orhan'ın son zamanlarında Osmanlı hükümetini temsil eden heyet bir vezir, bir kadıasker, bir de Bursa kadısı olarak, başlarında bulunan padişah ile beraber dört kişilik bir meclisten ibaret bulunuyordu⁹.

Orhan'ın son yıllarında ilmiye sınıfından gelme birinci vezir yanında, kölelikten gelme askerlerden tayin olunan ikinci vezirin ortaya çıktığını görüyoruz¹⁰. Bunun yanında Osmanlı Beyliğinin ilk kuruluşunda divân'da, ilmiyeden gelme bir vezir bulunurken, Sultan Orhan, Ankara'yı fethedince, burasının çok eski devirlerden beri beylerbeyliği merkezi olduğunu düşünerek, yani siyasi bir geleneğin etkisi altında, bir ikinci vezir tayin etmiş ve kendisine beylerbeyliği görevini vererek Ankara'ya yollamıştı.

Osmanlı Hanedanı zamanında beylerbeyliği ile vezirliği ilk defa üzerinde toplayan yani askeri ve idari yetkileri elinde birleştiren Timurtaş Bey olmuştur¹¹.

⁷ KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 41.

UZUNÇARŞILI adı geçen eserde, Kara Halil Hayreddin Paşa'nın ilk vezirliği Orhanın oğlu Murat I. zamanındadır. Fakat vezirliği tarihi belli değildir. Orhan Bey örgütünü yaparken ve devlet işlerini idare için bir divân kurduğu zaman, bu divânı idare için bir de vezir tayin ettiğine şüphe yoktur. Eldeki kayıtlara göre (741 h. 1340 m) tarihinde vezir olduğunu gördüğümüz (Ahmed bin Mahmud) adında biri var; bu zat 1348 Haziran tarihine kadar vezirlik etmiş, aynı sene Hacı Paşa ve daha sonra Sinaneddün Yusuf Paşa vezir olmuştur.

Bunlardan Ahmet Paşa bin Mahmud'un 1340'da vezir olduğu Evkaftaki Vakfiyesinde görüldüğü gibi 1348 de de vezir bulunduğu o sene Haziran ayında tertip edilen Lala Şahin Paşa Vakfiyesindeki kayıttan anlaşılmaktadır. UZUNÇARŞILI, "İlk Vezirlere Dair Mütalea", s. 101.

⁸ TANERİ, *Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık*, s. 43.

⁹ UZUNÇARŞILI, *İlk Vezirlere Dair Mütalea*, s. 99.

¹⁰ AKDAĞ, a.g.e., C. I, s. 331.

¹¹ AKDAĞ, a.g.e., C. II, s. 325. TANERİ, 1360-1361 Lala Şahin'in Rumeli'de beylerbeyi olarak atandığını ve Paşa ünvanı verildiğini, böylece vezirlikte verilmiş olduğunu belirtir.

1. Vezirlere “Paşa” Ünvanı Verilmesi

Sultan Murad'ın yerine geçecek yetişkin şehzadesi olmadığından sefere çıktığında yerine vekil olarak kardeşlerini bırakıyordu. Üçüncü kez Rumeli'de sefere çıktığında yerine vekil bıraktığı kardeşi Savcı Bey, idareyi tam olarak ele geçirerek adına hutbe okutup para bastırdı. I.Murad hem yokluğunda kendisine vekalet etmek, hem de tahtı hanedanın öteki üyelerine karşı güvenceye almak için “kadıasker” Çandarlı Kara Halil Hayreddin'i “Paşa” ünvanı ile vezir tayin etti. “Eski Türkler'de büyük oğula paşa diye hitab edilirdi. Kendisine paşa ünvanı verilmekle Çandarlı Kara Halil Hayreddin evlât yerine konulmuş oluyordu. Ancak hanedana mensup olmadığından tahtı ele geçirme olasılığı bulunmayan bir evlatlıktı¹². Deny, bu ünvanın XIII. yüzyılda ortaya çıktığını ve ilk kullanımının tam olarak saptanmasının güç olduğunu belirtiyor¹³

Paşa ünvanını alan Osmanlı vezirleri, kendi başına bir kumanda yetkisine sahip olmasalar bile, askeri bakımdan onların, hüküdarın baş yardımcısı oldukları muhakkaktır. Görülüyor ki Selçuki veziri, yetkisine çok uygun manada “sahip” ünvanını kullanmaktayken, Osmanlı veziri hükümdarın askeri ve sivil bütün devlet işlerinde yardımcısı (ve sonra vekili) haline gelmesinden dolayı, yeni fonksiyonuna uygun düşen manada paşa ünvanını almıştır. Burada paşalık lâkabının yalnız vezirlere verilmiş olması haline de işaret etmeliyiz.

Hayreddin Paşa'nın Rumeli fütühatında bizzat kumandanlığını vezirlikle birleştirip önemli başarılar kazanması idari ve askeri işlerin bir elde toplanmasına neden olması ve bundan sonra gelen birinci vezirlere hep aynı suretle hareket etmişlerdir.

İlk Osmanlı Sultanları devlet mekanizmasının düzenli olarak çalışmasını temin için

¹² TANERİ, **Devlet Geleneği**, s. 14. Orhan Bey saray mensuplarından lülü'yü beylerbeylik ve Paşa'lıkla Ankara'ya yolamış idi. I. Murat'ın Ankara'ya 1361'de yönelince Rumeli'deki ordunun başına beylerbeyi olarak kul kökenli Lala Şahin tayin edildi ve Paşa ünvanı verildi. TANERİ, **Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık**, s. 43.

¹³ J.DENY. “Sadrazam”, İ.A.

idare teşkilatından yetişmiş ve çeşitli kademelerde bulunmuş hukuki konulara iyi tasarruf eden vezirler tayin etmişlerdir. Vezarete tayin edilmenin diğer ve önemli bir koşulu da “hükümdara sadakatla hizmet etmiş” olmaktadır¹⁴.

Osmanlı devletinin bir beylik halinde kurulduğu sırada İlhanilerle Memlüklerde olduğu gibi vezir askeri işlerden başka diğer hükümet işleriyle meşgul olup buraya ulema sınıfından yetişmiş olanlar tayin edilirdi; bu devletin ilk vezirleri hep ilmiye mesleğinden ve bu mesleğin en yüksek mertebesi olan kazaskerlikten o makama gelmişlerdi. Orhan Bey devrindeki vezir Alaeddin Paşa ile Ahmet Paşa bin Mahmud, Hacı Paşa ve Sinaeddin Yusuf Paşa isimlerindeki vezirler hep böyle vezir olmuşlardı ve nihayet Çandarlı Kara Halil Efendi ile oğulları da kazasker iken vezirliğe tayin edilmişlerdi¹⁵.

Osmanlı Sultanları, vezir-i âzamlarını devlet kadrolarında tecrübe kazanmış, bilgili, kişilik sahibi kimseler arasından seçilmiştir. Bu seçimde daha ziyade Çandarlı ailesi tercih edilmiştir. Gerçekten, bir Fakih olan yani İslâm hukuku öğrenimi gören Sinaneddin Yusuf Paşa'dan sonra vezir-i âzamlığa atanan Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın da ulemadan olduğu bilinmektedir. O kariyerinde derece derece ilerlemiş, Bilecik kadılığı, Bursa kadılığı, kazaskerlikte bulunmuş, ayrıca ilmi yayınlar yayınlamıştır. Çandarlı Ali Paşa'da kazaskerlik ve divân üyeliği yaptıktan sonra vezir-i âzam oldu. Şeyh Ramazan Paşa'nın ulemadan olduğu kesinlikle bilmemize karşılık Şah Melik Paşa'nın eğitimi muhtemelen fıkıh olduğu anlaşılmaktadır. Bayezid Paşa'nın durumu istisnai bir görünüm veriyor. Zira o bir ordu mensubu, bir sipahidir. Ancak onun vefatından sonra sahnede tekrar bir Çandarlı - İbrahim Paşa görüyoruz. Ulemadan olup kazaskerlik ve ikinci vezirlik de bulunmuştur. Gene ulemadan olan Koca Mehmed Paşa'nın Vilayet (il) muharrirliği, hazine defterdarlığı: başkentte kazaskerlik, nişancılık, defterdarlık ve ikinci vezirlik. Ve nihayet sağlam bir fıkıh öğrenimi yapmış olan Çandarlı Halil Paşa'yı Kazaskerlik ve divân

¹⁴ TANERİ, *Devlet Geleneği*, s. 14. Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'dan itibaren vezir-i âzamlara beylerbeylik ünvanı da verildi. Bu seretle vezir-i âzamların sivil olduğu kadar askeri kadro üzerinde de etkinliği arttı. TANERİ, *Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık*, s. 44.

¹⁵ UZUNÇARŞILI, “İlk Vezirler Dair Mütalâ”, s. 99.

üyeliği makamlarında görüyoruz¹⁶.

Görülüyor ki, Osmanlı Divânında veziri-i azam ilmiye mesleğindedir. Vezirlerde bazen ulemadan olmakla beraber saray veya ordudandır¹⁷.

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığına, daha doğrusu İstanbul'un fethine kadar üç ile beş arasında adetleri inip çıkan vezirlerden medreseli olanlar, muhakkak ki mali işleri, sivil (örfi) idareyi ve devletin siyasi yönetimini temsil ettikleri halde, "sipahi"dan olan (devrin tabiri aynen böyledir) vezirler daha doğrusu Enderunlular, hükümdar tarafından ordulara kumandan tayin olunmakla, askeri nüfuzu temsil etmekteydiler. Bunun için, hep vezir-i âzam olarak hizmet eden medreseli vezirlerin sayısı bazan iki ve hatta üçü bulmuş olması dolayısıyla, medreseliklerine rağmen (yani o zamanki ifadesiyle danışmend oldukları halde) orduya kumanda ederek, bir meslek askeri gibi seferlere gittikleri de, belki I.Murad'ın son yıllarından itibaren, görülmeye başlamıştı. Fakat, Osmanlı divânında, vezirlerin danışmendilerden olması geleneğinin bozulması, ulema vezirler yanında, hem de Türk olmamak üzere Enderunlu vezirlerin yer almaları, Osmanlı rejiminin, bilhassa 1453'den sonra gelecek devresi bakımından çok önemli bir olaydır¹⁸.

İlk vezirlerin görev süreleri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Alâaddin Paşa'nın tahminen sekiz yıl, Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın ondokuz yıl, Çandarlı Ali Paşa'nın onbeş yıl gibi uzun süreli vezirlik yapmışlardır. Bunların halefleri olan İbrahim Paşa sekiz yıl, Mehmet Paşa on yıl, Halil Paşa da onüç veya ondört yıl bu makamda bulunmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde uzun süreli vezirler atandığı gibi çok kısa süreli ve keyfi olarak atananlarda olmuştur¹⁹.

16 TANERİ, *Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık*, s. 95. Sinaneddin Yusuf Paşa'dan çok, Tarihlerin Halil Hayreddin Paşa'yı ilk vezir-i âzam olarak kaydetmeleri, onun idari ve askeri işlerde Padişahın mutlak vekili olmasından ileri gelir. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1948, s. 112.

17 TANERİ, *Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık*, s. 44.

18 AKDAĞ, *a.g.e.*, C. I, s. 331.

19 TANERİ, "Selçuklu İmp. Vezirlik", IV.Bölüm, IV.nolu dip. not, s. 128.

2. Vezir Sayısının Artması

I. Murat tahta geçtiğinde -1360 veya 1361- yıllarında Karamanoğulları ile Eretna beyliği arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine padişahın Ankara'ya gitmesi gerekir. Bunun üzerine Rumeli'deki ordunun başına beylerbeyi olarak kul kökenli Lala Şahin tayin edildi ve Paşa ünvanı verildi. Böylece ona vezirlikde verilmiş oldu. 1386 yılında Timurtaş'a vezirlik verildi. Bu suretle vezir-i âzam Halil Hayreddin ve Karamanlılar ile ortaya çıkan savaş sırasında onun yerine oğlu Ali Paşa dahil, Lala Şahin ve Timurtaş Paşa ile birlikte divân üç vezirden meydana geliyordu¹².

Öyle görünüyor ki, Yıldırım Bayezid zamanında divândaki vezir sayısı üç olmakta devam etti¹³. II.Murat devrinin ilk günlerinde vezirliğe tekrar getirilen Beyazıt Paşa ile sefer sırasında İzmirlioğlu Cüneyt beyin kıskırtmasıyla idam edildi; yerine Çandırılı İbrahim paşa atandı. Timurtaş Paşa'nın Umur, Oruç ve Ali isimlerindeki oğullarına vezirlik verildi. Böylece Bursa divânındaki vezir sayısı beşe yükseldi. Ancak Kasmtanonu'nun fethi ve İsfendiyar oğlunun kızını almak suretiyle devlet bir sessizlik devrine girmiştir. Bunu dikkate alan II.Murat "beş paşa çoktur" diyerek kara Timurtaş'ın çocuklarını başka görevlere atadı. Dolayısıyla onların vezirlik ve paşalık ünvanları kaldırıldı¹⁴.

II. Murat Kara Timurtaşın oğullarından Umur Bey'i Germiyanogullarına elçilik ile

¹² TANERİ, *Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık*, s. 43, I. Murad dahi, babasının son yıllarında Rumeli fetihlerini başarmak üzere, biraderi Süleyman Paşa yerine yollandığı karşı yandan geri Anadolu tarafına geçmek mecburiyetinde kalınca, ordu başkumandanlığını, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, Lalası Şahin'e bırakmış ve tabii bunun içinde, kendisine vezirlik tevcih etmişti. Bu adamın dahi ilmiye ile bir alakası olmayıp, kölelikten yetişme idi. Şahin Paşa'nın ikinci veya üçüncü vezirliklerden hangisine tayin olunduğunu bilmemekle beraber, burada açık olarak öğrendiğimiz şudur ki, vezir-i âzamlık ilmiyeden gelen (yani o zamanki tabirle danişmend) birine verilmekte devam olunurken, evvela ikinci ve sonra üçüncü vezirlikler ihdas olunmuş, buralara kölelikten yetişme askeri şahsiyetler tayin edilerek, paşa ünvanı da üzerlerinde olmak, şartıyla kendilerine Anadolu ve Rumeli beylerbelikleri verilmişti. AKDAĞ, a.g.e., C. I, s. 331.

¹³ AKDAĞ, a.g.e., C. I, s. 325.

¹⁴ TANERİ, *Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık*, s. 44.

yolladı; Oruç beyi Anadolu beylerbeyliğine, Ali Bey'i de saruhan sancağına atandı¹⁵.

II. Murad ölüp II.Mehmed tahta geçtiğinde Şehabeddin Paşa'yı Manisa'dan getirterek tekrar vezirliğe atadı. Divândaki vezir sayısında dörde yükseltildi. İbn-i Kemal olayın oluşumunu şöyle nakleder: "Sultan Mehmed, Rumeli Hisarının yaptırmak için bir duvarlarını dörde bölüp, biri Halil Paşa biri Saruca Paşa, biri Şahabeddin Paşa ve birinde Zaganos Paşa"yı tayin etti. Bununla şunu da görüyoruz ki Osmanlı Divânında vezir-i âzam ilmiye mesleğindedirler. Vezirlerde bazen ulemadan olmakla beraber saray veya ordudandır. Orhan'ın zamanı da sayısı bir olan vezir, Fatih devrinde dörde kadar yükselmiştir. Şüphesiz gelişmekte olan bir devletin problemlerinin artmasına paralel olarak devletin beyni konumundaki Divân-ı Hümayunun üyeleri de çoğalacaktır¹⁶.

Selçukilerde "sahip" adını alan bir tek vezir olmasına karşılık, Osmanlıların birinci devresinde üç ile beş arasında değişen vezir sayısı, XVI. yüzyılın ortalarına doğru beş olarak karar kılmış idi. Bundan dolayı, vezir-i âzamanın, vekil-i mutlak sıfatıyla, bütün işleri padişah adına yürütmesi geleneği sürmekte olup, hatta padişah artık divâna uğramaz olduğu için, hükümet başkanının yetkileri çok artmış olarak kabul olunmalıdır¹⁷. I. Murat döneminden itibaren ise vezir sayısı artmış ve bu nedenle birinci vezire vezir-i âzam adı verilmiştir. İlk vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'dır¹⁸. XV. asır sonlarına

¹⁵ NEŞRİ, *Kitab-ı Cihannüma*, Yay: F. Reşit Unat - M. Altay Köymen, Ankara, 1987, C.II, s. 575.

¹⁶ AKDAĞ, a.g.e., C. I, s. 330.

¹⁷ AKDAĞ, a.g.e., C. II, s. 58.

¹⁸ İBN KEMAL, *Tevârih-i Al-i Osman Nuri Osmaniye* ktp. nr. 3078, s. 72. Tarihlerin Halil Hayreddin Paşa'yı vezir-i âzam göstermeleri, bunun zamanında vezir sayısının birden fazla çıkmasından dolayıdır; yine tarihlerin aynı kişiyi Osmanlıların ilk veziri olarak kabul etmeleri de kendisinin idari-askeri bütün işlerde padişahın mutlak vekili olmasından ileri gelir. UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 112. Yine UZUNÇARŞILI, Hayreddin Paşa'nın büyük oğlu Ali Paşa'nın Sultan Murat'ın Karaman seferine hareketi esnasında vezir olduğunu belirtir. Bunun zamanına kadar Osmanlılarda bir vezir var iken, Kara Timurtaş Paşa'ya da vezirlik verilmiş ve bu suretle Ali Paşa'ya vezir-i âzam denilmiştir der. UZUNÇARŞILI, O.T., C.T., s. 582 ve TANERİ, *Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık* adlı eserinde: Orhan'ın son veziri Sinaneddin Yusuf Divâna ikinci vezirin atanması üzerine başvezir yani vezir-i âzam oldu der.

kadar kullanılan Vezir-i âzam adına Süleyman I'den sonra "Sadrazam" adı verilmiştir. Bu suretle, Vezirlerin sayısının artırılmış bulunmasına rağmen bunların üstünde "Vezir-i evvel" namı altında yine Padişahın mutlak vekili sıfatını sahip üstün bir kişinin varlığı korunmuştu¹⁹.

1008 h. 1599 m. senesinde kubbe ve eyalet vezirlerinin sayısı yirmi üç olmuştu. Daha sonraki tarihlerde bazıları hizmetleri karşılığı ve bazıları da sarayın korumasıyla vezir oluyorlardı; örneğin Kanije muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'ya hizmetine ödül olarak vezirlik verilmiş ve yeniçeri ağası da yeniden vezir olmuş ve Nakkaş Hasan Ağaya'da yeniçeri ağalığından vezaret verilmişti. Daha sonra silahdarlıktan, kapıcılar kethüdalığı ve daha küçük hizmetlerden birden bire vezir tayin edilmesi sınırlı olan vezir sayısını arttırmıştır²⁰.

İşte 1050 h. 1640 m. tarihinden itibaren daha geniş olarak beğlerbeğileri vezârat verilmek suretiyle vezir adedi artınca beylerbeyi olarak eyaletlere vezirler tayin edilir olmuş.

Bu hal yani vezirlerin sayısının artması iltimastan başka seferlerinde araya girmesiyle 1210 h. 1795 m. senesine kadar devam etmiş, bir takım ehliyetsizlerin ve zulmetmiş olan bazı ayan ve sergelderin isyanlarından korkularak def'i bela kabilinden vezaret makamı gibi en yüksek mevkie çıkarılmaları vezirliğin eski önemini pek çok azaltmıştı.

III. Sultan Selim, daha evvel gösterdiğimiz tarihte yani 1795 m. valilik bulunmasını ve hatta beğlerbeğine verilmesi lâzım gelen sancakların biri ve ikisi birleştirilerek vezirlere verildiğini görerek vezirlerin sayısını sınırlama ile her sene vezir tayini usulünü de kaldırıp bunların enaz beş ve fazla sene valilik yapmalarını -tabii su-i istimali görülmemek şartıyla- yasa yapmış, vilâyetten vilâyete vali naklini bir yonteme bağlamış,

¹⁹ Recai, G. OKANDAN, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul, 1957, s. 33.

²⁰ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 196.

ehliyeti şart koşmuş ise de kendisinden sonra yine eski yönetime dönülmüştür.

Vezirliğe tayin edilenler önce padişah huzurunda ve sonra da sadrazam tarafından kabullerinde hil'at giyerlerdi ve o fermanda vezaret berat veya menşurunu aldırması emrolunur, o da ya bizzat veya bir adamı vasıtasıyla vezirlik nişan veya menşurunu alırdı²¹.

²¹ OKANDAN, a.g.e., s. 32.

3. VEZİR-İ ÂZAMLIK (SADRAZAMLİK) KURUMU

Sadrazam Osmanlılarda idare mekanizmasının başında bulunan memura verilen ünvanıdır. İlk zamanlarda bunun yerine “vezir”, vezirler çoğalınca da “Vezir-i âzam” kullanılırdı. Sadrazam ünvanının ilk defa hangi zamanda ve Vezir-i âzamlardan hangisi hakkında kullanıldığını gösteren vesikaya rastlanmamıştır.

“Sadrazam”; “sadr” ile “âzam” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Sadr; Arapça ön, enileri, yukarı, üst, baş demek olduğu gibi âzam da büyük demektir. Şu halde “sadrazam” en büyük vezir demek oluyor. Sadrazam divânda sedirin başında oturdukları için meclisin başı mânasına da gelir²².

Sadrazam deyiimi Osmanlı Devletinde daha sonraki devirlerde kullanılmıştır. Gerçekten, ancak Kanuni Sultan Süleyman’dan itibaren vezir-i âzam için sadrazam, sadr-ı ali, sadaret-penah daha sık kullanılmağa başlanmıştır²³.

Padişah, mutlak otorite olarak devlet yönetiminin başında olmasına rağmen uygulamada durum daha farklıydı. Çünkü, İmparatorluğun sahip olduğu topraklar büyüdükçe, egemenliklerine aldıkları ve Osmanlı uyruğu olan dili, dini, gelenekleri vs. farklı olan halklar, sınırlar içinde kaldıkça düzen biraz daha karmaşık hale geliyor ve bir tek kişinin tüm ayrıntılar hakkında bilgi sahibi olması, hatta yönetici sınıftan ne isteyeceğini bilmesi ve ne yapıldığını kontrol etmesi olanaksızlaşıyor²⁴.

Vezirlik kurumunu henüz daha başlangıçta güçlü bir konuma getiren I.Murat’ın (1362-1389) Vezir-i âzama Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa oldu. Vezirler önceleri sadece sivil işlerle ilgilendirlerdi. Fakat Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, Rumeli’deki fetihlerin öncülüğünü yaptı ve ayrıca askeri örgütün kurucusu olma sıfatına erişti. Bu

²² Mehmet Zeki PAKALIN, *Tarih Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, C.II, s. 81.

²³ J. DENY, “Sadrazam” Mad., İ.A.

²⁴ Stanford SCHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982, s. 232.

durum gerek kendi konumunu, gerekse kendinden sonra bu makama gelecekleri, tüm örgütün padişahıtan sonraki en yetkili kişisi durumuna getirdi²⁵.

Padişah fermanıyla göreve atanan vezir-i âzam, Padişahın mutlak vekili olarak görevde kalır, görevde olduğu sürede Padişahın mührü yani mutlak vekillik sembolü vezir-i âzamda kalırdı. Görevden azledileceği zaman bu mühür kendisinden geri alınırdı. Bundan dolayı vezir-i âzamlara “sahib-i mühür” de denilmiştir. Barış zamanlarında yetkileri sınırsız değildi. Buna karşın savaş zamanlarında, özellikle XVI. yüzyıl sonlarından itibaren ordunun başında artık padişah yerine vezir-i âzamlar sefere çıktıkları için geniş yetkilerle donatılmışlardı. Tam bir padişah gibi hareket etme serbestisi kendilerine verilmişti. Bundan amaç zaferin kazanılmasıydı. Savaş sona erdiğinde vezir-i âzamin da bu olağanüstü durumu sona erer, eğer başarı elde edilememişse görevinden alınırdı. XVII. yüzyıl başlarına kadar vezir-i âzam olacak kimse kubbe vezirleri arasından bu göreve atanırdı. Ancak bu yüzyıldan itibaren valilerden de vezir-i âzam yapılmaya başlandı²⁶. III. Ahmet (1703-1730) döneminde Kubbe altı vezirliği kaldırıldıktan sonra, vezir-i âzamlık konusundaki düzenleme de ortadan kalktı, vezir-i âzam olacak kimse tamamen Padişahın isteğine göre göreve gelmeye başladı²⁷. Bazı batılı Tarihçiler Sadrazamlık Kurumunun Bizans’tan alındığını ileri sürmektedirler. Oysa bu memuriyetin İstanbul fethinden sonra Bizanslılar’ın grand domestique’inden alınmış olmasına en ufak bir ihtimal bile yoktur; çünkü, daha Fatih’ten çok önce Osmanlılar’da “vezir-i âzam”lığın mevcut olduğu bütün tarihi kaynaklardan anlaşılıyor: Daha Orhan zamanından başlayarak II. Mehmed devrine gelinceye kadar birçok vezir-i âzamların isimleri bilinmektedir²⁸.

II. Murad devrinde Çandarlı İbrahim Paşa, Koca Mehmet Paşa ve Çandarlı Halil Paşa, II. Mehmed devrinde ise Çandarlı Halil Paşa vezirlik yapmışlardır. II. Mehmet dev-

²⁵ ÜÇOK - MUMCU, a.g.e., s. 219.

²⁶ PAKALIN, a.g.e., C.II, s. 594.

²⁷ J. DENY, “Sadrazam”, İ.A.

²⁸ KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 40.

rinde Çandarlı Halil Paşa azledilmiştir²⁹. Böylece vezirliğe yeni bir statü kazandırmak istenmiştir. Fatih, Enderundan yetişen vezir-i âzamları göreve getirmeye başlamıştır. devşirmeden yetişen ilk vezir-i âzam Zağonos Paşa'dır. yüzyıllar boyunca genellikle devşirmeler iktidara getirilmeye başlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren devşirmeleri vezirliğe getirme usulü devletin aleyhine olmuştur. Kişiliği zayıf vezir-i âzamlara saray mensuplarının müdahaleleri önemli bir problem teşkil etmiştir. Zaman zaman kişiliği kuvvetli vezir-i âzamlar iş başına gelmekle birlikte, kuruluş devrinin bilimsel düzeyi yüksek devlet kadroları üzerine otoritesi kesin, sultan kişiliğinde devamlı olarak prestiji olan vezir-i âzamlar olduysa da devamlılık göstermediği için başarılar da geçici oldu.

Fatih devrine kadar adını saydığımız vezirler köken itibariyle Türktürler. Bunların bir kısmı Ahi kökenli olup, diğerleri de Eskişehir, Kırşehir, Ankara, gibi önemli şehirlerin seçkin ailelerinin mensupları idiler³⁰. Çandarlı ailesine mensup Halil Hayrettin Paşa'nın Ahilerden olduğu ve Şeyh Edebalı'nın isteğiyle Osmanlıların hizmetine girdiği anlaşılmaktadır. Bu zat ve oğlu Ali Paşa kazaskerlik makamından verazetle atanmıştır. Yukarıda adını andığımız öteki vezirler de ulemadan olup ilmiye sınıfına mensup idiler. Bunların içinde Bayazid Paşa istisnadır. O, sipahi kökenli idi.

Vezir-i âzam, devletin her türlü işlerine yakından vakıf bulunan, siyasi ve idari deneyimler ile ortaya çıkmış kimseler arasından seçilmelerine bilhassa özen gösteren, herbiri Sancak beyliği ve beylerbeyi gibi görevlerde bulunduktan, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi olduktan sonra Vezir ünvanına mazhar kılınan diğer elemanların hepsinin üstünde gelmektedir³¹.

Osmanlı Sadrazamlarından ilk iki yüzyılda hükümet idaresini ellerine alanların hemen hepsi, ilk padişahlar gibi cidden liyâkatlı, bilgili, becerili kişiler idiler; bunlar

²⁹ Halil İNALCIK, "Mehmed II", İ.A., Ayrıca bkz. UZUNÇARŞILI, Çandarlı, İ.A., s. 352.

³⁰ UZUNÇARŞILI, O.T., C. I, s. 581.

³¹ OKANDAN, a.g.e., s. 32.

sonradan olduğu gibi bir emir kulu değil, hükümdarın danışmanı olarak kabul edilip hürmet g rmuşlerdir. Arz günlerinde padişahların huzurunda telhisleri ve atama ve saireyi okudukları zaman padişahlar şifahen olsun veya olmasın karşılık verirler ve söyleyecekleri şeyleri ve verecekleri direktifleri kısaca söyleyerek alt tarafını onların yetenek ve becerilerine bırakırlardı³².

Hatta, bazen, devletin geleceği üzerinde en önemli ve en nüfuzlu rolü oynayan, en önemli işleri gören, Hükümdarın keyfi yöntemleri, ortak çıkarlara aykırı girişimlerine karşı büyük bir kuvvet ve cesaretle karşı koyan, bu hususta karşı bir kuvvet ve fren rolünü oynayan Vezir-i  zam dediğimiz eleman olmuřtur³³.

Süleyman I. devrinin (1520-1566) vezirlerinden olup Sadâret makamına kadar yükselen Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı Asafname'de, çeşitli cephelerden söz konusu olan bu esasları bulmak bizim için yeterlidir. Lütfi Paşa'ya göre, "Sadr-ı  zam olacak kimsede kat'iyen dünya hayranlığı olmamak lazımdır", her işi Alah için görmelidir; zira, onun için sadrazamlığın üstünde ulaşılabilecek diğer bir makam daha yoktur. Padişahın umur-u din ve Devlet hakkında hakkı söylemesi l zımgelen sadrazam için "hak sözü ve beyn-en-nas ma'yub ve gayr-i müstahsen işleri Padişaha hicap etmey b söylemek gerektir." Vezir-i  zam azlinden asla korkmamalıdır, Sadrazam halk arasında dedikoduyu toplayarak devleti zora sokacak işler yapmamalı, böyle halleri yolunu bulup bertaraf etmelidir. Kez , Sadrazamın Padişah ile olan ilişkisine ve sırlarına dışarıdan kimse değil, diğer vezirler bile vakıf olmamalı; Vezir-i  zam, Padişah nedimleriyle çoğunluk ilişki ve diyalog kurmamalı, Padişahın yüzünü halka çok göstermemeli, Vezirin Padişaha arzettiği işleri geri dönmemelidir demektedir.

Türk olan ilk Osmanlı vezirleri, Fatih devrinde İşhak Paşa veya Mahmud Paşa'nın vezir-i  zamlığına kadar (Bayezid Paşa hariç) ulema sınıfından yetişen alim ve güzel

³² UZUNÇARŞILI, Merkez, s.1 23.

³³ OKANDAN, a.g.e., s. 33.

idareci kişilerden oluşuyordu. Bundan sonra gelenler arasında Mahmud Paşa, Karamani Mehmed, Çandarlı zâde İbrahim Paşa, Piri Paşa gibi gerçekten değerli vezir-i âzamlar da vardı. Kanuni Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamı İbrahim Paşa has odabaşılıktan başlayarak Rumeli beğlerbeği, vezir ve arkasından hemen vezir-i âzam olduğundan dolayı hükümet yönetiminde hiç bilgisi yoktu. Bununla beraber kendisine gizli olarak tezkireci atandığı Tosyalı Celâl zade Mustafa Beyin gayreti ve kendisinin yüksek zekâsı işleri çabuk kavrayarak acemiliğini gidermişti³⁴.

Sarı Mehmed Paşa, Sadrazamın yetkileri, davranışları hakkında bilgi verir. “Sadrazam hazretlerinin divân üyelerinden olan makam sahiplerine ve bilgilere ve devlet büyüklerine ve devlete hizmeti geçenlere ve divân üyelerinin emektar ve ikrâm edilmesi gerekli olanların saygı ve iltifat ile onları üstün tutup gönüllerini alması lâzımdır.”

“Ne olursa olsun hak sözü söylemekten çekinmemek gerek ve bir vezir-i âzamin padişâhla olan işlerine ve sırlarına ilişkin konularda değil dıştakiler öteki vezirler bile bilgi sahibi olmamalıdır. Padişâhlara hizmetin en büyüğü, sırrı açığa vurmamış olmalıdır”³⁵.

Devlet ve Milletın hayatıyla yakından ilgili olan, o önemli makama atananlar arasında köle, çiftlik çorbacısı, Has odabaşı, aşçıbaşı, arabacı, miriahur, kahveci, tavaşı, kavanoz, kalaylı toz, Tabanı yassı, Daltaban, Kabakulak, zurnazen, Ümmi, cahil, aslen Rus, Hırvat, Çerkes, Abaza, Gürci, Arnavut, Boşnak, Bulgar, Rum nice insan vardır ki çoğunluğu meslekten yetişemedikleri için karar verirken, hata yaparak, hem devlet ve milleti zora sokmuş, hem de kendilerini zor duruma sokmuşlardır.

Savaşı kağıt üzerinde gören bir kalem kâtibi savaşta büyük bir orduya nasıl komutan olur. Ömür boyu kayığa binmeyen bir adam nasıl donanmaya amiral atanır³⁶.

³⁴ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 128.

³⁵ SARI MEHMET PAŞA, Devlet Adamlarına Öğütler, (Çev.: Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara, 1969, s. 11-12.

³⁶ İbn-ülemin Mahmut Kemal İNAL, Son Sadrazamlar, İstanbul, 1955, s. 2s. 2.

Güçlü bir sadrazam bulunduğu yeri iyi hazırlamak suretiyle çok zaman dediğini yaptırıp ve icâbında hükümdarı bile tehdit ederdi³⁷.

Bazı önemli bir sadrazam, hükümdar yanında herhangi meseleyi açarak kendisinin işini bozacak olanları bir vesile ile onun yanından uzaklaştırır ve kimse farkına varamaz, duyanlarda sessiz kalırlardı³⁸.

Vezir-i âzamlar'ı sarayda dönen bir entrika veyahut aleyhine dışarıda tertip edilen bir isyan birdenbire hiçe indirir ve yok edebilirdi³⁹.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde 9 vezir-i âzam ile 14 kubbe veziri görev almıştır. Bunlardan bir vezir-i âzam ile iki kubbe veziri, Kanuni babası Yavuz Sultan Selim devrinden kalmadır.

Bunların kariyer hayatlarına baktığımızda ilk önce dikkatimizi çeken nokta, ilk devrinde çok önemli olan ulema kökenli vezirlerin, çok azalmış olmasıdır. 23 vezir içinde bir tek Piri Mehmet Paşa ulema sınıfındandır. O da Kanuni tarafından tayin edilen vezir değildir. Yavuz Sultan Selim'in vezirlerindedir. Hem de Piri Mehmet Paşa Osmanlıların ilk devirlerinde görülen klasik tip ulema kökenli vezir değildir⁴⁰.

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Divân-ı Hümâyün'un yozlaşması ve padişâhların devlet yönetebilecek yetenekte olmamaları sadrazamları güçlü bir konuma getirdi.

³⁷ II. Süleyman zamanında Köprülü zade Fazıl Mustafa Paşa, sefere gitmeden önce, padişâhın üzerinde etkili bazı isteklerine mani olan Darüssade ağası Hacı Mustafa ağayı ve Padişâhın hocası Arapzade Abdülvehhab efendiyi ısrar ederek azlettirmiş hatta Dar-üs-saade ağasının azli için şeyhülislâm ile kazaskerleri ve sadaret kaymakamı ve ocak erkânını ileri sürerek bu vesile ile Darüs-saade ağasını istifaya mecbur etmiştir (Zübtetül-vekâyi, varak 189) dan Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 117.

³⁸ Koca Ragıp Paşa, III. Mustafa'nın şehzadeliliğinden yazı hocalığı etmesinden dolayı hekimbaşlık ile saraya yakınlaşmasından ürkererek azli ve sürgün ettirdi. UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 117.

³⁹ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 117.

⁴⁰ V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara,1991, s. 885.

Dolayısıyla sadrazam konağı güçlendi ve yetkileri arttı. Özellikle sadrazam İbrahim Paşa'nın Pasarofça Andlaşmasından (1718) sonra kendine taraftar kimseleri idari makamlara getirerek yeni ve güçlü paşa kapısını oluşturması, buranın en önemli devlet işlerinin görüşüldüğü resmi daire haline gelmesine yol açtı⁴¹. Bu durum XVIII. yüzyıl boyunca devam etti. Tamamiyle III.Selim'e (1789-1807) kadar danışma yöntemi terk edildiğinden, hemen hemen her konuda karar verme yetkisi, sadrazama bırakıldı⁴². Paşa kapısının adında meydana gelen değişim de yine bu zamanlarda oldu. Saray-ı Sadr-ı Ali, divânhane-i Bâb-ı Ali ya da kısaca Bâb-ı Ali olarak anılmaya başlandı. I. Abdülhamit (1774-1789) döneminden itibaren vekanüvis tarihlerinde de diğer adlarının yanı sıra Paşa Kapısı, "Bâb-ı Ali" olarak yer almaya başladı⁴³. Avrupalılar tarafından Osmanlı Hükümeti anlamında Bab-ı Ali'nin "Sublime Porte" olarak kullanımı da bu zamanlara rastlar⁴⁴.

18. yy'da Devlet işlerinin Divân-ı Hümayundan Paşa kapısına kaydığı, Bâb-ı Ali'nin, yönetiminde ağırlığının hissedilmeğe başladığı dönemlerde yavaş yavaş padişâh fermanlarının yerini sadrazam buyrukları almaya başlamış ve buyruklular için "Ayniyat Defteri" adı altında yeni bir türü tutulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, mühimme kayıtlarını tutan Divân kalemleri az sayıdaki kâtip kadrosu ile Sadaret teşkilâtı içinde yer alarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar eski görevini sürdürmüştür⁴⁵.

⁴¹ Mehmet SÜREYYA, *Sicil-i Osmanlı*, İstanbul, 1308, C.IV, s. 755.

⁴² I. Abdülhamit döneminde, Sadrazamın uygunsuz davranışları nedeniyle Bab-ı Defteri'de çalışan Menzil Halifesini Bursa veya Gelibolu'ya sürmelerinin uygun olacağını belirten arzına I.Abdülhamit'in verdiği yanıt şöyleydi: "Ben seni kendime vezir-i âzam ve bağımsız mutlak vekil yaptım. Hemen hergün devlet düzenime ihtimam ederek uslandırılmaları gerekenlerin lâıyk oldukları şekilde terbiye edilmelerini bizzat sana bıraktım." Bkz. Cevdet TÜRKEY, "Osmanlı Saray ve İdare Teşkilatından Örnekler." *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 24 (1969), s. 4-6.

⁴³ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 249.

⁴⁴ GÖKBİLGİN, "Bab-ı Ali", İ.A.

⁴⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayın No: 21, *5 Numaralı Mühimme Defteri*, (973/1565 - 1566) özet ve indeks, Ankara, 1994, s. 12.

1830'lu yıllara kadar Bab-ı Ali, sadrazamların özel yaşantılarını da sürdürdükleri devlet dairesi olarak varlığını korudu. Ancak, bu tarihten sonra II. Mahmut oluşturulan yeni bakanlıklara daha önceki sadrazam yetkileri paylaştırıldı. Bu değişiklikler ile padişahın mutlak vekili ve onun adına iş görme yetkisine sahip, devletin ikinci adamı olan Sadrazam, bir çırpıda vekiller heyetinin başı makamına indirilerek mühr-i hümayûnu elinde bulunduran sembolik bir memuriyet durumuna getirildi. Bu durumu, uygulanmaya çalışan yeni sistem, yani kabine yönteminin bir gereği olarak kabul edebileceğimiz gibi, II. Mahmud'un merkezileştirme çabalarının bir sonucu olarak da düşünebiliriz. zira gücü merkezileştirmek isteyen padişah, bu hareketiyle sadaret makamının devlette yüzyıllardır ortaya koyduğu güçlü durumunu etkisiz hale getirmeyi düşünmüş olabilir⁴⁶.

Sadrazamın mutlak vekilliğini kırma yolundaki tutumu ve kabine yönetiminin kabulü (13); Bab-ı Ali'yi artık paşa kapısının devamı olmaktan çıkararak, yine danışma yönetiminin de esas kılındığı, meclisleri de içine alan bir merkez örgütü, devlet idaresinin merkezi haline dönüştürüldü⁴⁷.

Başvekalet, 1255 h. 1839 m. İkinci Mahmud'un vefatı üzerine naşı defnedilirken Rauf Paşa'nın yerine hükümet reisi olan Hüsrev Paşa yine eski yönteme dayanarak sadrazam ünvanıyla tayin edilmiştir⁴⁸.

⁴⁶ Ali AKYILDIZ, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836 - 1857)*, İstanbul, 1993, s. 27.

⁴⁷ Tefik TEMELKURAN, "Divân-ı Hümayun Mühimme Kalemi", *İ.Ü.E.F. Tarih Ens. Dergisi*, Sayı 6, (İstanbul, 1975), s. 131'de 1260/1844'de Bab-ı Ali Teşkilâtının kurulmuş olmasından ve merkez idare sisteminde önemli değişikliklere neden olduğundan söz eder. Tanzimat devrine gelinceye değin adı, anlam ve yapısı değişen bu yönetsel mekanizmanın kesin kuruluş tarihini vermek pek sözkonusu olamamaktadır. Burada söylenecek en doğru söz tarihsel süreç içerisinde gelişmiş olduğudur.

⁴⁸ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 179.

Böylece kısa bir dönem yürürlükte kalan başvekalet ortadan kaldırılarak sadaret kurumu yeniden canlandırıldı. Bu değişiklik ile sadaret, yeniden padişâhın vekili mutlakı konumuna gelmişti⁴⁹.

Tanzimattan önce ve sonra sadrazamlık bir kaç kere Başvekâlet adına çevrilmişse de, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar gitmiştir⁵⁰.

⁴⁹ AKYILDIZ, a.g.e., s. 27. Seni kariha-i sabiha-ı padişahanemden umur-ı dahiliyye ve hariciyye ve mesalih-i maliyye ve askeriyye ve'l-hasıl kafteri hususata nezaret-i samile ile sadaret,i uzma ve vekalet-i mutlaka-i kübra makam-ı celilinc bi'l-istiskal intihab ve tayin eyledim. Akyıldız, a.g.e., s. 28.

⁵⁰ MUMCU - ÜÇÖK, a.g.e., s. 144. Sadrazam ünvanı hicri 1254 (1838-1839), 1295 (1878), 1296 (1878-1879) Senelerinde olmak üzere üç defa Başvekalete dönüştürülmüş, ilk defasında (14,5) ondörtbuçuk ay, ikincisinde (114) yüzondört gün, üçüncüsünde de üç buçuk sene kadar sürmüştür. Son Vakavivüs Abdurrahman Şeref Efendi'nin de dediği gibi bu ünvan değişik boyama kabilindendi. PAKALIN, a.g.e., C. II, s. 88.

a) Vezir-i âzam ile Vezir Arasındaki Fark

Osmanlı Devlet Örgütü'nde Sadrazamlar gibi diğer Vezirlerin de önemli bir yeri vardır. Bunlar Padişaha, Vezir-i âzama danışmanlık görevini görür; Sadr-ı âzam, Devlet işlerini ve saltanatı ilgilendiren konularda görüş alışverişinde bulunurdu. Vezirler, Divân-ı Hümâyuna ve bu şekilde Devlet fonksiyonlarının çalışmasına yakından katılırlardı. Bunun için, duyulan gereksinimler karışısında sayısı artan Vezirlerin, Devlet işlerinde deneyim görmüş kimseler arasından seçilmelerine, onlarında kişiliklerinde bazı yetenek ve özelliklerin varlığına büyük bir önem verilirdi⁵¹.

Vezir-i âzamlara ait olan on yetki vardı ki bunlar, bu görevde bulunan vezir-i âzam ile diğer vezirler arasında aşılmaz bir uzaklık bulunduğunu göstermeğe yeter. Vezir-i âzamların bu özel yetkileri şunlardır:

1. Her hafta Salı ve Cuma günlerinden başka ikindi zamanı kendi sarayında mücevveze⁵² (onyedinci asrın son yarısına kadar) giyerek özel divân toplantıları yapmalarıydı.
2. Sadrazam ikindi divânında, çavuşbaşının, divân-ı hümayunda olduğu gibi görev yapması ve cuma günleri vezir-i âzama alayla cuma namazına götürmesi⁵³.
3. Hazine kapılarını ve Divân günlerinin akşamları Divânı mühürleyen padişah mührünün muhafızı olmak.

⁵¹ OKANDAN, a.g.e., s. 35.

⁵² Mücevveze: Fatih Kanunnamesi s. 15'de yer almaktadır. Yarım endaze (32-33 cm) uzunluğunda olup etrafına tülbent sarılan Padişah-sadrazam, devlet erkânıyla memurların bazısı uzun zaman resmi serpuş olarak başlarına giydikleri başlık. PAKALIN, a.g.e., C. II, s. 594.

⁵³ Padişah namaza çıktığı zaman vezir-i âzam ve ağaları mücevveze ve maiyyeti üsküf (başlık) ile namaza çıkarlardı. Vezir-i âzam cuma namazında çavuşbaşı, çavuşlarla ve divân-ı hümayunda hizmet eden Çarşıgırlar ve müteferrikalar divân elbiseleriyle ve rikâb ağaları önüne düşüp alayla namaza götürüp aynı alayla paşa kapısına getirirlerdi. Bu kural zamanla değişmiştir. Ali'nin kaydına göre 16 yy. ait olarak bu kural vardı. Vezir-i âzamlar, padişahın namaza çıktığı camiden başka camiye giderlerdi. UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 111.

4. Öteki vezirlere ayda sadece bir defa giden Yeniçeri Ağası tarafından her hafta ziyaret olunmak.
5. İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağası, pazarların en büyük görevlisi anlamında kullanılan muhtesip, belediye başkanı demek olan şehir-emin'i refakatinde buldukları halde şehri teftiş eylemek.
6. Diğer vezirlere pek seyrek olarak ve günlük giyimleri ile giden din görevlileri ve sancak beylerinin sarayda giydikleri kavuk ve elbiselerle haftalık saygı sunuşlarını kabul etmek.
7. Her iki dini bayramda vezirler, defterdarlar, beyler, ülema ve ordu komutanları tarafından resmi surette tebrik etmek.
8. Konağından padişah sarayına ve saraydan konağına gidip döndükçe refakatında çavuşbaşı ve çavuşlar bulunmak.
9. Çarşamba günleri - saraya giderken kullandıkları resmi kavukları giymiş oldukları halde- kazasker ve defterdarlarla ziyaret edilmek.
10. Pazartesi günleri Divân ortasında rikâbı hümayun görevlileri (Padişahın bir yere gidişinde yanında bulunanlar, anlamca şahâne özengi memurları) tarafından alkışlanmak⁵⁴.

⁵⁴ Joseph Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Çev.: Mehmet Ata Bey), İstanbul, s. 283-284 ve UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 115.

b) Kubbe Vezirleri

Vezirlerin en önemli görevi, sadrazama müşavirlik etmektir. Sadrazam, devlet işlerini ilgilendiren hususlarda bunlarla müşâvere edecektir. Vezirler, Divân-ı Hümâyûn'a ve bu suretle devlet fonksiyonlarının yapılmasına yakından iştirâk ederlerdi. Bunun için, duyulan ihtiyaçlar karşısında sayısı artan vezirlerin, devlet işlerinde tecrübe görmüş şahıslar arasından seçilmelerine ve bazı vasıflara sahip olmalarına dikkat gösterilmiştir. Vezirler tuğra çekme yetkisine de sahiptirler⁵⁵.

Vezirler Divân-ı hümâyunda Kubbealtı'nda toplanıp kendilerine verilen işlere baktıkları için kendilerine Kubbe Veziri veya Kubbenişin adını almışlardı. Kubbe vezirlerinin görevleri yalnız divân'da bulunarak fikir beyan etmek ve oy vermekten ibaret değildi. Divân'da kendilerine bazen çok karışık işler havale olunurdu ki, bu vezirler meclis toplanmadığı zaman bu işleri takib ederlerdi. Bundan başka bir aralık Saray'ın orta kapısı, "Babüs selâm da denilen yerde hakkında soruşturma kararı verilmiş devlet adamları buradan girer veya çıkarken soruşturmalarda hergün vezirlerden biri gelerek oturur, verilen soruşturma tutanaklarını toplar, inceler sahibini çağırarak dinler, edindiği bilgiyi ve görüşünü Divân'a arzederdi⁵⁶.

Kubbealtı vezirliği şu iki nedenle kurulmuş olabilir. XV. ci yüzyıldan başlayarak, devlet bürokrasisinin gelişmesi, merkezde deneyim geçirmiş, memleketin her yanını tanıyan devlet adamları bulunmasını gerektirmiştir. Böylece terfi eden Rumeli beylerbeyi, Divân-ı Hümâyûn'a alınmışlardır. Gerçekten bu vezirlerin sadece danışma görevi vardır. Divân-ı Hümâyûn'da düşüncelerinden yararlanılır ve iş hacminin arttığı durumlarda vezir-i âzamanın buyruğu ile bazı işler görürler. Diğer yandan bu vezirler devletin en üst makamına geçmeleri çok muhtemel kişilerdir; Divân'da bulunmakla, taşrada elde ettikleri deneyimleri

⁵⁵ Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. I/I, İstanbul, 1990, C. I/I, s. 213.

⁵⁶ Ali, SEYDİ BEY. *Teşrifat ve Teşkilâtımız*. (Yay.: Niyazi Ahmet BANOĞLU, Tercüman 1001 Temel Eser).

daha da geliştirirler ve merkez örgütünün çalışma biçimini iyice öğrenirler. İkinci neden de şudur: Merkezde yetenekli ve belli görevi olmayan yüksek vasıflı Divân üyeleri her zaman için yedek bir güçtür; örneğin ani bir savaş karşısında bunlardan biri hemen serdar yapıp ordunun başında sefere gönderilebilir. Gene kilit noktası olan eyaletleri (Örn. Şam, Mısır, Budin) bunlardan birine vali atanır ve orada merkezin otoritesi yeniden kurulabilir. Bu vezirlerin Divân-ı Hümayun'da diğer üyelerle vezir-i âzam arasında bir denge unsuru oldukları da düşünülebilir.

Kubbealtı vezirlerinin protokolde vezir-i âzamdaki sonra Divân-ı Hümayûn'daki en saygın kişiler olmaları bu saygınlıkları ile, diğer üyelerin düşüncelerini etkileyebilirler.

Kubbealtı vezirleri, Divân-ı Hümayun'da buldukları için savaşa katılmaları koşul olmayan dirlik sahiplerinden sayılırlar. Böylece onların merkezde daha rahat çalışmaları da sağlanmış olmaktadır⁵⁷.

Kubbe vezirlerinin sayısı onaltıncı asrın sonlarından itibaren artmıştı; 979 h. 1571 senesinde vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'dan başka, Pertev, piyale, Ahmed, Zal Mahmud, Lala Mustafa ve Sinan Paşalar ile beraber biri Sadrazam olmak üzere yedi kubbe veziri vardı. 1000 h. 1591 m.de kubbe veziri olarak divânda sadrazam ile beraber yine yedi vezir bulunduğu gibi 1003 h. 1594 m. de yine aynı oranında idi. 1005 h. 1596 m. de Kaptan Paşa da dahil olmak üzere divânda beş ve 1012 h. 1603 m. senesinde sekiz vezir vardı.

Defterdar, nişancı ve kaptan paşaların vezirlikleriyle beraber onyedinci asır başlarından itibaren vezirliklerin sayısının arttığı görülüyor; yalnız devlet merkezindeki vezirler on, onbire kadar çıkmış olup bundan başka eyaletlerde de vezirler çoğalmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa Sadrazam olduktan sonra kubbe vezirlerinin adedi azaltılmış ve kendisinden sonra da aşamalı olarak kaldırılmıştır. Onyedinci asır sonlarına doğru

⁵⁷ Ahmet MUMCU, *Divân-ı Hümayun*, Ankara, 1976, s. 45-46.

divânda mevcut vezirlerin bir kaç kubbe veziri olup diğerleri görev sahibi defterdar, kaptan paşa gibi kişiler idiler; mesela 1086 h. 1665 m. senelerinde yalnız bir tane kubbe veziri vardı⁵⁸.

Kubbe vezirleri, onsekizinci yüzyılın başlarında yine iki ile üç arasında olup daha sonra da bire inmiş ve 1731 den sonra artık kubbe veziri olarak kimse tayin edilmemiştir; zaten divân toplantıları Kapıkulu ocaklarına maaş vermeğe inhisar edip bütün divân işleri Paşa Kapısı'na geçmiş olduğundan kubbe vezirlerine de doğal olarak gerek kalmamıştır⁵⁹. Vezirlik başka bir göreve memur edilen, kimselere verilen en büyük ünvanlar arasına girmişti⁶⁰.

58 UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 190-191.

59 UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 192.

60 ÜÇOK - MUMCU, a.g.e., s. 145.

c) Diğer Vezirler

Kubbe altı vezirlerinden sonra bazı önemli eyaletlere, Kanuni Sultan Süleyman zamanından itibaren vezir olarak Vali tayin edilmeğe başlanmıştır; ilk defa Hâyır Bey'den sonra Mısır'a Çoban Mustafa Paşa ve daha sonra Kubbe altı vezirlerinden ikinci vezir Ahmet Paşa tayin edilmişlerdi; daha sonraki tarihlerde önemli eyaletlerden Bağdad, Budin ve Yemen ile bir aralık Tebriz'e de vezirler gönderilmişti; bundan dolayı vezirler dahil vezirler ve hariç vezirleri olarak iki bölümdü; dahil vezirleri, kubbe vezirleri ve hariç vezirleri de eyalet vezirleri idi. Selâniki Mustafa Efendi, onaltıncı asır sonunda varolan onüç vezirden yedisinin dahil ve altısının hariç olduğunu şu şekilde kaydediyor:

1003 h. 1594 m. de hariç vezirlerden Yemen ve Aden'de Hasan Paşa, tebriz'de Cafer Paşa, Rumeli beğlerbeğisi iken vezir olan Sokulluzâde Hasan Paşa, İstanbul'da kubbenişin vezir iken Bağdad'a gönderilen Hızır Paşa, Vezir-i âzam Sinan Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa ve Mısır Valisi Hadım Hafız Ahmet Paşa vardı; 1005 h. 1596 m. de dokuzu dahil ve yedisi hariç olarak Vezir sayısı onaltıya çıkmıştı. Budin eyaleti de vezir valilere verilirdi⁶¹.

Vezirlik başlarda yalnız kubbe vezirliğine inhisar edip bazen Mısır, Budin, Yemen, Bağdat gibi önemli yerlere merkezden kubbe veziri gönderilirken sonra buralara kubbe veziri dışında vezirler tayin edilip mevcut ve sınırlı olan vezir sayısı artmış ve daha sonra Kaptan Paşa, Defterdar ve Nişancılara da vezirlik vermek suretiyle kubbe vezirliğine dayanan vezaret, makam şeklinde çıkıp paye şekline gelmiştir⁶². 1599 m. senesinde kubbe ve eyalet vezirlerinin sayısı yirmi üç olmuştu. Daha sonraki tarihlerde bazıları hizmetleri karşılığı olarak ve bazıları da sarayın koruyuculuğunda vezir oluyorlardı; örneğin Kaniye Komutanı Tiryaki Hasan Paşa'ya hizmetine ödül olarak vezirlik verilmiş ve Yeniçeri ağası da yeniden vezir olmuş ve Nakkaş Hasan Ağa'ya da Yeniçeri

⁶¹ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 196.

⁶² PAKALIN, a.g.e., C. III, s. 590.

Ağalığından vezâret verilmişti. Daha sonra mirahurluktan, silâhtarlıktan, kapıcılar kethüdalığı ve daha küçük hizmetlerden birden bire vezir tayin edilmesi sınırlı olan vezir sayısı daha çok arttı. III. Selim 1795’de vezirlerin çokluğu nedeniyle bunlara görev olarak verilecek Valilik bulunmamasını ve hatta beylerbeğilere verilmesi gereken sancakların birisi ve ikisi birleştirilerek vezirlere verildiğini görenek vezirlerin sayısını sınırlandırmış ancak kendisinden sonra eski yöneme geçildi⁶³.

B) TÜRK SOYUNDAN GELEN VEZİR-İ ÂZAMLAR

Klasik Dönem Osmanlı Devletinde, devlet işleri bazı ailelerin nüfuzu altında idi. Bunların en güçlü üç tanesi, Çandarlı, Timurtaş ve Evranos aileleri idi. Özellikle Çandarlılar devlet işlerinde otorite idiler. Bu aileler arasında vezirlik, beylerbeylik ve paşalık uzun süre babadan oğula hak ve veraset almayarak geçmiş Fatih’in Çandarlıyı ortadan kaldırmasıyla geçici olarak sona erdi. İleride Köprülüler ailesi ile bu gelenek tekrar canlanacaktır⁶⁴.

⁶³ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 196-197.

⁶⁴ Paul WITTEK, “Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zaptına”, (Çev.:Halil İncılık), Belleten, Sayı 27, Ankara, 1943, s. 558.

1. Çandarlı Vezir Ailesi

Vezir-i âzam olmadan önce Kara Halil olarak tanınan Halil Hayreddin Paşa'nın ahilerden olduğu, Osmanlı beyliğinin kurululşunda rol oynayan bu zümrenin ve özellikle Şeyh Edebalı'nın etkisiyle Osmanlıların hizmetine girdiği anlaşılmaktadır. Gene anlaşıldığına göre Orhangazi zamanında Bilecik kadılığı ve daha sonrada en yüksek şer'i makam olan Bursa kadılığında bulundu. I. Murad'ın tahta cülusu üzerine en yüksek ilmiye makamı olarak kazaskerliğe atanan Halil Hayreddin hükümdar ile Rumeliye geçti. Hükümet örgütünün başına geçmeden önce idari sahada pek çok çalışmalar yaptı. "Yaya" ve "müsellem" giyi piyade ve süvari kuvvetlerini bir kanun ile kurdu. Bu kıt'alar I. Murad zamanında yeniçeriliğin kuruluşuna kadar düzenli bir ordu olarak görev yaptılır.O, I.Murad devrinde kazaskerlik görevinde iken yeniçeri ve acemi ocaklarını kurmağa memur edildi. Halil, Karamanlı bilgin Kara Rüstem ile de devlet hazinesini kurdu. Halil'in ilmi yayını da vardır. Gerçekten Celaleddin Kazvini'nin "ilm-i belâğatten Telhisü'l-miftah'ını" şerh etmiştir⁶⁵.

Ali Paşa'da babası Halil Hayreddin Paşa gibi - kazaskerlik görevinde bulundu. O, bu görevde 1361 (763) de atandı⁶⁶. Daha sonra divâna dahil edilerek vezirlik verildi⁶⁷. Ulema kökenli klasik tipteki vezirler, Çandarlılar başta olmak üzere, müdeerris ve kadı olduktan sonra kazasker yolu ile vezir olurlardı⁶⁸.

⁶⁵ AŞIK PAŞAZÂDE TARİHİ, *Tevarih-i Ali Osman*, İstanbul, 1332, s. 160. Hayreddin Paşa, Gazi Hünkâr'ın kardeşi Süleyman Paşa Rumeli'ye geçmeye niyet etti. Hayreddin'i kazasker edindi. Onu aldı, Rumeli'ye beraber gitti. Bu Yeniçerileri o Hayreddin Paşa kurdu. Ondan sonra ilerleyerek kazaskerlikten vezir oldu. Üç oğlu vardı. Biri Ali Paşa, İbrahim Paşa ve Biri İlyas Paşa. Bu Ali Paşa, Beyazıt Hünkâr'a kazasker oldu. Sonra vezir dahi oldu. Akkaftana kızıl düğme takmak onun eseridir. Kardeşi İbrahim Paşa, sultan Mehmet Amasya'da iken ona kazasker oldu. Ondan sonra Bursa'ya gelince vezir oldu. Ondan sonra Murad'a vezir oldu. Onun oğlu Halil Paşa Sultan Murad Han Gazi oğlu Sultan Mehmet Han Gazi'ye dahi vezir oldu. Sonunda haksız yere şehit oldu.

⁶⁶ UZUNÇARŞILI, O.T. C.I, s. 583.

⁶⁷ NEŞRİ, a.g.e., C. I, s.216.

⁶⁸ AKYILDIZ, a.g.e., s. 886.

Özellikle Çelebi Mehmet zamanında Amasyalı Bayazıt Paşa'nın vezir-i âzamlığı dışında olarak Çandarlı ailesinin bir silsile halinde kazaskerlikten gelmek suretiyle yetmiş seneden fazla bir süre aralıksız olarak o makamı işgal etmeleri ve bunların hükümdarların tam surette güvenlerini kazanmış olmaları, bütün Türk devlet adamlarını bu ailenin etrafında toplamıştı⁶⁹.

Kara Halil Efendi'nin Hayreddin ünvanı ile vezir olduğu biliniyorsa da, vezirliğe tayin edildiği tarih Osmanlı kaynaklarında değişikti. Türk Tarih Kurumu bir Tevarih-i Al-i Osman nüshasına göre Kara Halil 766 H. / 1365 Miladi'de veya az evvel vezir olmuştur. Aşık Paşa zade, Edirne'nin fethinden sonra Sultan Murad'ın Anadolu'ya geçmek üzere Gelibolu'ya geldiği zaman Kara Halil'in vezir olduğunu yazıyorsa da tarih göstermiyor. Oruç bey Tarihine göre 765 h./1364 M. senesinde Kara Halil'in vezir olduğu belirtiliyor⁷⁰.

Tarih-i kayıtlar incelendiğinde Kara Halil Hayreddin Efendi'nin vezirliği şüphesiz 776 H./1374 M.'den evvel olmak icap ediyor⁷¹. Ona kadar vezirler sadece sivil işlerde uğraşırlar. Tıpkı Anadolu Selçuklularında olduğu gibi, ordu üzerinde yetkileri bulunamazdı. Çandarlı'nın büyük kişiliği askeri örgütün temellerini atması bir süre sonra ona "beylerbeyliği" hizmetinin de verilmesine neden olmuş ve böylece⁷² bu sahada da güç ve yeteneğini göstermiş sevk ve idare ettiği kuvvetlerle geniş ve başarılı fetihler yapmıştır⁷³.

⁶⁹ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 112.

⁷⁰ UZUNÇARŞILI, Çandarlı, s. 8.

⁷¹ UZUNÇARŞILI, Çandarlı, s. 11.

⁷² ÜÇÖK - MUMCU, a.g.e., s. 218-219.

⁷³ Çandarlı vezir Sultan Murad fazl-ı merkumu kazasker nasb idüp...i'zaz- ve ikram eyledikten mâada vezaret ve beylerbeğilik mansıbını ikisini dahi ona takdim ve teslim idüp taz'if-i merâsim eyledi. Paşalık ünvanıyla muavven olub Hayreddin Paşa lâkabıyla melkub oldu. Osmanlıların ilk devirlerinde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ordu kumandanı idi. Ondan sonra Lala Şahin Paşa bu vazifeyi almış ve onun ölümüyle Kara Timurtaş Paşa Rumeli beylerbeyisi olmuş ve aynı tarihte Hayreddin Paşa Vezirlikle Kumandanlığı Cem etmiş fakat Rumeli beylerbeyliği yine devam etmiştir. UZUNÇARŞILI, Çandarlı, s. 1.

Ayrıca bu konuda Chalcandyle Sultan Murat'ın Varna Savaşı sırasında başarılı olduğu takdirde Saltanattan çekilmeğe karar vermiş ve savaştan sonra oğlunu tahta geçirip Bursa'ya çekilmiş; fakat kendisi faal, haris ve rahat ve huzurdan hoşlanmaz tabiatta olduğu için bu sakin hayattan pek çabuk usanmış ve kan dökülmeden saltanata kavuşmayı arzu etmiş bunun üzerine kendisine daima sadakat gösteren ve şimdiye kadar devamlı itaat ve bağlılığını bozmayan İbrahim'in oğlu Halil oğlu ile savaş yapmadan, mücadele etmeden bu işi yapıp yapamayacağını kendisinden sormuş, bunun üzerine Halil Paşa Sultan Mehmet'i bir av eğlencesine davet etmiş ve o av eğlenceleriyle birkaç gün Edirne dışında bulunduğu sırada Halil Paşa Sultan Murat'ı getirerek hükümdar ilan etmiştir. Sultan Murat Divana çıkar çıkmaz bu değerli ve heybetli padişâhın hatıraları henüz zihinlerden silinmediğinden herkes kendine bağlılığını bildirmiş. Bu ümit edilmeyen halden Sultan Mehmet haberdar olunca babasına yeniden bağlanıp, babasının elini öpmüş ve bütün bu oyunların Halil Paşa tarafından tertip edildiğini öğrenerek ona karşı olan düşmanlığını gizlemede başarılı olup intikam almayı uygun bir zamana bırakmıştır⁷⁴.

Sultan Murat'ın bu defaki başa geçmesinden ölümüne kadar olan beş seneden fazla devam eden hükümdarlığı zamanında Vezir-i âzam Halil Paşa memleketi eskisi gibi müdahalesiz yönetti⁷⁵.

II. Mehmet, II. Murat'ın ölümü ile tahta oturunca Bizans vekayinamesini yazan Dukas'tan naklen Hammer'in kaydettiğine göre Vezir-i âzam Halil Paşa II. Mehmet'in tahtına oturduğu gün geçmişi hatırlayarak Vezir-i âzama ait makamda bulunmayıp İshak Paşa ile beraber uzakça durmuşlar. Fakat Halil Paşa'ya karşı intikam hırsını unutmuş gibi görünen II. Mehmet, onu Vezir-i âzamin oturduğu makamına davet etti. Halil Paşa, Padişahın elini öperek Vezir-i âzamlıkta kaldı⁷⁶.

⁷⁴ UZUNÇARŞILI Çandarlı, s. 65.

⁷⁵ UZUNÇARŞILI, Çandarlı, s. 66.

⁷⁶ UZUNÇARŞILI, Çandarlı, s. 66.

Halil Paşa'nın düşmanı olan Zaganos Paşa Balıkesir'den getirtilerek vezirliği iade edilip hakkında olağanüstü saygı gösterildi. Ve Halil Paşa vezir-i âzamlıkta bulunmakla beraber bütün kuvvet Zaganos'un eline geçmiş ve Halil Paşa aleyhine propagandaya başlamıştı⁷⁷. Bu arada İstanbul kuşatmasında Halil Paşa ve görüşünde olanlar savaş yolundan barış yoluna yönelmesi gereğini kalenin fethinden el çekip, barış yolunu tutmak gereken ön hazırlıkları yapmayı ve ülkeler aşan padişahı bu görüşe getirmeyi istediler. Ancak II.Mehmet⁷⁸ İstanbul'un fethindeki başarısından yararlanarak kendisini saltanattan mahrum bırakmış olan Halil Paşa'dan intikam almıştır. Bundan sonra Çandarlı ailesinin nüfuzu öyle büyüktü ki, Fatih son Çandarlı vezir-i âzamını İstanbul'u fethettikten sonra kazandığı büyük saygınlığa ve onun hakkında çıkardığı asılsız suçlamalara da dayanarak yok etmiş ama gene de büyük bir tepki ile karşılaşmıştır⁷⁹.

⁷⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 112.

⁷⁸ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 218.

⁷⁹ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 219.

2. Devşirme Vezirler

Vezir-i âzam, padişâhtan sonra devletin en büyük reisi ve hükümdarın mutlak vekili olduğundan sözü ve yazısı padişahın iradesi ve fermanı demektir. Çandarlı hanedanının sonuna kadar bütün işlerde birinci başvurulacak kişi sadrazam idi. Bilhassa Çelebi Mehmed zamanındaki Amasyalı Beyazid Paşa'nın vezir-i azamlığı dışında olarak Çandarlı ailesinin bir silsile halinde kazaskerlikten gelmek suretiyle yetmiş seneden fazla bir müddet fasılasız olarak o mevkiî işgal etmeleri ve bunların hükümdarların tam surette itimadlarını haiz olmaları bütün Türk devlet adamlarını bu ailenin etrafında toplamıştı. Hatta Segedin muhadesinin akdi üzerine saltanatı oğlu Mehmet'e bırakan İkinci Murad, tekrar hükümdar olmak istediği zaman, vezir-i âzam Çandarlı zâde ikinci Halil Paşa'nın girişimiyle ikinci defa o makama getirilmişti; bu olay Çandarlı ailesinin nüfuz ve kudretini göstermeğe kâfi bir örnek olup Fatih Sultan Mehmed, İstanbul fethindeki başarısından yararlanarak kendisini saltanattan mahrum bırakmış olan Halil Paşa'dan intikam almış ve bundan sonra da sadaret pek az istisnasiyle onsekizinci yüzyıla kadar devamlı devşirmeden yetişmiş olanlara verilmiştir⁸⁰.

II. Mehmet, Çandarlı ailesine son vermekle kul sistemini benimseyerek, merkezdeki Türk ricalin gücünü kırdı. Vezir-i âzamlık, vezirlik, beylerbeyilik gibi önemli devlet görevleri aristokrat Türk ailelerinden devşirme kökenli kimselere geçmiş oldu. İstanbul'un fethinden sonra, Roma İmparatorluk geleğinin etkisinde kalan II. Mehmet, Saltanat yönetimini kurarak, Osmanlı Padişâhını, denetlenmesi ve eleştirilmesi mümkün olmayan bir yapıya kavuşturdu⁸¹.

Çandarlı Halil Paşa'nın idamını müteakip vezir-i âzamlığa ilmiye sınıfından olmayan biri -Zaganos Paşa- atanmıştır. Zaganos Paşa devşirmeden (Enderûn'dan) yetişen vezir-i âzamların birincisidir. Böylece Osmanlı Vezir-i âzamlarının formasyonunda önemli bir

⁸⁰ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 113.

⁸¹ ÜÇÖK - MUMCU, a.g.e., s. 194.

değişiklik yapılmış oldu. Yüzyıllar boyunca genellikle devşirmeler iktidara getirildiler. Ulema sınıfından olanların vezârete getirilmesi tesadüfe kaldı⁸².

Sadrazamlar ve diğer yüksek rütbe işgal eden memurların çoğu devşirmelikten Türk olan ve en yüksek makamlara geçebilecek şekilde yetiştirilen acemioğlan arasından çıkmaya başladı⁸³ ve padişahın mutlak otoritesi ön plana çıktı. Osmanlı tarihinde katl ve müsadereye kadar varan padişah, sadrazam arasındaki bu ilişkiler klâsikleşmişken, IV. Mehmet devrinde Köprülü'lerin birbiri ardından mutlak otorite ile bu makama geçtiklerini görüyoruz⁸⁴.

Devşirmeleri sadarete getirme usulü büyük ölçüde devletin aleyhine oldu. zira, devlet işlerinde tecrübe sahibi oldular. Kişiliği zayıf vezîr-i âzamlara saray mensuplarının müdahaleleri ayrı bir problem teşkil etti. Zaman zaman kişiliği kuvvetli, devlet adamı niteliğinde vezîr-i âzamlarda işbaşına geldiler. Fakat kuruluş devrinin ilmi seviyesi yüksek, devlet kadroları üzerine otoritesi kesin, sultan nezdinde devamlı olarak prestiji olan, fakat hükümdarın muhalefetine muhatap olmamasını da bilen vezîr-i âzam tipi azaldı. Ara sıra ortaya çıktı, fakat devamlılık göstermediği için başarılarında geçici oldu⁸⁵.

Enderundan yetişen devşirme başbakanlar devlet için özellikle iki bakımdan sorun teşkil etmişlerdir. Birinci sorun kültür ve tecrübedir. Bunların saraylarda, dışardaki medreselere oranla daha az öğretim gördükleri ileri sürülebilir. Ancak kültür seviyesi bakımından devlet hizmetini yürütebilecek yetenekte olmadıkları da iddia edilemez. Gördüğümüz gibi öğrenimleri için atanmış olan hocalardan düzenli olarak ders almışlardır. Enderundan yetişenlerin asıl eksik tarafı yalnız saray hizmetinde bulunmalarıdır. Zira bunlar saraydaki görevler için yetiştirilmiştir. Bunun sonucu olarak devlet kademelerinde görev alamıyor, düzenli olarak kadılık, müderrislik, bakanlık yapamıyor,

⁸² TANERİ, *Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık*, s. 104.

⁸³ Laszio RASONY, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 204.

⁸⁴ İlber ORTAYLI, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara, 1979, s. 150.

⁸⁵ TANERİ, *Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık*, s. 104.

yönetmel bakımdan tecrübe kazanamıyorlardı. Zaman zaman valilik ve kumandanlık gibi görevlerde bulunuyorlarsa da, ekseriya sarayda kapalı denebilecek bir hayat yaşıyorlardı. Toplumunu tanımadıkları için devlet yönetmek için dezavantajlı durumdadırlar. Örnek olarak Kanuni Sultan Süleyman başbakanlıklarından Makbul (veya maktul) İbrahim Paşa'nın formasyonunu alabiliriz. Sarayda haz odabaşılık görevinde bulunurken, Sultan tarafından başkanlığa atanmıştır. Has odabaşılık, törenlerde padişahın elbisesini giydiren ve maiyetinde bir grup iç oğlanı bulunan bir saray görevidir.

İkinci sorun ırksaldır. Hükümeti yöneten kişinin Türk olmaması Osmanlı Devleti'nde bazı problemler yaratmıştır. Hükümeti ve bazı askerî birlikleri yöneten kişilerin enderunlu olması, doğal olarak psikolojik sorunlar doğuracaktır. İmparatorluğun Türk halkının bilincinde, devlet yönetimine sahip olmanın üstünlüğü hissedilmemektedir. Bunun bir nedeni de Türkler'in bir İslâm devletinin dayandığı müslüman halkların ön cemaatı olmak, ekonomik bakımdan bazı hizmetlerden faydalanmak, esnafın mallarını satacağı geniş şehir pazarlarından yararlanmak, vakıflar ve benzeri kurumlar sayesinde kolay geçim sağlamak gibi avantajlarla, devletten hoşnut olmasıydı. Türk halkı bu hava içinde politik yönetimin kendisinden uzaklaşmasına alışmıştı⁸⁶.

İstanbul'un fethine kadar geçen süreçte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında ilk padişahlarla beraber görev alan on bir Türk vezir-i âzam içinde bir defadan fazla sadârette bulunmuş kimse yoktur. Devletin kuruluşundan İkinci Bâyezid devrinin sonuna kadar bilinen 27 Sadâret değişiminde sıralandığını gördüğümüz bilinen 22 Sadrazamdan 13'ü Türk olduğu halde, ikisi Rum yahut Hırvat, biri Rum, biri Arnavut yahut Rum, biri Arnavut, biri Hersekli İslâv, biri Frenk yahut Rum ve ikisi de milliyeti belirsiz devşirme takımından olmak üzere 9 yabancı. Bu ilk 22 Vezir-i âzam içinde 13 Türk'ün çoğunluğu oluşturması İstanbul'un fethine kadar hep Anadolu Türklerinin iş başında bulunmasından ve buna karşı oluşan Devşirmeler Zümresinin de ancak fetihden

⁸⁶ TANERİ, *Devlet Geleneği*, s. 64.

C) BABI ALİ'NİN KURULMASINA KADAR GÜÇLÜ

VEZİR-İ ÂZAMLAR

1. İbrahim Paşa

Parga'lıdır, spandoni Arnavut ve Hadikatü'l-vüzerâ Frenk ve aynı zamanda Rum olduğunu, Hammer ile Ali de Rum aslından bulunduğunu belirtirler⁹⁰. İbrahim Paşa'nın vezareti (1523), Kanuni Sultan Süleyman 1523'de Sadrazamı Piri Mehmet Paşa'yı emekliye ayırarak yerine, o zamana kadarki uygulamaya aykırı olarak, harem-i hümayunda oda-başı ve iç şahinciler ağalığında bulunan İbrahim Ağa'yı, vezir-i âzamlığa getirdi⁹¹. Makbul İbrahim Paşa diye de şöhret bulan İbrahim Paşa 15 Mart 1536'da ölümüne kadar 13 sene, bir hükümdar gibi her istediğini yapmıştır. Elçilerle meydana gelen ilişkileri, barış antlaşması için siyasi rolleri ile Kanuni devrine yakışır bir diplomat olduğunu ispat ettiği gibi iç işlerdeki hareketleri ile de iyi bir hükümet başkanı olduğunu göstermiştir. 1524'de Mısır'a kadar girerek oranın bozulmuş olan düzenini yoluna koymuş, Güney ve Orta Anadolu'da isyanları mucip olan ocak-zade timarlı sipahi işlerini tanzim ederek muhalefetleri önlemiş ve Orta-Anadolu'daki Kalender Çelebi isyanını bizzat bastırmıştır ki bu hizmetleri gerçekten önemlidir. Macaristan ve seferlerindeki sevk ve idare ve kumanda kudretiyle de değerini göstermiştir.

İbrahim Paşa KaramanVali'si büyük Şehzade Mustafa taraflarından olup halbuki Hürrem Sultan, babasından sonra kendi oğullarından Beyazıd'ı hükümdar yapmak istediğinden, bu kadının desisesiyle İbrahim Paşa 942 Ramazanında saraya davet olundu ve orada boğduruldu⁹². İbrahim Paşa Padişahın kendine gösterdiği yakınlığı kötüye kul-

⁹⁰ HAMMER, İbrahim Paşa'nın aslen Rum olup Parga gemicilerinden birinin oğlu olduğunu yazmaktadır. Gençliğinde iyi bir kemancı iken Türk korsanları (levendler) tarafından tutularak Manisa'da bir dulkadın tarafından satın alınmış ve o da İbrahim'i Manisa'da bulunan şehzade Süleyman'a satmıştır. Hammer, a.g.e. C. V, s. 160.

⁹¹ Tayyib GÖKBİLGİN, *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul, 1992, s. 27.

⁹² UZUNÇARŞILI, O.T.C. II, s. 547.

itibaren hükümetin başına geçirilmiştir⁸⁷. 1453'den 1623 yılına kadar gelen 48 sadrazamdan ancak beşi köken itibariyle Türk diğerleri yabancı idi. Bunlardan 14'ü güney ıslavı, 11'i Arnavut, 7'si Rum, bir kaç tane Ermeni, Gürcü, Çerkes ve İtalyan kökenlidir⁸⁸.

XVIII. yüzyılın birinci yarısında iç oğlan yetiştirmek için yeniden açılan Galatasaray'a devşirmelerden başka Türkler'de alınmağa başlandı. Bunun sonucu olarak, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, başta başbakanlık makamı olmak üzere, devlet kademelerinde Türkler çoğunluğu sağlamaya başladılar. Gerçekten 1750 yılından İmparatorluğun sonu olan 1922 yılına kadar görev yapan 137 vezir-i âzamdan 89'u Türktür. Ancak 39'u devşirme veya Arab vb. asıllıdır. 9'unun da milliyeti saptanamamıştır.

Tanzimat ile beraber Osmanlı devlet adamlarının kültürel durumlarında olumlu gelişmeler olduğu söylenebilir. Tanzimat Fermanının hazırlayıcısı olan ve daha sonra sadarete getirilen Mustafa Reşit Paşa XVIII. yüzyıldan itibaren batıya açılmaya başlayan ortamda yetişen yeni tip Türk devlet adamıdır. Saraydan veya medreseden yetişen başbakanlar her iki kurumun çağdaş akımlara kapalı sayılabilecek durumda olması nedeni ile Osmanlı toplumunun sorunlarını çözümlenebilecek nitelikleri taşıyorlardı. Mustafa Reşit Paşa'nın kişiliğinde "muasır medeniyet" ile teması olan bir başbakan görüyoruz⁸⁹.

87 İ. Hamdi DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. V, İstanbul, 1991, s. 4.

88 RASONY, *Türklük*, s. 204.

89 TANERİ, *Devlet Geleneği*, s. 64-65.

C) BABI ALİ'NİN KURULMASINA KADAR GÜÇLÜ

VEZİR-İ ÂZAMLAR

1. İbrahim Paşa

Parga'lıdır, spandoni Arnavut ve Hadikatü'l-vüzera Frenk ve aynı zamanda Rum olduğunu, Hammer ile Ali de Rum aslından bulunduğunu belirtirler⁹⁰. İbrahim Paşa'nın vezareti (1523), Kanuni Sultan Süleyman 1523'de Sadrazamı Piri Mehmet Paşa'yı emekliye ayırarak yerine, o zamana kadarki uygulamaya aykırı olarak, harem-i hümayunda oda-başı ve iç şahinciler ağalığında bulunan İbrahim Ağa'yı, vezir-i âzamlığa getirdi⁹¹. Makbul İbrahim Paşa diye de şöhret bulan İbrahim Paşa 15 Mart 1536'da ölümüne kadar 13 sene, bir hükümdar gibi her istediğini yapmıştır. Elçilerle meydana gelen ilişkileri, barış antlaşması için siyasi rolleri ile Kanuni devrine yakışır bir diplomat olduğunu ispat ettiği gibi iç işlerdeki hareketleri ile de iyi bir hükümet başkanı olduğunu göstermiştir. 1524'de Mısır'a kadar girerek oranın bozulmuş olan düzenini yoluna koymuş, Güney ve Orta Anadolu'da isyanları mucip olan ocak-zade timarlı sipahi işlerini tanzim ederek muhalefetleri önlemiş ve Orta-Anadolu'daki Kalender Çelebi isyanını bizzat bastırmıştır ki bu hizmetleri gerçekten önemlidir. Macaristan ve seferlerindeki sevk ve idare ve kumanda kudretiyle de değerini göstermiştir.

İbrahim Paşa KaramanVali'si büyük Şehzade Mustafa taraflarından olup halbuki Hürrem Sultan, babasından sonra kendi oğullarından Beyazıd'ı hükümdar yapmak istediğinden, bu kadının desisesiyle İbrahim Paşa 942 Ramazanında saraya davet olundu ve orada boğduruldu⁹². İbrahim Paşa Padişahın kendine gösterdiği yakınlığı kötüye kul-

⁹⁰ HAMMER, İbrahim Paşa'nın aslen Rum olup Parga gemicilerinden birinin oğlu olduğunu yazmaktadır. Gençliğinde iyi bir kemancı iken Türk korsanları (levendler) tarafından tutularak Manisa'da bir dulkadın tarafından satın alınmış ve o da İbrahim'i Manisa'da bulunan şehzade Süleyman'a satmıştır. Hammer, a.g.e. C. V, s. 160.

⁹¹ Tayyib GÖKBİLGİN, Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul, 1992, s. 27.

⁹² UZUNÇARŞILI, O.T.C. II, s. 547.

lanmasında ölümünde etkilidir⁹³. İbrahim Paşa'nın Osmanlı hanedanından kız aldığı ve damat olduğu hakkındaki sürüp gelen düşüncenin doğruluğu yoktur. Hanımı Muhsine adında bir bayandır. Mehmet adında bir de oğlu vardır⁹⁴. Sultan Ahmet Camii'ne karşı olan ve son senelerde kalan kısmı da yıktırılan meşhur İbrahim Paşa sarayı buna ait olduğu kabul edilir⁹⁵.

⁹³ GÖKBİLGİN, a.g.e., s. 83.

⁹⁴ UZUNÇARŞILI, "İbrahim Paşa", *Belleten*, C. XXIX, s. 355-361.

⁹⁵ UZUNÇARŞILI, O.T., C.II, s. 547.

2. Sokollu Mehmet Paşa

Sokollu Mehmet Paşa 1505'de Bosna'nın Vişegrad kasabasının Ruda nahiyesinde Sokoloviç köyünde bir ailenin oğludur. Sokol kelimesi "Şahin" anlamına gelmektedir. Hıristiyanken adı Bayo idi. Daha sonra devşirilince müslüman oldu ve Mehmet ismini aldı⁹⁶. Dayısı taşlıca civarındaki Mileşevlar Manastırı ve Kilisesinin de Rahip bulunduğu bir müddet çobanlık yapan bu yeğenini kiliseye yanına almıştı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusundan sonra çocuk devşirmek için Bosna'ya gelen Rikapdar olan Mehmet Sokolloviç Köyü'ne de uğramıştı. Bu köyde çocuk seçimi yaparken 15-16 yaşlarındaki Sokollu'yu beğenmiş ve bu çocukda devlet alametleri sezmişti. Babasına "Bu oğlunuzun büyük istikbali yüzünden okunuyor. İleride size de faydası olur" demiştir. Bu sözler üzerine sokollunun babası çocuğunun devşirilmesine razı olmuştur.

Çeşitli yerlerden toplanan 40 çocukla birlikte Edirne'ye gelen Sokollu Padişah'ın dikkatini çekmiş ve padişah tarafından Edirne Sarayı'nda eğitilmesi emredilmiştir. Edirne Sarayı'nda eğitilen Sokollu İstanbul'da Saray-ı Amire'ye alınmıştır. Burada küçük odalarda Padişah emrine ayrılmıştır. Gerek küçük odalardan gerekse iç hazinede başarısı yüzünden Padişahın takdirini kazandı. Bunun sonucu olarak Padişah tarafından saray hizmetlerinde derece derece yükselmiştir.

Sokollu Mehmet Paşa sarayda evvela hitapdar sonra çuhadar, bunun arkasından da silahdar, Çeşnigin başı en nihayetinde kupucu başı olmuştur.

Saray hizmetlerinde bulunduğu sıralarda zeka ve kabiliyeti takdir edilen Mehmet Ağa bilhassa Silahdar olduktan sonra sık sık huzura kabul edilmekte idi. Padişah sofralarında yer almakta idi. Saray da itibarı böylece yükselince Bosna'daki köyünden

⁹⁶ HAMMER, "Sokollu Mehmet Paşa Sokol kalesinde yani dik bir kaya üstündeki Makamı dolayısıyla "sakin yuvası" denilen yerde doğmuş olan Sokollu "Hademe-i Hassa" arasında büyümüşdür" demektir. Hammer, a.g.e., C.II, s. 114.

ailesini İstanbul'a getirmeğe başladı.

Sokollu Mehmet Ağa 1546'da Barbaros'un ölümü üzerine Sancak Beyliği Payesiyle Kaptan-ı Derya oldu. Böylece ilk defa taşraya çıkmış oldu⁹⁷.

Kaptan-ı Deryalık'tan sonra Rumeli Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Sokollu İran seferine Padişah'ın yanında katıldığı sırada, Avusturya'nın Balkanlar'da Erdele hücum etmesi üzerine padişah tarafından Sokollu 80.000 kişilik bir ordu ile harekate görevlendirildi. Semendire Sancak Beyi Rüstem Bey, Niğbolu Sancak Beyi Mehmet Bey ve ayrıca Ulema Paşa Sokollu'nun emrine verilmişti. Sokollu 80.000 kişilik orduyla Erdel'e yürüyerek 1551'de Erdel'i geri aldı. Sokollu 18 Eylül'de Beçe Kalesini kuşatarak Kale sokaklarına kadar yapılan çarpışmalar sonunda burayı da zaptetti. Sokollu Çanad kalesini savaşarak teslim alması üzerine bu olay diğer kalelere de örnek oldu. Böylece büyük, küçük on iki kale Osmanlıların eline geçmiş oldu. Tamaşvar kalesine gelince burası inatla savunulunca Belgrad'a çekilmiş ve Erdel hareketini buradan idare etmiştir. Ertesi sene Erdel hareketini ikinci vezir Kara Ahmet Paşa memur edilerek Sokollu'da Rumeî Beylerbeyi olarak Ahmet Paşa'nın emrine verilmiştir.

Tamaşvar'ın fethinde yararlılığı gözönüne alınarak bu fetihden sonra vezirlik verilmiş, Şehzade ikinci Selim'in kızı İsmi Han Sultan'la evlendirilerek Saray'a damat olmuştur. Bunu izleyen günlerde üçüncü vezirlik verilerek Divân-ı Hümayun'a alındı.

Sokollu üçüncü vezirken Düzmece Mustafa olayında başarı kazanarak ve Şehzadeler mücadelesinde II. Selim'e gitmesi ile Sokollu II.Selim üzerinde ilk itimadını böylece kazanmıştır. Sokollu Şehzadeler savaşında II.Selim'e yardım etmiş ve Beyazıd İran'a kaçınca Sokollu padişah tarafından Semiz Ali Paşa'nın yerine ikinci vezirliğe yükseltil-

⁹⁷ Şemseddin, SAMİ. **Kamus'ul Alâm**. "Sokollu'nun ilk defa kapıcı-başı iken taşraya çıktığı" yazılmaktadır. C.VI., İstanbul, 1316, s. 145.

miştir. Sokollu bu görevde dört sene kadar kaldı. 1565’de Ali Paşa’nın vefatından sonra Sadrazamlığa getirildi⁹⁸.

Sokollu Mehmet Paşa Devri’nin siyasi olaylarını iyi kavramış ve Osmanlı İmparatorluğunun çıkarlarını hangi siyasi kombinasyonlara bağlı olduğunu iyi sezmiş bir kimse olduğundan şüphe yoktur. Zaten onun hayatı incelendiği zaman askeri tarafından ziyade siyasi hüviyetinin üstün olduğu görülmektedir. Sokollu’nun siyasi görüşünü değerliliğine delil teşkil edecek en iyi örnekler II. Selim zamanındaki Don-Volga kanalı teşebbüsü ile II. Selim ve III. Murat zamanında Lehistan’a gösterilen alâkadır. Şunu da söylenebilir ki; Don-Volga kanalının ve Süveyş Kanalının Osmanlılara kazandıracığı faydaları kavrayan Sokollu Mehmet Paşa bu işlerde bizzat roller almıştır.

Lehistan’a Osmanlı taraftarı Kral seçtirerek Lehistan üzerinde Osmanlı nüfusu’nun sağlanmasından Sokollu’nun takip ettiği siyasetin bir hayli rolü vardır.

Sokollu Mehmet Paşa üç padişah devrinde ve 15 sene sadrazamlık yapmıştır. Bu makamda kalmasının bir sebebi de Sokollu’nun iç siyasette başarılı olmasıdır. Muhaliflerinde fırsat vermemesidir. Sokollu Mehmet Paşa Zigetvar seferi dönüşünde padişahın öldüğünü büyük bir gizlilikle askere duyurmamış ve meydana gelecek bir bozgunu önlemiştir. II. Selim zamanında hemen hemen tüm otoriteyi elinde bulunduran Sokollu Kıbrıs’ın fethine karşı çıkmış, bir haçlı seferine sebep olunacağını siyasi bir tecrübe ile görmüştür. İnbahtı yenilgisi ile donanmamız tümden yok olmuştur. Akdeniz’de donanma dolaştıramıyorduk. Sokollu Mehmet Paşa büyük bir gayret göstererek bir kış zarfında dünyanın en büyük donanmasını Osmanlı tershanelerinde yaptırmıştır. Sokollu’nun öyle bir sözü vardır: “Donanmanın lengerini gümüşten, desenlerini ibrişimden, yelkenlerini atlasdan itmeğe muktediriz”⁹⁹. Bu sözü ile Sokollu devletin durumunu da dile getirmiş oluyordu. Sokollu Mehmet Paşa bu gücü fiilen de ispat etmiştir. Osmanlı hakimiyetinin İran, Türkistan içlerine kadar götürmesi ve Hindistan’a en kısa yoldan

⁹⁸ Ahmet REFİK, “Sokollu Mehmet Paşa ve Lehistan İntihabı” T.O.E.M. C.34, 1331, s. 662.

⁹⁹ Ahmet REFİK, Sokollu Mehmet Paşa, İstanbul, 1921, s. 23.

gitmek için iktisadi bakımdan önem taşıyan kanal teşebbüslerinde bulunması Sokollu'nun iç siyasette çok yönlü hareketini göstermektedir.

Sokollu harici siyasetinde Osmanlı hakimiyetini maddaten ve manen fazlalaştırmağa çalışıyordu. Hükümetler de Osmanlılara karşı çekiniyorlardı. Fakat bu çekinme görüşte idi. Aslında hepsi Osmanlı İmparatorluğunun çökmesini arzu ediyordu. Eflak-Boğdan voyvodalarından, Erdel beylerine varıncaya kadar Osmanlı tabiyetine giren bütün hükümetler, altında yaşadıkları Osmanlı'nın çökmesini dört gözle bekliyorlardı. Fakat kendilerinin zayıflıkları onları bütün olarak Osmanlı hakimiyetine karşı takip ettikleri siyasete alet olmaktan geri durmuyorlardı.

Sokollu'nun sadareti zamanında sınırlarımızın doğusunda İran Şahlığı kuzeyinde Rusya krallığı bulunuyordu.

Portekizlilerin Hindistan'a gitmeleri de bu krallıkla Osmanlı'ları doğuda karşı karşıya getiriyordu. Batı da ise Avusturya, Venedik Dükalığı, Papalık, İspanya ile Osmanlı İmparatorluğunu karşı karşıya getiriyordu. Osmanlı Devleti bu devletlerle çatışma durumunda idi. Afrika sahilleri Osmanlıların elinde idi. Bunun için Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'e tamamen hakim olmak zorundaydı. Sokollu Mehmet Paşa'nın dış siyasetinde batılılar önemli yer tutmaktadır. Bu sırada Kıbrıs'a Venedik'liler hakimdi. Fakat Venedikliler korsan barındıklarından bu korsanlar Mısır'dan gelen Osmanlı gemilerine saldırıyorlardı. Gemileri yağmaladıktan sonra Kıbrıs limanlarına sığınıyorlardı. Yasefnasi diye bir Yahudi de padişah'a Kıbrıs'a bir sefer için telkinlerde bulunuyordu¹⁰⁰. Sokollunun muhalifleri de Kıbrıs seferini destekliyorlardı. Sokollu bu sefere taraftar değildi. Venedikle barışın bozulmasını istemiyordu. Eğer bu sefer yapılacak olursa bir haçlı ittifakından endişeleniyordu. Fakat Ebusuud efendiden fetva verince Sadrazamın muhalefeti bertaraf edildi. Fakat sadrazam da başarılı olamadım diye hiç bir düşmanlık göstermedi. Seferin başlamasıyla ordunun başarısı için o da elinden gelen gayreti sarfetti.

¹⁰⁰ Ahmet REFİK. a.g.e., s. 23.

Kıbrıs tamamen zapt olunduktan sonra Sokollu Mehmet Paşa Venedik'le hemen barış yapmak azusundaydı. Böylece Haçlı ittifakını önlemeyi düşünüyordu. Bu nedenle Kıbrıs seferine rağmen, İstanbul'da kalan Venedik Balyosu ile görüşmelerde bulunuyordu. Venedik senatosunun barış hakkındaki görüşlerini öğrenmek istiyordu. Fakat bu sırada 1571'de Venedik, Papalık ve İspanya arasında bir haçlı ittifakı meydana geldi. Sonbaharda bu ittifak sonucu olan Leponto deniz savaşı ve bozgunu meydana geldi¹⁰¹. Bu bozgununda hemen hemen tüm Osmanlı donanması yok olmuştu. Osmanlı Devleti Akdeniz de donanma gezdiremez bir duruma gelmişti. Sokollu Mehmet Paşa'nın gayretleriyle bir kış içinde 150 parça kadirga ve 8 mavne kuruldu¹⁰².

Bu esnada İstanbul'daki Venedik Balyosu Barbara kendisini ziyaret ettiği zaman Sokollu ona şöyle söylediği bilinmektedir. "Son hadiseden sonra cesaretimizin ne kadar kuvvetli bulunduğunu şüphesiz ki görüyorsunuz, fakat sizin zayıflığınızla bizimkinin arasında fark vardır. Sizden bir krallık almakla kolunuzu kesmiş olduk. Siz ise bizim donanmamızı mağlup etmekle yalnız sakalımızı traş etmiş oldunuz. Kesilen kol yeniden meydana gelmez, ama traş edilen sakal daha gür biter" demiştir. Sokollu bir kışta meydana getirdiği donanma ile de bu sözünü ispatlamış oldu. Venedik hükümeti barış için müracaat edince barış yapıldı. Fransız elçisi bu barışta etkin bir rol oynadı ve Osmanlı İmparatorluğu Leponto'da yenilmesine rağmen barışın Osmanlı Devleti lehine olmasına yardımcı oldu. Bu da Sokollu'nun yeni bir başarısı sayılmıştı¹⁰³. Sokollu Mehmet Paşa Kıbrıs'ın fethinden faydalanmak istemiş ve bu zaferi bildirdiği Rus çarına bir önerge yazarak Ejderhanın Osmanlılara kazanın da Kırım namına verilmesini istemişti. Fakat bir sonuç çıkmadı. Sokollu Mehmet Paşa İran'la hoş geçinmek taraftarı idi. Çünkü İran savaşları hem zor hemde faydasızdı. Sokollu hayatının sonuna kadar bu savaşlara engel olmağa çalıştı.

¹⁰¹ MASSIGNON, "Leponto" mad. İ.A.

¹⁰² İbrahim PEÇEVİ, *Peçevi Tarihi*, C. 1, İstanbul, 1283, s. 498.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. HAMMER, a.g.e. , C.II, s.149.

II. Selim'in cülusunu tebrik'e gelen İran elçisine ikramda kusur etmedi. Veziriâzam müslümanlık ve Türk'lük noktasında Asya'da planlı bir siyaset güdüyordu. Amacı Asya'da Türk Birliğini hakim kılmaktı. Asya'da Müslüman ve Türk hükümetleri elinden gelen yardımı yapıyordu.

Bunlardan biri de Sumatra'daki Açe hükümeti idi. Portekiz'lilerin Hindistan'a yerleşmeleri ve müslüman Açe'lilere saldırmaları ve Hacca gidecek olan müslüman gemilerini batırmaları Sokollu'nun bu Açe'lilere yardım etmesine neden oldu. Fakat bu iş sadece yardım etmekle olmuyordu. Portekiz'liler büyük donanmalarla Osmanlı sınırlarına da dayanmaktaydılar. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu ile Portekizlileri doğu da çatışmalara sürüklüyordu. Sokollu Mehmet Paşa bu amaçla Süveyş Kanalına bile teşebbüs etti.

Lehistan kralı Sigismund II. ölümü ile (1572) Polonya tahtı boşalınca Rus'lar tarafından Lehistan'a asker sevk edildi. Bunun üzerine Sokollu Mehmet Paşa harekete geçti. Kırım hanına, Eflak, Boğdan, Voyvoda'larına, Silistre, Niğbolu, Vidin ve Ak-Kerman sancak beylerin en geniş manasıyla Osmanlı devleti sınırlarında ve Lehistan'da cereyan eden hadiselere göz kulak olmalarını emir buyurdu. Lehistan'da boş olan krallığın yerine Rus Çarı kendi oğlunu geçirmek istiyordu. Sokollu Mehmet Paşa'da Türk taraftarı birinin kral olmasını istiyordu. Avusturya'lılar ve Fransızlar'da kendilerinin tarafını tutan birinin kral olmasını istiyorlardı. Fransızlar Avusturya taraftarı birinin kral olmasını istemiyorlardı. Bunun için Fransızlar Sokollu'ya müracaat ettiler¹⁰⁴. Sokollu'nun girişimleriyle Fransa taraftarı biri kral seçildi. Bu kral aynı zamanda Türk taraftarı idi. Sokollu'nun dış siyasetinde bir taşla iki kuş vurduğunu görüyoruz. Hem Fransız dostluğu kazanılmış oldu, hem de Türk çıkarları doğrultusunda hareket edecek biri Lehistan kralı olmuştu.

Sokollu bu sıralarda Eflak ve Boğdan'da Voyvodoluk mücadelesi nedeniyle doğan huzursuzluğu bertaraf etmekte olduğu gibi Erdelde Sigismund'un ölümü ile boşalan

¹⁰⁴ Bkz. REFİK, "Lehistan İnhitâtı", T.O.E.M., C. 34, s. 667.

Voyvodoluğa Blât Harry'in getirilmesi işinde (1572)'de Avusturya elçisi ile 1568 antlaşmasının yenilmesinde başarılı oldu¹⁰⁵. Sokollu Mehmet Paşa doğu siyasetinde de kendisini göstermişti.

Sokollu Mehmet Paşa siyasetinde iç siyasetten ziyade dış siyasetinin başarısı ağır basmaktadır. Bunda devletin güçlü bir durumda olmasının etkisinde vardır. Sokollu başarılı bir politika izleyerek sedaretinde parlak bir devlet adamlığı yapmıştır.

Sokollu Mehmet Paşa II. Selim ölünce III. Murat'ı tahtın başına geçmesi için gizlice saraya çağırmişti. III. Murat hemen İstanbul'a gelerek sabahı beklemeden Saray'a girmiş, saraya girerken yeni padişahı karşılayan Sokollu'nun elini öpmek istemiş¹⁰⁶. Fakat Sokollu buna müsaade etmiyerek kendisi yeni Padişahın elini öpmüştü. III. Murad tahta oturunca bu olayı gururuna yedirememiş içinde Sokollu'ya bir kin duygusunu beslemişti. Bu duygu yüzünden Vezir'e samimi davranmamıştır. III. Murad tahta geçtikten sonra eğlence hayatına dalması, padişah üzerinde harem kadınlarının nüfuzunu arttırmış. Sokollu'nun düşmanları da padişah üzerinde etki kurarak Sokollu'nun nüfuzunun saray da azalmasına neden olmuşlardır¹⁰⁷. Sokollu'nun düşmanları faaliyetlerini hızlandırarak Sokollu'nun taraftarlarını sırayla ortadan kaldırmak suretiyle Sokollu'yu yalnız bırakmışlardır. Sokollu bu duruma karşı sabır ediyordu.

Sokollu bir gün sarayında ikinci divânı yaparken derviş kılıklı bir adam gelerek arz-ı hal verecekmiş gibi yaptı¹⁰⁸. Ve koynundan çıkardığı bir hançeri yaşlı sadrazamın kalbine saplayarak onu öldürdü. 20 Şaban 1589. Bosna'lı biri olan katil tımarlarının azalmasından

¹⁰⁵ Bkz. HAMMER, a.g.e., C.IV, s.278.

¹⁰⁶ Mustafa Nuri Paşa, "III. Murad Sokollu ile Yalı köşkünde, buluştuktan sonra Sokollu'nun elini öpmek istemiştir" demektedir. MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic-ül Vukuat*, (Yay.: Neşet Çağatay), Ankara, 1987, C. I, s.113.

¹⁰⁷ Cemal YENER, *Sokollu Mehmet Paşa*, İstanbul, 1953, s. 29.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. "Mehmet Paşa", Mad. İ.A.

şikayetçi idi. Bu olayın bir suikast olduğuna çoğu kişiler kani idi. Diğer taraftan şöyle bir görüşte vardır. Bu suikast Hamzeviler ile ilgili görülmektedir. Bosnalı Şeyh Hamza Pali Ebussuud Efendinin fetvası ile İstanbul'da idam edilmişti. Katil dervişin şeyhi olan Hamza'nın intikamını almak için Sokollu'yu şehit ettiği görüşü de vardı.

Katile işkenceyle söz söyletmek mümkün olmamıştır. Katil dört parçaya ayrılarak öldürülmüştür. Zamanımızın tarihçileri tarafından Sokollu'nun ölümü ile Osmanlı İmparatorluğu'nda "Yükselme Devri"nin sonu ve "Duraklama Devri"nin başlangıcı olarak kabul edilir.

3. Tarhuncu Ahmet Paşa

20 Haziran 1652'de sadarete getirilen yeni sadrazam "alacağı malî tedbirlere kimse- nin müdahale etmemesi" şartı ile bu makamı kabul etmiştir. Bütçedeki mali durumu yakından izlemiş olan Ahmet Paşa bunun hal çarelerini de biliyordu. Bu yüzden ortaya koyduğu planda şu işleri sıralamıştı: Girit'in fethini gerçekleştirmek, donanmayı ıslah etmek, bütçe için gereken parayı sağlamak ve hazineye borcu olanlardan parayı tahsil edebilmek.

Tarhuncu aslında hamiyetli bir vezir olmakla beraber, bu devirde icraat için zorbalığın gerektiğine inanmıştı. Önce bazı kimselere gözdağı vermek üzere zindanlardan topladığı birkaç zavallıya zengin elbiseleri giydirip öldürmüştü ve zenginlere korku salmıştı. Bu saçma icraata rağmen birkaç zengin vezirden ve sekban başından 200 kese akçe hazineye gelmişti. Diğer taraftan haksız kazanç ve rüşvet kapıları kapanmış ve birçokları bundan rahatsız olmaya başlamıştı.

Defterdar Mustafa Paşa da durumdan şikayet ederek para işine bir çare bulunmasını istedi. Nihayet padişahın huzurunda bir toplantı yapılarak Erzurum, Çankırı, Kastamonu, Manisa gibi eyalet ve sancakların iltizama bağlanmasına ve valilerin bu iltizamdan muayyen bir kısmını hazineye göndermelerine karar verildi. Ayrıca has, zeamet, timar ve paşmaklıklardan gelen gelirin bir miktarının hazineye alınmasına karar verildi. Hatta Tarhuncu kendi hassından yirmibin kuruşu hazineye devretti. Bundan başka sadrazam bütün dirliklerin hesaplarının dökümünü ihtiva eden bir defteri de padişaha takdim etmişti. Asıl mesele bütçedeki açığı kapatmak idi ki bu da masrafları kısmakla olurdu. Bunu yapmak için bazı kimselerin düşmanlığını kabullenmek gerekiyordu. Bu işin zor ve tehlikeli tarafı idi. Maliyeciler iki bütçe hazırladılar. Tarihlerde Tarhuncu bütçeleri veya layihaları olarak anılır¹⁰⁹.

¹⁰⁹ UZUNÇARŞILI, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Bellekten*, XI, II/165.

Yukarıda bahsedildiği gibi alınması gereken tedbirler önce saray ağalarının menfaatlerine dokundu. Sonra devlet erkânı arasında da Tarhuncu aleyhinde çalışmalar başladı. Sadrazamın bu sırada Kaptan-ı derya Derviş Mehmed Paşa ile münakaşa etmesi aleyhine büyük bir kampanyasının hazırlanmasına neden oldu. Hatta Tarhuncu'nun padişahın kardeşi Şehzade Süleyman'ı tahta çıkaracağı yalanlarını IV.Mehmed'e ulaştırdı. Bütün bunlardan başka sarayda çok nüfuz sahibi olan Hocasade Mesud Efendi'nin saraydan uzaklaştırılmış olması da aleyhindeki cereyanları arttırmıştı. Nihayet Tarhuncu Ahmet Paşa haksız yere idam edildi¹¹⁰. Böylece Tarhuncu'nun icraatı yarıda kalmış üstelik kendisine verilen sözde de durulmamıştı. Bu bozuk düzen Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar devam edecektir.

¹¹⁰ Ahmet Paşa 12 yaşındaki padişah tarafından saraya çağırılmış, huzurda kendisine ağır sözler söylendikten sonra idamı emredilmiştir. Ahmed Paşa idama götürülürken "padişahım sen beni şer' ile öldürmüyorsun, benim katli mûcib suçum yoktur, zulm ile öldürürsün, iki elim rûz-ı mahşerde yakandadır" demiştir. NAİMA, *Tarih*, İstanbul, 1290, C. V, s. 290.

4. Köprülü Mehmet Paşa

Köprülüler XVII. yüzyılın ortalarından bu yüzyılın sonlarına Osmanlılarda Sadrazamlık kurumunu elinde tutan ve çeşitli ıslahat ve fetihleri başaran bir vezir ailesidir. Bu ailenin en ünlü kişisi Köprülü Mehmet Paşa'dır.

Gençliğinde İstanbul'a getirilerek bir süre sarayda çeşitli hizmetlerde bulunan Mehmet Paşa, geçimsizliği ve serkeşliği yüzünden sipahilik ile taşraya çıkmıştı. Bundan sonra Amasya'ya Köprü kasabasına gidip orada yerleşmiş ve bu yüzden de "Köprülü" olarak anılmaya başlanmıştır. Bir süre Amasya sancak beyliğinde bulundu ve bilahare İstanbul'a geldi. Burada ihtisap ağalığı, Tophane nazırlığı, sipahiler ağalığı ve cebeci başlık gibi çeşitli görevlerde bulundu. IV. Murad'ın Bağdat seferine Çorum sancak beyi olarak katıldı. İkinci defa Amasya sancak beyliğinde bulundu. Buradan Trabzon'a gitti. Vardar Ali Paşa isyanında mağlup ve esir oldu ise de sonra İpşir Paşa tarafından kurtarıldı. Köprülü 1648'de Anadolu eyaletinde bulunuyordu. Bu sırada Katırcıoğlu adlı asi üzerine gönderilip de halka zulmeden Boynueğri Mehmed Paşa'nın üzerine gönderildi. Köprülü ise Valide Sultan'dan af talep etmesini tavsiye ederek hayatını kurtarmıştı. Gürcü Mehmet Paşa'nın sadreti esnasında Valide Kethüdası Mimar Kasım Ağa, sadrazamdan memnun olmayan Valide Sultan'a Köprülü'yü tavsiye etmişti, fakat Köprülü kıskançlık yüzünden Köstendil sancağına sürüldü. Boynu eğri sadrâzam olup Halep'ten İstanbul'a gelirken yolda karşılaştığı Köprülü'yü de yanında getirmişti. İşte Boynueğri'den memnun olmayan Valide Sultan yine Mimar Kasım Ağa'nın tavsiyesi üzerine Köprülü'ye sadret teklif etti. Köprülü ancak dört şart ile sadreti kabul edebileceğini bildirdi.

- 1) Huzûr-ı hümayûna yazılacak her hangi bir telhisin mutlaka infaz olunup hilâfına emir verilmemesi.
- 2) En büyükten en küçüğe kadar bütün rütbe, tayin ve aziller hususunda katiyyen hiçbir taraftan bu kullarına ısrar buyurulmaya ki işe kabiliyetli adam kullanılsın.

- 3) Vezirler veya diğer devlet erkânı arasından herhangi birinin fikir ve reyinin makbul tutularak kendi istiklâline hâlel verilmemesi.
- 4) Bu kulları hakkında gazez sahipleri olan münafıkların sözlerine itimat olunmaya ve söz söylenilmeye; zira herkes devlete ortak olmak ister; herkesi hakkına razı etmek ve ikna eylemek mümkün değildir. Bu yüzden veziriâzama düşman olanlar ve hased edenler çoktur.

Bu şartları Valide Sultan yemin ile kabul ettiği gibi, ertesini gün padişah da onu, bu şartlara riayet edilmek üzere sadarete tayin eyledi¹¹¹. Şimdiye kadar kendisini sadarete getirecek büyük bir başarısı bilinmeyen ve hatta ileri sürdüğü şartları kabul ettirecek bir itibarı olmayan bu vezirin tayini şaşkınlıkla karşılandı. Tabii her zaman olduğu gibi fırsatçılar, rüşvetçiler ve müdahaleciler pusuya yatmış, faaliyetlerine başlamak için fırsat kolluyorlardı¹¹². Bilindiği gibi Tarhuncu Ahmet Paşa da bazı şartlarla sadareti kabul etmiş, fakat sahip olduğu yetkiyi başka tarzda kullanarak hata işlemişti. Köprülü devlet hizmetinde daha geniş bir tecrübe devresi geçirmiş düşmanları yerinde teşhis etmişti. Köprülü'nün bu bağımsızlık talebi Osmanlı tarihi için dikkate değer bir konudur. Dikkatle incelenirse yeni sadrâzam ülkeyi bir badireden kurtarmış uzun zaman devam edecek sessizlik devresini başlatmıştır.

Köprülü sadarete geçer geçmez “padişahın seferi vardır” diyerek İstanbul’da ve taşrada hazırlıklar yaptırmaya başladı. Fakat kul taifesi ansızın Sultanahmed Meydanı’nda toplanıp kargaşalık çıkarmaya yeltendiler. Sadrâzam bunlara göz açtırmadı. Liderlerini öldürtüp cemiyetlerini dağıttı ve şehirdeki hanları tamamen bunlardan temizledi¹¹³. Bu olayla otoritesini ispatlayan Köprülü bundan sonra asıl kuvvetini Kadızadeli olayında gösterdi.

¹¹¹ NAİMA, *Tarih*, C. V, s. 188-193.

¹¹² Mehmet HALİFE, *Tarih-i Gılmani*, İstanbul, 1340, s. 44.

¹¹³ HALİFE, *a.g.e.*, s. 44.

Sokullu Kadızadeler olayını bertaraf etti, diğerk taraftan ÷lkede istikrarı sağlamaya çalışan Sadrâzam bir takım tedbirler alıp tayinler yaparken şam Valisi Siyavuş Mustafa Paşa'yı azl ile yerine Mustafa Paşa'yı tayin etmişti. Fakat Siyavuş Paşa bu azli tanımayıp asi tavrı takındı. Enderun'da bulunan yakın dostlarına güvenerek sadarete göz dikmişti. Adeta eski devrin devam ettiğini zannediyor ve padişaha etki etmeğe çalışıyordu. bunu haber alan Köprölü derhal saraya koşmuş ve padişahın huzuruna çıkıp "Hükümet idaresi başkalarının elinde olunca iş görmek mümkün değildir" diyerek mührü teslim etmiştir. IV. Mehmed ise mührü iade edip:

"Senin işine karışanların cezalarını sana bıraktım; nice bilersen öyle eyle, bundan sonra işine kimse karışmasın; müdahale edenlerin haklarından gel"¹¹⁴ diyerek tam yetki verdi. Bu suretle Köprölü makamını sağlamlaştırmıştır. Artık bundan sonra kendinden emin olarak görev yapabilecektir. Nitekim, Köprölü bir süre sonra Siyavuş Mustafa Paşa'nın da hakkından gelmiştir.

Köprölü Mehmet Paşa sadarete geldikten sonra vazifeleri ve vazife sahiplerini bizzat yoklayarak haksız kazanç sağlayanlarla iki yerden maaş alanları tesbit edip işe göre kazanç usûlünü getirmiştir. Bu arada 15 senedir İstanbul'da bulunan ve keramet sahibi olduğunu, gaibden haber verdiğini iddia ederek haksız kazanç sağlayan Mağripli şeyh Salim'in de bu geliri kesilmişti. Köprölü'ye gelip itiraz etmesi ve yüz bulamayınca "biz size gör ne yaparız" demesi üzerine sadrâzamin bir işaretiyle idam edilmiştir. Köprölü bu sert tavrı ile kendisine karşı çıkanları, huzuru bozanları sindirmiş ve korkutmuştur.

Bu arada beş-on senedir devletin bünyesinde gör÷len çalkantılar ve isyanlardan ümide kapılan Fener Rum Patriği III. Partemies, Eflâk Voyvodası Kostantin'e halkı isyana hazırlamasını isteyen bir mektup göndermiş ancak mektubu götüren ulak yakalanmıştı. Mektup sadrâzama gösterilmiş ve hayretine sebep olmuştu. Zira Fatih'in himaye ve müsamahası ile ayakta kalabilmiş ve mevcudiyetini devam ettirebilmiş bir

¹¹⁴ UZUNÇARŞILI, O.T., C.III/I, s. 380.

müessesenin âmiri üstelik bir din adamı mektubunda:

“... müddet-i devr-i İslâm tamam olmağa az kalmıştır. Velvele-i dîn-i İsevî tekrâr âlemgîr olacaktır. Ana göre tedârükde olasız, ankarîb cümle vilâyetler mesîhler eline girüp ashâb-ı salîb ve nâkus tamâmen memâlike mâlik olsalar gerektir”¹¹⁵.

demekdeydi. Köprülü işi araştırma için patriki huzuruna çağırıp mektubunu göstermiş ve ne yapmak niyetinde olduğunu sormuştur. Patrik de “hristiyanları sadaka vermeğe teşvik için her sene böyle umumî tahrirat yazmakta olduğunu” beyan ettiyse de Parmakkapı’da asılmasına mani olamamıştı. Ayrıca Patrikhane basılmış ve Rum gençlerinin yeniçeri kıyafetine girip isyan edecekleri şayialarını teyid edecek kırk-elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfû ele geçirilmiştir¹¹⁶. Köprülü, gösterdiği şiddet ile hem rakipleri arasında korku salmış, hemde patriğin asılmasıyla halk arasında sevgi kazanmıştı.

Köprülü Mehmet Paşa boğazları ablukadan kurtardı. Ancak savaştan kaçanların cezalandırılmasına geliyordu. Gemi kaptanlarından Ferhad Paşa, daha harbe başlamadan bindiği kalyonu baştan kara edip kaçmış, terkedilen kalyonlar da Venedikliler tarafından yakılmıştı. Ferhad Paşa yakalanıp boynu vurulmuştu. Yeniçeri kethüdası Yusuf ise, yeniçerileri cenge teşvik edecek yerde bölük kumandanlarıyla beraber firar etmişti. Bunların hepsi de idam edildi. Bunlardan başka birkaç kumandan daha firar etmek veya çekimser durmaktan cezalandırılmıştır¹¹⁷.

Sıra Bozcaada’nın geri alınmasına gelmişti. Köprülü adanın tam karşısında karargâh kurmuş ve Kurt Paşa kumandasında adaya asker çıkarmıştı. Kale muhasara altına alındı. Adaya asker sevkıyatı devam ediyor, düşman buna mani olamıyordu. Kuşatmanın şiddetine dayanamayan Venedik kuvvetleri bir gece kaleyi infilâk ettirip adayı terkettiler (Ağustos 1657). Bu başarı üzerine kale tahkim edilip adaya muhafız kıtaları getirildi.

¹¹⁵ NAİMA, Tarih, VI, s. 252.

¹¹⁶ SILÂHDAR, a.g.e., C.I, s. 68, HAMMER, a.g.e., XI, s.16.

¹¹⁷ UZUNÇARŞILI, O.T., III/1, s. 385-386.

Bundan sonra Kaptan-ı Derya Topal Mehmed Paşa Limni'nin yönetimine memur edildi¹¹⁸.

Limni adası stratejik bakımdan Bozcaada'dan daha önemli idi. Zira hem daha büyük, hem de Çanakkale Boğazı'na nazır bulunuyordu. Bu yüzden IV. Mehmed adanın geri alınmasında ısrarlı olup Köprülü'ye gönderdiği bir Hatt-ı Hümayûnda "Limni ceziresini istirdâd edinceye dek ol cânib de meks" edilmesini ferman buyurmuş idi. Artık asker ve kumandanlar Köprülü'nün korkusundan işi sıkı tutuyorlardı. Adaya 4500 kadar asker çıkarıldı. Diğer taraftan Mocenigo'nun kardeşi kaleye mühimmat ve asker yığmıştı¹¹⁹. Muhasara 63 gün devam etti. Kale karadan ve denizden toplarla günlerce döğüldü, birçok burç yıkıldı. Nihayet Venedikliler kaleyi teslim mecbur kalıp çekildiler. Bu suretle hem Boğaz'ın, hem de Anadolu sahillerinin emniyeti tekrar sağlanmış oldu¹²⁰.

Köprülü Mehmet Paşa, bu başarılarıyla durumunu sağlamlaştırmıştı. Buna rağmen hâlâ aleyhinde padişaha bir takım şikayetler yapılmakta idi. Fakat padişah Edirne'de üç gün, üç gece donanma ve şenlikler yaptırmış ve muzaffer olarak huzuruna çıkan sadrâzamı "hil'ât-ı fahire-i hüsevâni ve semmur-ı faizü's sürûr sultani" ile ödüllendirdi.

Osmanlı tarihinin tanınmış bir siması olan Köprülü, devleti içine düştüğü kötü durumdan kurtarmış olmakla beraber, tarihçiler tarafından merhametsizliği dolayısıyla tenkid de edilmektedir. Sadaretinde binlerce insanın ölüm fermanını imzalamıştır. Rakiplerini ezmiş, isyan ve şakavet ruhunu Anadolu'da yok ederek en büyük Celâlî isyanına son vermiştir. Ancak gerçek suçlular yanında günahsız kimselerin de hayatına son verilmiştir. meselâ sahte şikâyetler tertibi ile idam edilen Deli Hüseyin Paşa bunlardandır. Bazı tarihçiler onu bu yüzden tenkid etmişlerdir¹²¹. Ancak IV. Murad'ın

¹¹⁸ NAİMA, a.g.e., VI, s. 276.

¹¹⁹ NAİMA, a.g.e., VI, s. 288.

¹²⁰ NAİMA, a.g.e., VI, s. 304-306.

¹²¹ SİLÂHDAR, a.g.e., I, 226; Osmanzâde Táib, a.g.e., s. 165.

ölümünden sonra her bakımdan bozulan idareyi derleyip-toparlamış iç ve dış düşmanları sindirmiş, devlet otoritesini ve itibarını yeniden güçlendirerek şan ve şöhret kazanmıştır. Kendisinden önce ardarda gelen sadrâzamların hiçbiri bu önemli işlerin üstesinden gelebilecek kapasitede değildi. Köprülü bu boşluğu kapatarak devlete büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Köprülü, hayır işlerine büyük önem vermiştir. Anadolu'da ve Rumeli'de cami, mescit, mektep, hamam ve dükkanlar yaptırıp; bunlar için mülk köylerinin bütün gelirlerini vakfetmiştir¹²².

¹²² Geniş bilgi için bkz. M. Tayyib GÖKBİLGİN, "Köprülüler" mad., İ.A.

5. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa

Köprülü Mehmet Paşa'nın büyük oğlu olup 1635'de Vezirköprü'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta İstanbul'a getirilip devrin tanınmış hocalarından dersler okudu. Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi onun hocası olmuştur. 16 yaşında iken evvelâ haric, sonra dahil müderrisi tayin edilen Fazıl Ahmed Efendi 1657'de Sahn-ı seman müderrisliğine terfi etti. Fakat bir süre sonra bu mesleğin kendisine uygun olmadığını görüp idari göreve ayrıldı. İşte bundan sonra vezaretle Erzurum eyaleti valiliğine sonra Şam eyaleti valiliğine tayin olundu. Şam'da iken halktan alınan iki ayrı vergiyi kaldırdığı için halk tarafından çok sevildi. burada iken Dürziler üzerine yürüyüp, Şihâb Oğulları ile Ma'n Oğulları'nı itaate zorlamış ve bunların isyan hareketini önlemişti. Bu zamana kadar voyvodalık ile idare edilen Sayda, Beyrut, Safed havalisi ile Ma'n Oğulları ve Şihâb Oğulları'nın buldukları bölge bir beylerbeylik haline getirilmiştir¹²³. Buradaki başarılarından dolayı Halep beylerbeyliğine tayin edildi. Daha sonra hastalanan babasının vasiyetiyle sadarete tayin oldu. Uyvar Kalesini aldı. Avusturyada "Uyvar önünde bir Türk gibi" sözü söylenir olmuştur¹²⁴. Uyvar'ın fethi sadrâzamın padişah nazarında itibarının artmasına neden oldu. Bu suretle oğlunun da Köprülü Mehmet Paşa gibi güvenilir bir sadrâzam olduğu görüldü. Daha sonra Kanijeyi kuşatmadan kurtardı. 1669'da Fazıl Ahmet Paşa Girit'i tamamen aldı. Fransa ile siyasi, ekonomik ilişkiler konusunda babasının takib ettiği âzîmkâr siyasete devam etti. 1672'de Bucuş Antlaşması ile Podolya'ya Osmanlı devletine kazandırdı. Ancak bu antlaşmayı Lehistan Diyet Meclisi tanımadı. Bunun üzerine gerginleşen ilişkiler üzerine yeni bir savaş ihtimali belirdiği sırada sadrâzam vefat etti. Yerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa atandı¹²⁵.

Köprülü genç denilecek bir yaşta ölmüştür. Fazıl Ahmed Paşa etrafına güven telkin eden otorite sahibi bir devlet adamı idi. Tarihler onu âlim, fâzıl, âdil, dürüst ve açık kalpli

¹²³ Şehabettin TEKİNDAĞ, "Dürziler" Mad. İ.A. ve Silâhdar Tarihi, C.I, s. 214.

¹²⁴ Tayyib GÖKBİLGİN, a.g.m., İ.A.

¹²⁵ Bekir Sıtkı BAKAL, Tarih Boyunca Osmanlı-Polonya İlişkileri, Ankara, 1985, s. 29.

olarak tasvir etmektedir. Onun cömertliği de bilinmektedir. Babasının ölürken kendisine vasiyet ettiği üç arzusu olan Anadolu'daki vakıfları unutmaması, Rumeli'de yarım kalmış hayrâtı ile İstanbul Çemberlitaş'taki tesisleri tamamlaması dikkati çeker. Köprülü ilme ve ulemaya büyük önem verirdi. Nitekim İstanbul'da Ayasofya civarında İpşir Mustafa Paşa'nın hanımı Ayşe Sultan'dan aldığı konağının yanında bir kütüphane kurmuş ve burayı birçok kitap ile zenginleřtirmiřtir¹²⁶. Burayı talebeye tahsis ederek bazı ilimlerin tedrisini şart koşmuştur. Ayrıca çok emeği geçmiş bulunan Kandiye'de bir cami yaptırtmıştı. Onun Uyvar ve Kamenice'de de birer camii bulunuyordu. Bundan başka İzmir'de de, sonra tamamlanan bir hanı bulunuyordu. Fazıl Ahmed Paşa sadaretinde cepheden cepheye koşmuş olmasına rağmen ilim ve sanat erbabını himaye etmekten geri durmamıřtır¹²⁷.

¹²⁶ UZUNÇARŞILI, O.T., III/1, s. 437.

¹²⁷ GÖKBİLGİN, a.g.m., İ.A.

6. Fazıl Mustafa Paşa

Köprülü ailesinden olan Mustafa Paşa, Fazıl Ahmed Paşa'nın küçük kardeşi olup 1637'de Vezirköprü'de doğmuştu. O da ağabeyi gibi iyi bir medrese tahsili görüp ilmiye sınıfına girmişti. Yetişme çağında genellikle ağabeyinin yanında bulunmuş ve bir takım savaflara şahit olmuştur. 1680'de eniştesi Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tavsiyesi ile yedinci vezir oldu. Osmanlı-Avusturya savafları başladıktan sonra Fazıl Mustafa Paşa önce Edirne kaymakamı ve dördüncü vezir oldu. Sonra Özi muhafızlığına tayin edildi ve bu görevdeyken Babadağı serdarı oldu.

1684 yılında Kubbealtı vezirliğine getirilen Mustafa Paşa, bir süre Sakız muhafızlığı sonra da Boğazhisar muhafızı olarak görev yaptıktan sonra ikinci vezir oldu. Fazıl Mustafa Paşa, bundan sonra Hanya, Kandiye ve Sakız'da muhafızlık hizmetlerini yaptı. Avusturya ordusunun Belgrad'ı alarak Üsküp'e kadar gelmesi üzerine 1689 Ekimi'nde yapılan bir toplantıda bu durumu ancak Fazıl Mustafa Paşa'nın düzeltilebileceği kanaati hasıl olup sadarete tayin edilmiştir.

Fazıl Mustafa Paşa sadarete iki yıl kadar kalmış, buna rağmen önemli işler yapmıştır. Onun başarılı icraatı arasında hristiyan reâyâyı gözetmek ve onların cizye ve mükellefiyet işlerini düzenlemek gibi işler sayılabilir. veziriâzamlık makamının bağımsızlığını temin etmek üzere, kubbealtı vezirlerinin sayı ve nüfuzlarını sınırlandırmayı tercih etti. Devlet ricalinin bayramlarda padişaha vermeleri âdet olan hediye verme işini kaldırdı. Ticari hayatta serbest piyasa ekonomisine itibar edilerek alış verişi rekabet usulüne döktü. Bunun sonucu olarak da zamanında ihtikâr ve suistimal artmıştır. Bundan başka taşrada ayanların zulümlerine meydan vermemek için, kadılar ile naiplerinin hükümlerinin muhakemelerini kontrol ederek, suistimale engel olmak, ayan ve halk arasında düzeni temin etmek düşüncesiyle ve Dîvân-ı hümayun'un bir benzeri olarak her belde bir "Meclis-i ayân" açtırdı. Tarihçiler onu âlim, dindar, kâmil, âlicenap, vakur ve âdil bir devlet adamı olarak vasıflandırmaktadır. Hadis ve lügat ilimlerinde söz sahibiydi.¹²⁸

¹²⁸ GÖKBİLGİN, a.g.m., İ.A.

7. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Sadrâzam İbrahim Paşa, Pasarofça antlaşması ardından tabiatı icabı daha çok sosyal ve mâli konular ile uğraşmayı tercih ediyor; imara önem veriyordu. ayrıca yapısına uygun zevk ve safaya giden bir yol takip etmekte idi. Malî, problemleri bertaraf etmek niyetiyle Şam'da mevcut yeniçerileri yoklamaya tabi tutup, fazlalarını sildirip, sayılarını 750'ye indirdiği gibi bazı vergileri de Şam defterdarlığına mâl etti. Bosna havâlisinde ocaklık mukataalarını tahrir ettirdi. İstanbul'da ulufeli asker arasında yapılan azaltma ile de tasarruf sağladı¹²⁹.

Sadrâzam İbrahim Paşa, bu sırada Anadolu'da yol kesip şakavetle geçinen levendât eşkiyası hakkında da bazı önlemler almakta gecikmedi. Anadolu'daki bütün vâli, ve ümeraya gönderilen fermanlarla herkes bölgesinin âsâyiş ve emniyetinden sorumlu tutuldu. Bundan başka, Halep civarında ahâliye zulmedip eşkiyalık yapan, Abbasiyûn taifesi ile diğer bazı urban kabilelerinin hakkından bölgesel vali gelememişti. Sadrâzamin riyasetinde yapılan bir toplantı sonunda Rakka valisi Maktûlzâde Ali Paşa ile Bağdat valisi Hasan Paşa ve civar eyalet valileri, birlikte bu isyanı bastırmağa memur edildiler (1721)¹³⁰.

Damad İbrahim Paşa'nın gayreti ile sürdürülen inşaat faaliyetleri, daha ziyade padişah kasırları, sultan sarayları, vükelâ konukları, câmi, medrese ve çeşme gibi yapılara yönelik olmakla beraber İstanbul'un imarına ve güzelleşmesine de yardımcı oluyordu. Sadrâzamin imar merakı üzerine Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten dönüşünde sunduğu sefâretnâmenin de etkisi olduğu muhakkaktır. Fransa'dan getirilen saray ve bahçe plânlarına göre, şehrin mesire yerlerinde inşaatla girişildiği, bilhassa Kâğıthâne'yi Versailles ve Fonteinebleau'ya benzetmek için gayret edildiği anlaşılmaktadır. Sadâbâd tesmiye edilen Kâğıthâne bir eğlence ve sefahat merkezi olmuş;

¹²⁹ Münir AKTEPE, *Patrona İsyânı 1730*; İstanbul, 1958, s. 19 ve Münir Aktepe, "Nevşehirli İbrahim Paşa", İ.A.

¹³⁰ RAŞİD, *Tarih*, V., s. 281.

Eyüp civarındaki Hadâik-i Sultaniye'den Karaağaç Bahçesi'ne kadar olan sahada devlet erkânına ait köşklerin inşasına girişilmişti.

Bu imar faaliyetinden Boğaziçi de nasibini almış bulunuyordu. Meselâ, Beşiktaş, Kuruçeşme, Bebek, Hisarlar, Üsküdar, Çubuklu vb. kasırlar, yalılar, câmi ve çeşmeler ile Boğaziçi bir kat daha güzelleşmekte idi. Bütün buralarda yazın çırağan sefaları, kışın helva sohbetleri tertip edilmekteydi. Ancak, sadrâzâmın bu tutumu, sosyal problemlere çare olmaktan ziyade israf ve sefahati hedef almış bulunmakta ve bu da memnun olmayanlar zümresinin artmasına neden olmakta idi. Nevşehirli İbrahim Paşa devrinin en önemli icraatı, Türkçe eserler basacak olan matbaanın faaliyete geçmiş olmasıdır. İlk teşebbüs, Paris elçisi tayin olunan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu olup, babası ile Fransa'ya gidip-gelen Said Mehmet Efendi (Paşa)'dan geldi. Paris'te iken matbaaları dolaşp, kitap baskısı işinin Türkiye'de de yapılmasını arzu eden Said Efendi, İbrahim Müteferrika'ya durumu açmış, birlikte sadrâzama müracaata karar verirlerken bir de Müteferrika tarafından, kitap baskısının yararlarına dâir Vesiletü't-tıb'a adlı risâle kaleme alınmıştı. Baskı hususunda muhtemel itirazları önlemek gayesiyle dinî eserler haricindeki eserlerin basılabileceğine dair şeyhülislâmın fetvası ve müsaadeyi içeren padişahın fermanı ile matbaa faaliyete geçti (1727)¹³¹.

¹³¹ UZUNÇARŞILI, O.T., IV/1, s. 160.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEZİR-İ ÂZAMIN YETKİ VE GÖREVLERİ

A. VEZİR-İ ÂZAMIN YETKİLERİ

Osmanlı vezir-i âzamı devletin kurulduğu ilk yıllardan itibaren geniş yetkileri toplamıştır. Kanunnamede belirtildiği gibi sivil ve askeri kadrolar üzerinde tam bir yetkiye sahiptir. Çandarlı Ali Paşa vakfiyesinde olduğu gibi, onlar için “erbab-ı seyf ve erbab-ı kalem” deyimini geçmektedir¹.

Vezir-i âzamların padişahla birlikte çıkardıkları Kanunnamelerde, onların örfi ve şer’i hukuk bilgilerinden yararlandığı görülmekte olup, vezir-i âzam’ın kanunname çıkarılmasında da etkinliğini görebilmekteyiz².

Vezir-i âzamlık makamına daha kuruluş devresinden itibaren büyük yetkiler bahşedilmişti. Bu olay, I. Murad’ın vezir-i âzamlarından Çandarlı Kara Hayrettin Paşa’nın hem vezirlik hem de ordu komutanlığını üzerine almasıyla (1385/787) başlamış ve o zamana kadar İlhanlı Devleti teşkilâtını takliden yapılan asker-ûlema ayrımı kaybolarak, vezir-i âzamların yetkileri son derece gelişmiştir³.

Fatih Kanunnamesinde Vezir-i âzam yetkilerini ve görevlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Şöyle ki: “Padişahın sonra, Devletin en büyük adamı o’dur. Padişahın vekil-i mutlakıdır; Devlet işlerini diğer vezirlerle ve defterdarlarla görüşür. Defterdarların buyrultusuyla olan kazai (yargı) işleri dışında olmak üzere diğer bütün işleri vezir-i âzam buyrultusuyla olur. Vezir-i âzam bazı timarları Padişah’a arz etmeden verebilir. Mali işleri

¹ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 114.

² Halil İNALCIK, “Osmanlı Hukukuna Giriş” SBFD, C. XIII/2, 1958, s. 124.

³ MUMCU - ÜÇÖK, a.g.e., s. 79.

bağımsız gören baş defterdar bile vezir-i âzamın görüşünü almaya zorunludur.Çünkü mutlak vekili olmak durumuyla mali işlerin de bakanıdır. Padişah'ın mührü bu sebeple yani mutlak vekili olmasından dolayı kendisinde durur⁴.

Fatih, vezir-i âzamı kendisinin mutlak vekili yapmış ve kanunnamesinde bunu hukuk kuralı haline sokmuştur.”Bilgil ki evvela vüzerâ ve ümerânın vezir-i âzam başıdır. Cümlelerin ulu’sudur, cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve malımın vekili mutlakıdır ve ol nazırdır ve durumda ve mertebede vezir-i âzam cümleden mukaddemdir.” Bu şekilde vezir-i âzamın mutlak yetkisi, tartışma kabul edilmez bir tarzda devlete yerleşmiştir. Daha sonraki kanunnamelerde, bu yetki çok fazla ayrıntılı bir şekilde tarif edilmektedir. Örneğin, Abdurrahman Paşa ve Nimeti Efendi Kanunnamesinde bunu açık bir şekilde görmek mümkündür.

Abdurrahman Paşa ve Nimeti Kanunnamelerinde de vezir-i âzam hakkında şöyle deniliyor: “Evvela vezir-i âzam olanlar cümleyi tesaddur edip amme-i mesalih-i din-ü devlet ve kaffe-i nizâm-ı ahvâl-i saltanat ve tenfizi had ve kısas ve hapis ve nefiy ve enva-ı tazir ve siyaset ve istima-ı dava icrây-ı ahkâm-ı şeriât ve def-i mezâlim ve tedbir-i memleket ve tevcih-i eyalet ve emaret ve ulûfe; zeamet, timar, tevliyyet ve hitabet ve imamet ve tahsil kitabet ve cem-i cihet ve taklid-i kaza ve nasb-ı müvella ve tefviz ve tevkil ve tayin tahsil ve umur-ı cumhur ve tevcihat velhasıl manasıb-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcih ve azli ve cem-i kazayay-ı şer’iyye ve örfiyyenin istima ve icrası için bizzat cenab-ı padişahdan vekil-i mutlaktır”⁵.

Rahib Döneport bir eserinde diyor ki: “Vezir-i âzam bütün imparatorluk üzerine kudret ve selahiyeti haizdir. Hüküm ve nüfuz mutlaktır ve padişahdan daha hükümdardır. Eğer her gün idam olunmak tehlikesine maruz olmasaydı. Hiç şüphe yoktur ki Padişahdan daha mes’ud olurdu”⁶.

⁴ PAKALIN, a.g.e., C.III, s. 82.

⁵ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 79.

⁶ Mahmud Kemâl İNAL, a.g.e., C. I, İstanbul,1982, s. 2.

Devletin ilmiye de dahil olmak üzere bütün azil tayin işlemleri, katl ve terfi ve yükselme işlemleri sadrazam tarafından yürütülürdü. Yalnız sefer dışı zamanlarda vezir, kadıasker ve Şeyhülislâm gibi yüksek görevliler için yapılacak işlemler ile vezirlerin idamı için padişahın fermanını alırdı. Sefer zamanlarında ise başkumandan olarak tam bir serbesti içinde adına görevi yürütecek birisini sadâret kaymakamı olarak tayin ederdi⁷.

Padişah vekili sayılan vezir-i âzam idari yapının sağlam olduğu zamanlarda padişahın fonksiyonuna yakın bir görev yapmıştır. Osmanlı vezir-i âzamı idare üzerinde tam bir otoriteye sahiptir. Hükümet teşkilâtına yeni kurumları ekleyebilir. Ve düzenlemeler yapabilir. Belli ölçüde de tımar tevcih⁸ edilebilir. Vezir-i âzam, devlet başkanı olan padişahın tam yetkili vekili ve Hükümetin başkanı olarak Yabancı devletler ile diplomatik müzakereye girişilebilir.

Vezir-i âzam veya Sadrazam Padişaha sunulacak Arıza⁹ hakkında verilecek kararlara ilgili bilgiyi, inceden inceye ve etraflıca bildirmeleri halinde yanlılık veya yolsuzluk olmazdı. Aynı şekilde, Padişahın vereceği emirle bir kişi en üst makamdan en alta veya üst makama çıkabiliyordu. Devlet büroları, hepsi vezir-i âzama bağlı olmakla beraber siyasi ve idari işlere bakan ve doğrudan doğruya maliye başındaki deterdara bağlı ve tabi maliye kâtipleri idarenin iki esas kolunu teşkil etmekte idiler.

Vezir-i âzamlar kendi sarayında bile divâna çıktığını, Divânı Hümâyunda görüşülmesine gerek olmayan işleri gereken yerlere havale ve emr ettiğinde, söylediklerini tezkireciler¹⁰ ayak üstünde yazar ve kayd ederlerdi¹¹.

⁷ AKYILDIZ, a.g.e., s. 23.

⁸ **Tevcihat:** Memuriyete tayin yerinde kullanılır. Muhtelif anlamlarla beraber, memuriyet ve rütbe vermek demek olan Arapça tevcihin bütünüdür.

⁹ **Arıza:** Küçükten büyüğe yazılan yazı.

¹⁰ **Tezkireci:** Divân-ı Hümayunun yazı işleri ile meşgul bulunan memurun ünvanıdır.

¹¹ Sami ŞENER, **Osmanlı'da Siyasi Çözülme**, İstanbul, 1986, s. 75.

Sadrazamların merkezdeki önemli işlerinden biri de Kapıkulu ocaklarının üç ayda bir verilen maaşlarının verilmesi idi. Bilindiği üzere yeniçerilerin ulufeleri divân-ı hümayunda verilip diğer ocakların ki Paşa kapısında sadrazamın huzurunda verilmesi kanundu¹².

Sadrazamın müdahalede bulunamayacağı iki konu, adliye ve maliye, yanı kazaskerle defterdarın işleridir. Aslında bu iki görevli Padişaha doğrudan arz yetkisine sahipti. Kanun bu kişilere vezir-i âzam karşısında bir nevi özerklik sağlıyordu. Sadrazam ordu üzerinde mutlak yetkiye sahip olmasına rağmen, padişah askeri sayılan kapıkulu ordusu üzerinde hiçbir nüfuz ve yetkisi yoktu. Ancak savaşta serdar-ı ekrem olarak padişah yerine komuta ederse bu konuda da yetkisi tamdı. Gene büyük dirlikleri padişaha danışmadan tevcih edemezdi¹³.

Vezir-i âzam 6000 akçeden 1 akçe eksik 5999 akçeye kadar olan bir tımarı herhangi bir kimseye tevcih edebilir. Bunun için sultandan izin almasına ve bu hususu sormasına gerek yoktur¹⁴.

6000 Akçe sınırı ile (Has, zeamet ve büyük tımarlar) otoritesini bu biçimde sınırlayarak, hükümdar baş vezirinin ikinci bir diktatör olmasını engellemek istemiştir¹⁵.

Vezirlerin sayısı az iken bunlara Padişah namına tuğra çekmek ve ferman yazmak hakkı bile verilmiş olduğu halde, vezir sayılarının çoğalması üzerine Sultan İbrahim zamanında bu imtiyaz kaldırılmıştır¹⁶.

İlk vezir-i âzamların istekleri derhal kabul edilerek istedikleri yapılmış ise de, 17. yüzyıldan itibaren bu işlerin çeşitli etki ve müdahaleleri ve bazen de sadrazam iktidarsızlığı görülmektedir. Hatta sadaret Köprülü Mehmet Paşa'ya verildiği zaman onun şartlarından

¹² UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 130.

¹³ ORTAYLI, a.g.e., s. 114.

¹⁴ TANERİ, Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık, s. 23.

¹⁵ ORTAYLI, a.g.e.,s. 153.

¹⁶ ALİ SEYDİ BEY, a.g.e., s. 70.

birinin isteklerinin kabul edilip red edilmemesidir¹⁷.

Sadrazamlar çalışmalarını kendi konaklarında yaparlardı. İstanbul hükümet merkezi olduktan sonra sadrazam konaklarına "Paşa kapısı", Bab-i asafî, en sonunda "Bab-ı Ali" denilmiştir. Bab-ı Ali pek sonra resmi bir daire şeklini almıştır¹⁸.

Osmanlı Teşkilât Kanunnâmelerine göre, vezir-i â'zâmın idari yetkilerini şöyle özetleyebiliriz:

- a) Din, devlet ve saltanata ait bütün hizmetleri yerine getirme;
- b) Had, kısas, hapis, sürgün, bütün çeşitleriyle ta'zir ve siyâset cezalarını infâz;
- c) Gerektirdiği zaman özel davaları dinleme, şeriatın hükümlerini icra ve yapılan haksızlıkları önleme;
- d) Memleketin idari yapısını tanzim, tımar, zeamet ve ulufeleri tesbit;
- e) Başta beylerbeylik, sancak beyliği, mütevellik, imâmlık, kadılık vb. memuriyetler olmak üzere bütün askeri ve ilmiye sınıfına mensup memurları tayin ve azl;
- f) Kısaca bütün şer'î ve örfî konuların çözümü için padişahın mutlak vekili ve Osmanlı teb'ası üzerinde sözü ve yazısı, padişahın iradesi ve fermanı gibidir. Sadrazamın yazılı emrine buyruldu denir.

Kendisine tanınan bu yetkileri kullanırken iki kayıtlıdır. Birincisi; önemli tayin işlemlerini ve devlet meselelerini padişaha telhis suretiyle arz etmekle görevlidir. Diğer devlet memurları ise, meselelerini ve kararlarını sadrazama arzedeceklerdir. Padişah bulunmadığı zamanlarda, telhis ve arz bulunmasa da yetkilerini onun vekili olarak kullanabilir. Eğer vezirlerden ve diğer yüksek memurlardan padişaha arzda bulunmak isteyenler olursa, bu arz durumu sadrazamın aracılığıyla olacaktır. İkincisi; bütün bu yetkilerini kullanırken şer'î hükümlere ve örfî kanunlara uymak zorundadır¹⁹.

Vezir-i âzam idari kadroların yönetimini kalem ile yürütür. Ordu kadrosunda beylerbeylik ünvanından aldığı yetki ile doğrudan emir verirdi. Vezirler ve emirler de dahil olmak üzere divân ve yargı görevlileri onun emri altında idiler.

¹⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 116.

¹⁸ Ahmet RASİM, Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1994, s. 66.

¹⁹ AKGÜNDÜZ, a.g.e., C.I, s. 212.

1. Yürütme Yetkisi

Osmanlı vezir-i âzamı geniş idari ve icrai yürütme yetkileri ile donatılmıştır. Vezir-i âzam'ın icrai yetkilerinin başında devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı, bizzat hükümdarın başkanlık ettiği, zaman zaman da onun adına kendisinin müzakereleri idare ettiği divân'a başkanlık etmek gelir. divân, kadınlara, medreselere, sancaklara yapılacak tayinleri karara bağlar, tevcih edilecek tımar sahalarını ve tımar sahiplerini tesbit eder²⁰.

Vezir-i âzam idari ve icra makamının başı olarak sultan ile devamlı bir ilişki halindedir. Gerek gördüğünde, o sultanın verdiği emirlere sultanın iznine dayanarak müdahale edebilir. Gerçekten Timur tehlikesinin yaklaşması üzerine İstanbul kuşatmasını kaldıran I.Beyazıt, Bizans imparatorluğu ile dost olarak geçinmenin yollarını aramağa başlamıştır. Bayezid, Bizans prensleri ile İmparatorluğun varisleri arasındaki anlaşmazlıkları çözümlenmek amacı ile Siroz (Seroz) de bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya Bizans İmparatoru II.Manuel, kardeşi Theodore, yeğenleri ve başta olmak üzere bütün Bizans prensleri ve Sırbistan prensleri ve bazı senyörler katılmışlardır. Sultan, bunların birbirleri için yaptıkları ithamlardan sinirlendi ve Paleologlar'ın bir kısmını öldürme kararı verdi. Ancak Vezir-i âzam Ali Paşa bu emrin icrasına engel oldu²¹.

Mustafa Akdağ'a göre yasama yetkisi Padişah fermanlarına, yürütme yetkisi başında vezir-i âzam olan ehl-i örfe, haklaştırma yetkisinde iki kadiaskere bağlı olan ehli şer'e, ait olduğu için bu üç kuvvet birbirinden ayrı gibi görünür ise de, gerçekte haklaştırma yetkisi, yürütme yetkisini adım başı kontrol etmektedir. Hatta çok zaman yürütmenin uygulamaya konulması için haklaştırma yetkisini temsil eden şer'i şerifin kararı gerekmektedir²².

²⁰ NEŞRİ, a.g.e., C.II, s. 550.

²¹ Mükremin Halil, YINANÇ, "Beyazıt I", İ.A.

²² AKDAĞ, a.g.e., C.I, s. 97.

a) Vezir ve Divân

Bir taraftan devletin iç ve dış işlerini, saltanatını ilgilendiren her şeyi, diğer taraftan fertlerin her türlü istek ve şikayetlerini inceleyen, görüşen ve karara bağlayan bu kurum, bir çeşit “bakanlar kurulu” mahiyetindedir. Böylesine önemli ve yüksek bir yürütme organı olarak Divân-ı Hümayûn’un Sultan Orhan zamanından beri Osmanlı Devleti’nde var olduğu bilinmektedir²³.

Divân-ı hümayunun toplantılarında idari; siyasi, askeri, örfi, mali, şer’i işler görülür, şikâyet ve davalar dinlenir ve bir karara bağlanırdı²⁴.

Osmanlılarda daha Osman bey zamanında gazilerin ve beylerin katılmasıyla oluşan önemli kararların alındığı bir divân (kurultay)ın olduğu bilinmektedir. Ancak klasik Osmanlı siyasi kurumlarının en önemlilerinden biri olan Divân-ı Hümayûn’un temellerinin Orhan bey tarafından atıldığı kabul edilmektedir²⁵.

Orhan Bey’in kurduğu divân, doğal olarak basit bir kurum görüşünde idi. Henüz Bey ünvanını taşıyan Orhan divâna bizzat başkanlık ediyordu. Orhan, vezarete Alaeddin Paşa’yı atadı. Divân bu devirde bir vezir, Bursa Kadısı ve Orhan Bey’den müteşekkil üç kişilik bir kuruldan meydana geliyordu. divâna dahil olmamakla beraber bir fetva makamının, müftinin varlığıda olasılık dahilindedir. Gene mali işlerle meşgul olan ve daha sonraki devirlerde defterdarlık makamını işgal eden bir memurun da bulunduğu tahmin edilebilir²⁶.

Haftanın dört günü (Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı), günleri vezir-i âzam saraya giderdi. Vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişâncılar ondan önce saraya gitmiş bulunurlardı. Divân odası kapısına ilk gelenler, ellerini göğüsleri üzerine koyarak

²³ AKGÜNDÜZ, a.g.e., s. 208.

²⁴ Mustafa CEZAR, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1957, s. 1447.

²⁵ MUMCU, *Divân-ı Hümayun*, s. 22.

²⁶ TANERİ, *Kuruluş Dönemi vezir-i âzamlık*, s. 42.

kovuşturmakla beraber dikkatle yenleri içinde saklarlar ve beklerlerdi. Vezir-i âzama, devlet personelinin oluşturduğu çifte sırayla -selâm verip selâm alarak- geçer ve Divâna girerdi²⁷.

Gene Sultan Fatih zamanına kadar, Padişahlar, bizzat divâna başkanlık ederlerdi. Devlet işlerinin görüşülüp, karara varıldığı Divâna padişahların başkanlık etmeleri işlerin aksamadan ve yolunda gitmesini sağlıyordu²⁸.

Birgün perişan kıyafetli bir Türkmen divân odasına girerek kendi şivesiyle:

“-Devletlü hünkar Kangınuzdur?” diye sormuş Padişâh bundan gücenip öfkelenmiş; vezir-i âzam da bu olaydan faydalanarak, ondan sonra Divân işlerini vezirlere bırakmasının daha uygun olacağını Fatih’e arzylemiştir. İşte Fatih Sultan Mehmed’in bu görüşü benimsemesi üzerinedir ki: O tarihten itibaren bütün idare vezirlerin ve özellikle vezir-i âzamin emrine geçmiştir²⁹. Bu olaydan sonra Osmanlı padişâhları divânı bir ipek tül arkasından takip ettiler³⁰. Bu uygulama, Kanuni Sultan Süleyman’ın zamanına değin sürdürüldü³¹.

Fatih Divân Başkanlığını terk ettikten sonra kanunnâmesinde “Evela bir arz odası yapılsın. Cenab-ı Şerifim pes-i perdede oturup, haftada dört gün vüzeram ve kadıaskerlerim ve defterdarlarım rikâb-ı hümayûnuma arza girsünler” şeklinde koyduğu hükümle divân toplantılarını terketmiştir³². Arz odası da ilk defa Fatih tarafından inşa

²⁷ HAMMER, a.g.e., s. 283.

²⁸ Stanford, J. SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I, İstanbul, 1981, s. 11.

²⁹ HAMMER, a.g.e., s. 283.

³⁰ SHAW, a.g.e., C. I, s. 283.

³¹ Bernard LEWIS, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, İstanbul, 1975, s. 8.

³² ÖZCAN, a.g.m., s. 42.

Pek ragmacı bir insan olan Fatih’in bir tören yeri haline gelen “divân”da başkanlık etmeyi faydasız görüp, bu görevi Vezir-i âzama bırakmış olduğunu sanıyoruz. Koiçiro KOYAMA, “Osmanlıların İlk Devirlerinde Divân-ı Hümayun”, 5-9 Eylül 1990’da TTK sunulan bildiriler. Ankara, 1994, s. 871.

edilmiş olup, o zamana kadar Divân toplantılarına bizzat padişahlar başkanlık ettiği halde, Fatih'in son zamanlarında bu işin vezir-i âzama bırakıldığı ve toplantının sonunda, adı geçen arz odasında hükümdara bilgi verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu arz hakkında kesin kurallardan bahsedilmemesi II. Mehmet'in o zamana kadar divân toplantılarına başkanlık ettiğini akla getirmektedir³³.

Divân kararlarından padişahın haberdar edilmesi adet olmuştur³⁴.

Divân toplantısı sabah namazından sonra başlar ve öğleye kadar devam ederdi³⁵.

Vezirler Divâna gelince ta dibe geçer, kapıya dönük olarak, duvara dayalı bir kerevetin üzerine, her biri rütbe sırasıyla, sadrazamın sağında dizilip yerlerine otururlar (çünkü din adamlarının onun yeri sol yan, din adamları dışındakiler ise sağ yandır); ve soluna, aynı kerevetin üzerine iki kazasker, önce daha soylu ve daha ünlü bir eyalet olduğundan Rumeli, sonra da Anadolu Kazaskeri oturur ve kapıdan girerken sağ yana da, üç Defterdar yerleşir, bunların arkasından Yazıcılarla kâtiplerin tümü, ellerinde kalemleriyle kâğıtları, emredilen herşeyi yazmaya hazır halde, yerlere otururlar. Ve öte yanda, Defterdarların ötesinde de Nişancı, elinde kalem yer alır; onun da maiyeti çevresine yerleşir. Reis-ül küttab çok zaman Sadrazamın yakınında durur; çünkü bir çok konuda ona danışılır. Ve odanın tam ortasında da, Divâna kabul edilmesini isteyenler ayakta dikilirler³⁶.

Yedi kubbe veziri, kapudan paşa ve vezir-i âzam Selim-i dester ve vezirlik kürkü ile yeniçeri ağası divâna katıldığında oda Selim'i ile ortakapı'dan sağ tarafa yeniçerilerin divân durdukları yerde bulunurlar³⁷. Divânın esas üyesi olanlar burada kendilerine

³³ MUMCU, *Divân-ı Hümayûn*, s. 54.

³⁴ RASONY, *a.g.e.*, s. 204.

³⁵ Yusuf, HALAÇOĞLU, *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1995, s. 317.

³⁶ LEWIS, *a.g.e.*, s. 100.

³⁷ LEWIS, *a.g.e.*, s. 101.

mahsus yerlere oturarak çalışırlar; Reisülkütâb ile çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası ayakta hizmet görürlerdi³⁸.

Herkes yerli yerine oturunca, davacılar teker teker davalarını anlatmaya başlarlar. (Avukata gereksinmezler, gerçi sık sık çavuşlardan yardım görürlerse de herkesin kendi adına konuşmaya hakkı vardır). Kendilerini sadrazamın adaletine teslim eder, ondan çıkacak kararı beklerler. Çünkü o (canı isterse), davaya bir son verdirebilir. Öteki Paşalar konuşmazlar ancak dinler ve sadrazamın onlara bir şey sormasını yargıcılıklarına başvurmasını beklerler, sık sık da böyle yapar, çünkü sadrazam bir kez davanın özünü anladıktan sonra (kendini fazla yormamak için) çoğunda karar almayı ötekilere bırakır, sözgelimi dava Yurttaşlık Yasasını ilgilendiriyor ise, kazaskerlere bırakır³⁹. Hesaba ilişkinise, Defterdarlara aktarır. Eğer sahtecilik söz konusuysa, nişancıya bırakır. Eğer tacirlere, ticaret eşyasına ilişkin ise (burda pek çok güçlüklerle karşılaşmak olasıdır) yanında oturan paşalardan birine verir, böylelikle kendisini öylesine ağır bir yükten de kurtarmış olur, yoksa tüm davalara yalnız kendi bakmak zorunda kalırdı. Oysaki o, kendince en önemli ve etkin sonuçlar yaratacağını sandığı davalara bakar, O yok iken Kaymakam da tıpkı onun gibi davranır⁴⁰.

Divân-ı Hümâyün müzakeresi o günkü gündeme göre sona erdikten ve maliye hazinesiyle defterhâne vezir-i âzamın mühürüyle mühürlenip kapandıktan sonra çavuşbaşı elindeki âsâsını yere vurarak divânın sona erdiğini bildirir ve divân dağılırdı. Divândan sonra yeniçeri ağası padişah tarafından kabul olarak ocak hakkında bilgi alır, onun arkasından kadıaskerler huzura girip kendileri ile ilgili işleri arzederler, bundan sonra da Vezir-i âzam ile vezirler ve defterdarlar kabul olunurdu⁴¹.

Sonuçta alınan karar padişaha sunulurdu. Padişah tarafından uygun bulunursa bir ferman olarak yürürlüğe girerdi. Bu kesinleşmiş haliyle mühimme defterlerine

³⁸ CEZAR, a.g.e., s. 1447-1448.

³⁹ LEWIS, a.g.e., s. 99.

⁴⁰ LEWIS, a.g.e., s. 101.

⁴¹ HALAÇOĞLU, a.g.e., s. 317.

kaydedilirdi⁴².

Daha sonra padişah vezir-i âzam ve vezirlerle beraber yemek yedi. Ancak bu usul Fatih zamanında kaldırılmış ve kanunla vezir-i âzam,baş defterdar, vezirler, defterdarlar ve nişancının birlikte yemek yemeleri şekli getirilmiştir. Bu konuda Fatih Kanunnamelerinde “ve Divân-ı Hümâyûnumda taâmda vezir-i âzam ile başdefterdar ve sair vüzerâ ile defterdârlar ve nişancı yer ve kadıaskerler başka yerler” der⁴³.

Divânın başı olarak vezirlerin yasama ve yürütme yetkileri son derece geniş gibi görünmektedir. Osmanlı padişahının mutlak yazışma yetkisi karşısında divân ve vezir-i âzamanın yetkileri danışman olmaktan ileri gidemez⁴⁴.

Vezir-i âzam divânda diğer üyelerle birlikte tartışarak karara varacak, alınan kararı arz yoluyla padişaha iletcekti. Vezir-i âzamanın yalnız başına, özellikle önemli devlet işleri hakkında karar vermesi söz konusu değildi. Nitekim, II. Mehmet Çandarlı ailesi tarafından güçlü bir konuma ulaştırılan vezir-i âzamlık makamının gücünü, bu aileyi pasifize ederek sağlamış ve divân üzerinde de kesin bir denetim kurmuştu⁴⁵.

Divân-ı Hümâyûn toplantılarının normal olarak yapıldığı zamanlarda hükümet merkezi saraydı. Bilindiği gibi devletin ilk zamanlarında her gün toplanan divân, önce haftada dört, daha sonra iki, nihâyet 18. yüzyılın son yarısından itibaren de üç ayda bir güne indirilmişti. Divân böylece, kapıkulu askerlerine mevâcib dağıtmak ve elçileri kabul etmekle mükellef sembolik bir konuma getirilmişti. Önemli işler ise, değişik yerlerde toplanan şurâ tarafından görüşülmekteydi. Divânın bu suretle önemini kaybetmesine paralel bir şekilde hükümet işleri, aşamalı olarak sadrazam sarayına, onun ikinci divânına

42 ORTAYLI, a.g.e., s. 146.

43 ÖZCAN, a.g.e., s. 35.

44 TOKTAMIŞ Ateş, *Osmanlı Toplumunun Siyaset Yapısı*, s. 180.

45 MUMCU, *Divân-ı Hümayun*, s. 28.

kaymış ve Bâb-ı âli önem kazanmaya başlamıştı⁴⁶.

Vezir-i âzamlar ilk zamanlarda Divân-ı Hümâyunda bir sonuç alınamayan konuları Pazartesi, Çarşamba, Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri ikinci namazından sonra ikinci divânında görüşürlerdi.

İkindiden sonra kendi konağında divâna çıkıp tezkirecileri ve dairesi halkının öteki ileri gelenleri ve çavuşbaşı ile çavuşlar ve müteferrikalar çevresinde toplanarak padişah divanına (Divân-ı Hümâyûn) gitmesi gerekmeyen işlere bakıp gereken yerlere havalesini emreder. Bu emirleri tezkireciler ayak üstünde durarak arzu hallerin üst kısmına veya ayrı bir kâğıda yazarlar⁴⁷. Ayrıca Cuma günleri sabah namazından sonra kadı askerlerinde katılım ile cuma divânı ile her Çarşamba günü İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata Kadılarının katıldığı Çarşamba divânı da vardır. İlk devirlerde her gün toplanan divân sonraları haftada dört güne ve bir süre sonra da bir güne indirilmiştir.

⁴⁶ AKYILDIZ, a.g.e., s. 23.

⁴⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 321.

b) İkinci Divânı

Merkezde padişah divânından başka vezir-i âzâmın başkanlığında toplanan üç divan vardı. Divân-ı Hümayun'un güçlü olduğu dönemlerde bu alt divânlar merkez örgütünün çalışmasına yardımcı olurlardı. Divan-ı Hûmâyun XVI. yüzyıl sonlarına kadar hergün toplandığı ve çalışmalarını düzenli bir şekilde sürdürdüğü halde⁴⁸ İmparatorluğun çözüm bekleyen bütün işlerini burada görüşüp karara bağlamak mümkün olmuyordu. Bu bakımdan padişahın divânında görüşülecek kadar önemli olmayan işler "İkinci Divânı" adı verilen vezir-i âzâmın kendi divânında⁴⁹ Salı ve Perşembeden başka günlerde görüşülürdü. Gündem başlamadan önce mehter çalardı⁵⁰. Divân-ı Hümayun'un yetkili ve güçlü olduğu dönemlerde İkinci Divân'ın pek de önemli bir fonksiyonu yoktu. Salı ve Perşembe dışında İkindiden sonra toplanan bu divânda vezir-i âzam kendi adına karar verirdi. Divân-ı Hûmâyun'da padişah adına divana başkanlık yaptığı için sorumluluğu büyüktü. Oysa kendi divânında padişahın denetimi ve korkusu olmadığı için daha rahat ve özgürce hareket ederdi⁵¹.

İkinci Divânında Sadrazam başına mücevveze, daha sonraki devirlerde selimî denilen kavuğu giyip divâna çıkar, dava dinler ve akşama kadar bu işlerle uğraşır. İkinci Divânının yaz ve kış saatleri mevsime göre değişirdi. Yazın takriben saat onbeş veya onaltıda, kışları ondört ile onbeş arasında açılırdı; çavuşbaşı divân-ı Hûmâyunda olduğu gibi vezir-i âzâmın İkinci Divânında da hizmet ederdi; vezir-i âzam ve diğer vezirlerin kalemi mahsus müdürü gibi birer tezkirecileri vardı. Bunlar kalem âmiri idiler; vezir-i âzâmın İkinci Divânında ve diğer yaptıkları divânlarda bu tezkireciler sadaret makamına sunulan arz-ı halleri okurlar ve ona göre gereken işlem yapılırdı⁵².

⁴⁸ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 321.

⁴⁹ MUMCU, Divan-ı Hümayun, s. 144.

⁵⁰ Cengiz ORHONLU, Osmanlı Tarihine Ait Belgeler (Telhisler), İstanbul, 1970, s. 17.

⁵¹ MUMCU, Divân-ı Hümayun, s. 144.

⁵² UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 137.

Divândaki birinci ve ikinci tezkireciler sadrazamın tezkireileri idi. Bu divânda Türkçe bilmeyenlerin de dileklerini öğrenmek için tercümanlar bulunurdu. Dava sadrazamın yapabileceği gibi ise hemen yerine getirilir ve bu konuda gereken yürütme emri verilirdi; arza muhtaç ise Divân-ı Hümayuna havale edilir. Şer'i veya hukukî ise kazaskerlere veya İstanbul kadısına gönderilirdi. Sadrazamın divânındaki davalara ait evrak sıraya konur önce iddia sahibinin dilekçesi okunur daha sonra her iki taraf da iddialarını anlatır ve karşılıklı cevaplarını beyan ederlerdi. Bu işe memur olanlarda derhal davayı özetleyerek hukuken neler yapılması gerektiğini gösterirlerdi. Sadrazam bu karar şeklini kabul ederse arzıhalın altına yazılır ve tasdik olunurdu; karar belgesinin bir tarafına da kararı havi ilâmın yazılması usuldendi⁵³ Vezir-i âzam serdar-ı ekrem olarak sefere memur olduğu vakit ikinci vakti ezan okunup sonra nöbet vurulur, bir tarafta çavuşlar saf saf dizilip karşı tarafta da kapıcılar kethüdası ile kapıcılar durup nöbet tamam olunca dua edilir ve sonra Vezir-i âzam kendi otağında divân toplardı. Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın İstanbul'da bir İkinci Divânı yaptığı sırada şehit edildiği bilinmektedir⁵⁴.

Divân-ı Hümayun'un güçlü olduğu dönemde vezir-i âzam kendi divânında, daha çok dava dinlemiş ve sadece örfi alanda, karar verme yetkisine sahip olmuştu⁵⁵ Bu divânda tercümanlarda bulunurdu; Türkçe bilmeyenlerin dilekleri bu şekilde dinlenirdi. Davacıların sıra ile vezir-i âzamın yanına girmelerini temin için kapıda ellerinde kamıştan asa bulunan kapıcılarla muhafız yeniçerileri vardı; eğer dava vezir-i âzamın halledeceği bir işe giriyorsa derhal yaptırır ve emrini verirdi⁵⁶.

Vezir-i âzam, İkinci Divân'ında dinlediği davalarda, kendisinin kararı yeterli ise hemen kararını bildirir ve hükmün yerine getirilmesini sağlardı. Fakat, kendisinin karar alması uygun değilse veya arza gerek duyarsa Divân-ı Hümayun'a havale ederdi⁵⁷.

⁵³ TEVKİİ ABDURRAHMAN PAŞA, *Kanunnameler*, C.I, s. 501, ve ORHONLU, a.g.e., s. 17.

⁵⁴ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 138.

⁵⁵ MUMCU, *Divân-ı Hümayun*, s. 146.

⁵⁶ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 138.

⁵⁷ Mübahat KÜTÜKOĞLU, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994, s. 206.

Bazen de verdiği kararı padişaha telhis⁵⁸ yoluyla arz ederek onayını alırdı. Eğer dava, şer'î ve hukuki bir konuda ise vezir-i âzamın yetkisi dışında olduğundan kazaskerlere veya İstanbul kadısına gönderilirdi⁵⁹.

Divân-ı Hümâyunun toplantılarının normal olarak yapıldığı zamanlarda hükümet merkezi saraydı. Bilindiği gibi devletin ilk zamanlarında her gün toplanan divân, önce haftada dört daha sonra iki, nihayet XVIII. yüzyılın son yarısından itibaren de üç ayda bir güne indirilmişti. Divân böylece Kapıkulu askerlerine mevâcip dağıtmak ve elçileri kabul etmekle sorumlu sembolik bir konuma getirilmişti. Önemli işler ise, çeşitli yerlerde toplanan şura tarafından görüşülmekteydi. Divânın bu suretle önemini kaybetmesine paralel bir şekilde hükümet işleri, aşamalı olarak sadrazam sarayına, onun ikinci divânına kaymış ve Bab-ı âli önem kazanmaya başlamıştı⁶⁰.

Sadrazamın çalışma makamına paşa kapısı, bab-ı asafi veya XVIII. yüzyıldan itibaren Bâb-ı Ali denir. Bu kavram çok tutundu ve "subli epotre, hohe Pforte" olarak Avrupa dillerinde Osmanlı hükümeti yerine kullanılır oldu. XVII. yüzyıldan itibaren sadrazamlar bugünkü İstanbul Vilâyet konutunun bulunduğu yerde resmi ve devamlı bir ikametgaha sahip oldular⁶¹.

Bab-ı Ali "yüksek kapı" anlamına gelir. Arapça kökenli olan bu sözcük Divân-ı Hümâyun'un önemini yitirerek, devlet işlerinin sadrazam tarafından ve onun konağında görüşülmeye başlanmasıyla kullanılır olmuştu⁶².

⁵⁸ UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1994, s. 66 ve Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 206.

Telhis: Hülâsa etmek, özetlemek anlamında olup, Sadrazamın Divân-ı Hümâyün toplantıları sonunda arza girmek, yahut tebrik veya taziyede bulunmak veya paşa kapısında yabancı devletler elçilerini kabul edeceğini bildirmek için yazıdan, ülüfe dağıtılması için padişahın iznini almak yahut herhangi bir mesele hakkında padişahın emrini istemek için kaleme alınan yazıya kadar padişaha gönderdiği bütün kağıtlar telhis adını taşır.

⁵⁹ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 138.

⁶⁰ AKYILDIZ, *a.g.e.*, s. 22.

⁶¹ ORTAYLI, *a.g.e.*, s. 156.

⁶² GÖKBİLGİN, "Bab-ı Ali", *İA*.

Doğu'da devlet işlerinin görüldüğü tüm resmi dairelere "kapı" denmesi bir gelenektir. Doğu kültürünün egemen olduğu Osmanlı Devletinde de bu gelenek sürdürülmüş, Saray ve Divân-ı Hümayun'dan sonra ikinci derecede önemli yeri bulunan sadrazam konağına ya da dairesine "Vezir Kapısı" denmiştir⁶³.

Divân-ı Hümayun danışma ve karar organı olarak tüm fonksiyonlarını yerine getirdiği dönemlerde sadrazam da kendi konağında ikinci divânı adıyla yaptığı toplantılarda padişaha arza gerek olmayan konuları görüşür, çözümlenmeye çalışırdı. İşte bu durum, sadrazamın özel yaşantısını da sürdürdüğü konağına resmîlik kazandırmış, bundan dolayı "Vezir Kapısı, Paşa Kapısı" gibi adlarla anılmasına neden olmuştu. Ayrıca yine bu daireye, sadrazamlar "asaf" sıfatıyla anıldıkları için "Saray-ı Asâfi, Bâb-ı Asâfi" de denmiştir⁶⁴.

XVII. yüzyıl ortalarına kadar her sadrazam kendi konağında oturduğu için paşa kapısı da değişik yerlerde olmuştu. Bu durum 1654 yılında IV. Mehmet'in (1648-1687), Topkapı Sarayı'ndaki Alay Köşkü'nün karşısındaki Halil Paşa Sarayı'nı, Sadrazam Derviş Mehmet Paşa'ya vermesine kadar sürmüştü. Nitekim bundan sonra, sadrazamlık görevini üstlenen kişinin hem oturabileceği hemde devlet işlerini yürütebileceği resmî bir bina paşa kapısı olarak belirlenmiştir⁶⁵. Binada harem ve selâmlık dairelerinden başka büyük mutfaklar, ahırlar, asker koğuşları ve kalemler ile memurların odaları bulunurdu. Bu suretle kubbealtı veya kubbe vezirleri yöntemi kalkmış, bir vekiller heyeti meydana getirilmiştir.

Bu suretle vezir-i âzamın ikinci divânı bütün devlet işlerinin görüldüğü bir meclis haline gelerek, divân-ı hümayunda bulunan kalemler, defterler, kayıtlar Bab-ı Ali'ye nakledilerek reisülküttab ile divân kalemleri, çavuşbaşı dairesi ile maiyeti ve teşrifatçı Paşakapısı idaresine girerek, vezir-i âzamın maiyeti olan kethüda ve mektupçu ile birlikte "Hademe-i Bâb-ı Ali" adını almıştır.

63 PAKALIN, a.g.e., s. 137.

64 GÖKBİLGİN, "Bab-ı Ali" İ.A.

65 UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 250.

c) Cuma Divânı

Vezir-i âzâmın başkanlığında toplanan ikinci divan, “Huzur Murafaası” da denilen “Cuma Divânı”dır. Cuma günleri Divân-ı Hümayun toplanmadığı için sabahın erken saatlerinde kazaskarler vezir-i âzam konağına giderler öğle saatlerine kadar dava dinlerlerdi. Gerekirse öğleden sonra da toplantılarını sürdürürlerdi. Örfi konularda vezir-i âzam karar verirken, şer’i konuların çözümünü kazaskerlere bırakırdı. Bir ölçüde danışma usulünün yer aldığı bu divânda, dava dinleme bakımından Divân-ı Hümayun ile arasında bir yetki sınırı yoktu. Cuma Divânı daha çok Divân-ı Hümayun’un tamamlar nitelikte idi⁶⁶ Belki de Divân-ı Hümayunda yetişmeyen, görüşmeye sıra gelmeyen davalara burada bakılıyordu.

Cuma günleri sabah namazından sonra kazaskerler başlarında örfleriyle vezir-i âzâmın sarayına yani Paşa Kapısına gelirler, divanhânedeki divân çavuşları, kethüda yerleri mücevveze ve muhızır ağanın maiyyeti olan yeniçerileri, üsküfleriyle hazırlanır ve çavuşbaşı da selimî kavuğu ile gelip divânın hazır olduğunu sadrazama haber verirdi; bunun üzerine önce kazaskerler kalkıp divanhâneye geçerler ve bunu müteakib çavuşbaşı tekrar gelip sadrazama haber verir; o da hemen kalkar ve çavuşbaşı önüne düşer, iki tarafa selâm vererek divanhânedeki yerine oturur ve bu sırada çavuşlar alkış yaparlardı⁶⁷.

Divânhanede sadrazâmın sağında Rumeli kazaskeri ve solunda Anadolu kazaskeri otururlardı; yine sadrazâmın solunda ayakta olarak büyük tezkireci, çavuşbaşı, çavuşlar kâtibi ve diğer divân çavuşları ve bunların alt tarafında subaşı, ases başı⁶⁸ dizilip

⁶⁶ MUMCU, *Divân-ı Hümayun*, s. 148.

⁶⁷ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 138-139.

⁶⁸ **Asesbaşı:** Yeniçeri ocağını teşkil eden ortarlardan yirmi sekizinci ortanın çorbasicinin adıydı. Ocaktaki resim ve askeri görevinden başka şehrin emniyet ve güvenliği ile de ilgileniyordu. Polis müdürü demektir. Ortadaki zabıtlarla değişimli biçimde çarşı aralarında, mahalle aralarında ve özellikle kötü olayların çok olabileceği yerlerde dolaşır. Suç işleyenlerden yakaladıklarının cezalarını görmek üzere gereken yerlere gönderirdi. Bundan başka Cuma günleri sadrazâmın gideceği caminin yolu üzerine ortasıyla beraber giderek kendisini selâmlar, canilerden birinin idâmı halinde kendine bağlı kuvvetlerle gerekli önlem alırdı.

çavuşbaşının arka tarafında muhızır ağa ile bostancılar odabaşısı, kethüda yerleri, cebeci ve topçu çavuşları dururlardı. Vezir-i âzâmın kapıcılar kethüdası, büyük tezkirecinin arkasında durup onun arkasında da nöbetçi olan iki kapıcı bulunurdu; vezir-i âzâmın sağ tarafına küçük tezkireci ile selâm çavuşu ve diğer çavuşlar dizildikleri gibi muhızır ağanın maiyyeti olan muhafız yeniçerileri de divânthane merdiveninin aşağısında durarak verilecek emri beklerdi⁶⁹.

Vezir-i âzam bulunmadığı zaman Cuma divânını sadaret kaymakamı toplayabilirdi⁷⁰. 1144 (1731) senesindeki bir kayda göre İstanbul'da bulunan vezirlerin cuma namazından sonra saray-ı âsaffi veya saray-ı sadr-ı âzamî denilen sadrazam konağına yani Paşa Kapısına gelip kendisini ziyaret etmeleri âdetti⁷¹.

⁶⁹ PAKALIN, a.g.e., C.I, s. 92.

⁷⁰ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 140.

⁷¹ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 140.

kendi divânı olan, ikinci divânını toplama yetkisine sahip değildi. Vezir-i âzam nerede ise ikinci divânı orada kurulurdu⁷⁴.

Merkezde adı divân olan, ancak kurumlaşmış, belli kurallara göre çalışmadığı için divân olarak kabul edilemeyen, sadece olağanüstü durumlarda padişahın başkanlığında yapılan toplantıya “Ayak Divânı” denmişti. Hemen karar verilmesi gerekli durumlarda toplandığı için anılan kararlar da hemen uygulanmaya konulurdu. Bu toplantılara Divân-ı Hümayun üyeleri katıldığı gibi, gerekli görülürse diğer devlet adamları da çağrılırdı. Padişahın önünde oturulamayacağı için bu adla anılan divânda genellikle verilen kararlar etkili olmamıştır⁷⁵.

Konumuz açısından önemli olan vezir-i âzam divanı, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren sadece elçilerin kabul edildiği ve yeniçeri maaşlarının dağıtıldığı günlerde toplanacak bir tören aracı haline geldi. Böylece, kuruluştan beri varlığını sürdüren bir danışma kurulu olan bu organ yerini “Bab-ı Asafi”de denilen sadr-ı âzam dairesine bıraktı. Bu durum devlet işlerinin görülmesinde sorumluluk duygusunu azalttığı gibi, II. Mehmet’in gücünü kırdığı vezir-i âzamlık kurumunun yine mutlak vekil olarak gücüne güç kattı ve II. Mahmut’un (1808-1839) merkez örgütünü düzenleyen reformlarına kadar sürdü.

⁷⁴ Sadaret kaymakamının vezir-i âzamlık yerine ancak, onun adına Çarşamba ve Cuma divânlarını yönetme hakkına sahip olması nedeniyle, her iki divânın Divân-ı Hümayun’un tamamlayıcısı ve ona bağlı divânlar olduğunu ileri sürer. Mumcu, *Divân-ı Hümayun*, s. 140.

⁷⁵ ÜÇÖK - MUMCU, a.g.e., s. 249.

B) Vezir-i âzamın Yargı Yetkileri

Osmanlı Devletinde diğerk Türk Devletlerinde olduğu gibi hükümdarın veya onun adına vezir-i âzam'ın başkanlık ettiği divâna teba'dan herhangi bir kimse başvurabilir ve şikayetçi olduğu konuyu açıklayabilir. Bu tür mahkemelerde ele alınan başlıca şikâyet konuları şunlardır:

1. Bazı kamu hizmetlerine ilişkin şikâyetler, yani memurların yetkilerinin yerine getirilmesi sırasında halk aleyhine meydana gelen zararlı hareketler.Bu şikayetler genel olarak vergi konusundadır.

2. Divân sekreterlerinin,muhtesiplerin görevlerinin ve kamu vakıflarının denetimi ve bunlarla ilgili yanlış işlemler.

3. Kişiler arasında adi davalar. Kadılar aleyhindeki şikâyetler veya kadıların verdiği hükümlerin yerine getirilmesi hakkındaki şikâyetler.Bu tür şikâyetler, bir kere daha kadıya havale edilir ve onun soruşturmasından sonra hüküm verilir.

Orhan Bey'in ve II.Murad'ın sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak doğrudan doğruya şikâyet sahiplerini dinlediklerini ve hüküm verdiklerini biliyoruz⁷⁶

Osmanlı vezir-i âzama en büyük yargıç olan padişahın vekili olarak res'en yargısal yetkilere sahiptir. Çandarlı Halil Paşa'nın da yargısal faaliyette bulunduğunu biliyoruz. II. Murad Sofya'yı aldıktan sonra Macarları izledi Derbendinde ancak kapıkulunun gayreti sayesinde güçlükle durdurabilmiştir. Daha sonra düşmanın Edirne'ye doğru Osmanlı kuvvetlerini gerilemeye zorlaması buhranlı bir durumun yaratılmasına neden oldu.Ordu içinde ayrılıklar başgösterdi. Yalnız tımarlı ordunun komutanları olan sancak beyleri değil, Turhan Bey başta olmak üzere uç kuvvetleri, düşman karşısında direnme olanağı olmadığını ileri sürerek firar yolunu tuttular. Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa ve Turhan

⁷⁶ TANERİ, *Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık*, s. 52.

Bey ile Murad arasında tartışma oldu. Devam eden yenilgiler anlaşmazlığı şiddetlendirdi. Kaynaklarımız Turhan Bey'in gevşek hareket ederek yenilgiye neden olduğu hususunda birleştiler. İşte bu sırada Çandarlı Halil Paşa, Edirne'de Kapıcıbaşı Baltaoğlu Süleyman'a Turhan'ı tutuklama emrini verdi. Turhan Tokat'a cezaevine gönderildi⁷⁷.

Çandarlı Ali Paşa'nın görevlerini kötüye kullandıkları için I.Beyazid tarafından yakılmalarına karar verilen kadıları bir vezirle kurtardığı malûmdur. Kaynaklarımıza göre vezir-i âzam onları öldürülmekten kurtarmakla beraber "suçlarına göre cezalarını" vermiştir⁷⁸.

1. Sefer - Dışı Zamanlar

Sefer-dışı zamanlarda, vezir-i âzamin katl yetkisi sınırlıdır. Vezir, kazasker, şeyhülislâm gibi devletin baş hikmetlerinde bulunan kişilerin idamı için vezir-i âzam padişahın iznini almağa mecburdur⁷⁹. Bununla beraber kudretli bir vezir-i âzamin istediği vezir hakkında idâm iznini padişahın çoğunlukla verdiği görülmüştür. Bunun pek çok örnekleri vardır.Köprülü Mehmed Paşa gibi çok kudretli ve geniş yetkili vezir-i âzamlar bazen bu kurala da aldırılmazlar idiyse de genel olarak sefer dışı zamanlarda bu iznin alınması gerekti⁸⁰.

2. Sefer Zamanları

Sefer zamanları dışında yukarıda söylediğimiz şekilde sınırlanan yetki,sefer zamanı hemen tamamen sınırsızlaşır.Vezir-i âzamin, serdari ekrem olarak bulunduğu sıralar yetkileri sonsuzdur. Bütün tevcihat, aziller,tayinler, hapis ve idamları padişaha sormadan

⁷⁷ Halil İNALCIK, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, C.I, Ankara, 1954, s. 57.

⁷⁸ TANERİ, *Kuruluş Dönemi Vezir-i âzamlık*, s. 53.

⁷⁹ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 115.

⁸⁰ MUMCU, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara,1963, s. 81.

icra ettirir; zira seferde onun emri ferman demektir. Onun bu yetkisi, seferden dönüncüye kadar devam eder. Bu sınırsız yetki, sefer eğer Avrupa'da ise Davutpaşa, Asya'da ise Üsküdar Bölgesinden hareket edildiği zaman başlardı. En önemli komutanlar, vezirler bile serdar-ı ekrem tarafından derhal katledilebilirdi⁸¹. Örneğin, 1683/1095 Viyâna bozgunu sırasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gazaba gelerek Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'yı katlettirmiştir⁸².

⁸¹ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 117 ve Mumcu, Siyaseten Katl., s. 82.

⁸² UZUNÇARŞILI, O.T., C.III, s. 464.

C) Diplomatik Alandaki Çalışmalar

Osmanlı vezir-i âzamı, yetkili olarak yabancı devletlerle diplomatik görüşmelere girişebilir ve dilediği memuru elçilik ile görevlendirebilirdi⁸³

Osmanlı vezir-i âzamı, idare kadroları üzerinde tam bir otoriteye sahiptir.O, emrindeki görevlilere doğrudan doğruya emir verir.Onları yeni görevlere atayabilir veya azledebilir. Osmanlı vezir-i âzamı, belli ölçüde tımar tevcih edebilir.Gene vezir-i âzam, devlet başkanı olan padişahın tam yetkili vekili ve hükümetin başkanı olarak yabancı devletler ile diplomatik müzakerelere girişebilir.İcabında elçileri kabul eder. Vezir-i âzam, diplomatik girişimleri bizzat yapabileceği gibi gerekirse divân üyelerini veya devlet memurlarını elçilik ile görevlendirebilir.Sultanın herhangi bir neden ile başkentten uzaklaşması halinde, onun “kaymakamı” olarak görev yapar.

Vezir-i âzam, sultan ile sık sık görüşür, devlet işleri için onlara telkinlerde bulunur. Zaman zaman padişahın yerinde olmayan emirlerinin icrâsına dahi engel olmaya çalışır.Bu son konu kuşkusuz hükümdarın izniyle olabilir⁸⁴.

Vezirlerin zaman zaman elçilik görevini yüklendiklerini de biliyoruz. Nitekim fetret devri sırasında Süleyman Çelebi, Şeyh Ramazan Paşa'yı kendi nezdinde davet eden Timur'a yolladı. Ramazan Paşa, Timur'a Süleyman Çelebi'nin çağrıya karşılık vermesinin nedeni olarak bazı mazeretler ileri sürdü. O, Timur'un Süleyman Çelebi için hazırlattığı hükümdarlık külâh ve kemerini alarak döndü⁸⁵.

II.Murad'da divân üyelerinin sayısını azaltırken vezaretten uzaklaştırdığı Timurtaş oğlu Umur Bey'i Germiyanoglu'na elçilikle göndermiştir.

83 AKYILDIZ, a.g.e., s. 28.

84 TANERİ, Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık, s. 49.

85 UZUNÇARŞILI, O.T., C.I, s. 327.

Vezir-i âzam yabancı devlet adamları ile siyaset görüşmeleri de yapıyordu. 1393 yılında Venedik senatosu, Osmanlılara karşı savaşmak üzere Macarlar ile bir andlaşma yapmaya karar vermişti. Bu cümleden olarak Venedikliler, Macar kralının savaş için tahrik ve teşvik ediyordu. Bu sırada Bizans İmparatorluğu II. Manuel(Paleologos) batı devletlerine başvurmuştu. Durumdan haberdar olan vezir-i âzam Çandarlı Ali Paşa derhal Bizanslılar ile müzakereye girişti.Onlara İmparatorluğun yeğeni olan Türk dostu Jean'ı hükümdar yapmalarını tavsiye etti. Bunun karşılığı olarak o sırada İstanbul'u kuşatmakta olan sultanın bundan caydıracağını vaadetti. Ancak bir sonuç elde edemedi⁸⁶.

⁸⁶ TANERİ, a.g.e., s. 59.

D) Atama (Tevcihat) Yapma Yetkisi

Vezir-i âzam ilmiye tevcihleri de olmak üzere bütün tayin ve aziller, terfiler onun yetkisinde idi⁸⁷

Görevlerinden alınmalarını gerektiren bir davranış bulunmayan vezirler de dahil olmak üzere bütün devlet memurlarının tayinleri bir sene süreyle olurdu. Bu süre bitmeden önce hizmeti beğenilen memurların ya kendilerinin müracaatları veya sadrazamın isteği ile görevlerinde kalmalarına müsaade edilir ve buna "ibka" veya "mukarrer" denilirdi. Devlete gerek askeri, ilmi, idari ve gerek mali tayinler yani bütün görev ve memuriyetler sadrazamın arz ve buyuruldusuyla olurdu; yalnız ilmiye atamalarını şeyh-ül-islâm arzeder; sadrazam bu arz üzerine (mucibince tevcih olunmak buyruldu) veya (işaretleri mucibince tevcih olunmak buyruldu) derkenarını yazarak tâyin işlemlerine onay verirdi.

Tevcihatın başlaması şevval ayının ilk haftasıdır; tevcihat vezir, beğlerbeği, sancak beğlerine, devlet ricaline ocak ağalarına ve divân-ı Hümâyun hocalarına ait olmak üzere başlıca dört sınıf üzerinde olurdu⁸⁸.

Sefer dışı zamanlarda vezir, kadıasker, şeyh-ül islâm gibi yüksek devlet adamlarının tayin ve azillerinde padişahın iznini alırdı. Fakat seferde ise aynı hükümdar gibi herkes için idâm hükmü bile verebilirdi⁸⁹.

Yıllık tevcihat şevvalden şevvale yapılıp bu, sene arasında tevcihat yapılmaz demek değildi; herhangi bir nedene dayanarak açılan bir göreve sadrazamın arziyle sene içinde yeniden tayin yapılır ve bu yeni tayin için berat ve cülus verilmesini sadrazam ile buyruldu ile emreylerdi⁹⁰.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra her sene şevvalde yapılan tayin yöntemi kaldırılmış ve bunun yerine şaban ayında atama yapılması uygun görüldü. 1838 m. senesinde ise senelik atamalar kaldırılıp bundan sonra memurların mazeretsiz görevden alınmaması ve herkesin görevinde devamı uygun görüldü⁹¹

⁸⁷ ÖZCAN, a.g.m., s. 40.

⁸⁸ UZUNÇARŞILI, Merkez, s.1 50.

⁸⁹ HALAÇOĞLU, a.g.e., s. 143.

⁹⁰ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 154.

⁹¹ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 157.

E) Askeri Görev ve Yetkileri

Osmanlı vezir-i âzamlarının yalnız mülki değil askeri memurların da en büyüğü olduğu meselesine gelince, eski İslâm vezirlerinde çok defa kumandanlık sıfatının da birleştiğini biliyoruz: Abbasi veziri Fazl b.Sehl bu iki sıfatı da kendinde topladığı için zü'r-riyaseteyn ünvanını almıştı. Gazneliler'de ve diğer bazı Türk-İslâm devletlerinde de ordu kumandanlığı görevleri olan, vezirler vardı. Esasen Sasanilerde de vezir-i âzam'ın askeri görevleri vardı⁹²

Vezir-i âzamanın askeri alandaki asıl görevi, Osmanlı ordularına komuta etmektedir. O, genel olarak doğrudan doğruya padişah'tan aldığı emir üzerine sefere çıkar. Ancak doğal olarak gerekli gördüğünde sefer esnasında Osmanlı ordusunu şu veya bu yöne sevk edebilir⁹³.

XVI. yüzyılda yaşayan Lütü Paşa, vezirlerin başlıca görevlerinden birinin orduya komuta etmek olduğunu şu şekilde belirtir "Sefer lâzım gelen yerlerde vüzeradan veyahud beylerbeylerinden birini serdar etmek gerekir"⁹⁴.

Geniş askeri yetkiler ile donatılmış olan Osmanlı veziri gerektiğinde ordu örgütünü de düzenleniyor hatta yeni kurumlar ekliyordu. Özellikle, Çandarlı Ali Paşa'nın yeni askeri sınıflar kurduğunu, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın da vezarete gelmeden önce yaya ve müsellemler ile yeniçeriliğin oluşmasına rol oynadığını biliyoruz⁹⁵.

Yeniçeri ocağının kurulmasında Halil Hayreddin Paşa ve Kara Rüstem'in rolü belirtilmektedir: Kara Rüstem Hayreddin'e: "Efendi, bunca sultanlık, niçin malı ziyan ediyorsunuz? Gaziler gazadan esir çıkarırlar. Tanrı buyruğu ile bunların beşte biri hünka-

⁹² KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 46.

⁹³ TANERİ, Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık, s. 50.

⁹⁴ NEŞRİ, a.g.e., C. II, s. 155.

⁹⁵ TANERİ, Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık, s. 55.

rındır” demiştir. Halil Hayreddin konuyu Murad’a açtı.O’da: “Eğer Tanrı buyruğu ise şimdiden geri alır” dedi.Bunun üzerine Kara Rüstem Gelibolu’da görev aldı ve Çanakkale boğazından geçen her esirden 25 akçe aldı. Çandarlı Halil Hayreddin de “Bunları Türk’e verelim, hem müslüman olsunlar, hem Türkçe öğrensinler. Sonra getirelim yeniçeri olsunlar” dedi⁹⁶.

Halil Hayreddin Paşa’nın son yılları genel olarak askeri faaliyetle geçmiştir denebilir. Gerçekten I.Murad, Anadolu’da Karamanoğulları ile uğraşmaya mecbur kaldı. Zira Osmanlılar’ın Karasi Beyliğini ve Ankara’yı almaları Karaman Beyi Alaeddin’in dikkatini çekmiş ve Osmanlılar’ın kendi sınırlarına kadar gelmelerini tehlikeli bulmağa başlamıştır. Alaeddin Bey, I.Murad’ın Rumeli’de meşgul olmasından yararlanmak istedi. Bu amaçla Bosna kralı ile dahi anlaştı. Bunu takibeden günlerde Beyşehir’i işgal etti.Bunun üzerine Murad, Rumeli’nin korunmasını vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa’ya bıraktı ve Anadolu tarafına yöneldi⁹⁷.

Görülüyor ki, Osmanlı vezir-i âzamlarından ilk defa beylerbeylik ünvanına sahip olan Çandarlı Halil Hayreddin Paşa geniş askeri faaliyette bulunmuştur.

Savaşlarda vezir-i âzamlar devrin geleneklerine uygun olarak bizzat savaşa katılıyorlardı. Nitekim Kosova meydan muharebesinde şehzade Bayezid “Şevketlü kafire yıldırım gibi yetişip kurd koyuna, şahin kargaya girer gibi tekbir getirip Ya Allah dedi. Hamvar nara vurup dokundu ve fil hal kâfir askerini dağıtmağa başladı. Ali Paşa onu gördü kendini kâfir askerine vurdu”⁹⁸.

Bu arada şuna da değinelim ki, Çandarlı Halil Paşa ordu üzerinde spekülasyona girişmiş bir vezir-i âzamdır. O, II. Murad devrinde yeniçeri ağası Kurtçu Doğan ile bera-

⁹⁶ NEŞRİ, a.g.e., C. II, s. 196.

⁹⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 595.

⁹⁸ NEŞRİ, a.g.e., C.II, s. 292.

ber, kul kökenli Hadım Şahabeddin Paşa'ya cephe almıştır. Çandarlı Halil Paşa, II. Mehmed tahta geçtikten sonra da yeniçelerin bir isyan girişimini geri bıraktırdı. Yeniçeriler, Edirne surlarının dışında toplanmışlar ve şehri yağma için hazırlığa başlamışlardır. Vezir-i âzam, kalan kapıkulu askerlerini derhal isyancıların üzerine yöneltti; silâhlarını bırakmazlarsa kılıçtan geçireceğini, yeni sultanı beklemelerini, o gelince ihsanda bulunacağını bildirdi. Asker "Çandarlı'ya olan hürmetleri dolayısıyla" isyandan vazgeçtiler. Bundan sonra Sultan Mehmet başkente girerek tahta oturdu ve sadakat yemini aldı. Böylece vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa'nın otorite ve enerjisi sayesinde kargaşalığın önü alındı⁹⁹.

⁹⁹ İNALCIK, a.g.e., s. 110.

a) Sadrazamın Serdar-ı Ekremlik Görevi

Serdar-ı Ekremlik Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra padişahlar giderek ordu ile birlikte sefere çıkma yöntemini bıraktılar¹⁰⁰. Bu görevi sadrazama Serdar-ı Ekrem ünvanını vererek sefere gönderdiler¹⁰¹.

Serdar-ı Ekrem ünvanını alan sadrazam İstanbul'dan hareketinden 40 gün evvel huzur-ı Hümayuna kabul olunurdu. O günden itibaren ordugâh kurulur, bütün asker sınıflarının çadırları Sadrazam'ın otağının etrafına ve tuğraları otağın önüne dikilirdi. 30 gün sonra Sadrazam alayı ile ordugâha çıkar, dua okunarak kurbanlar kesilirdi¹⁰².

Sefere memur olan Sadrazam serdar-ı ekrem hareketinden evvel Şeyh-ül-İslâm'la beraber padişah tarafından kabul olunarak kendisine üst üste iki kat kürk giydirilip beline mücevherli hançer ve başına sorguç takılı ve eline bizzat padişah tarafından sancağ-ı şerif verilerek başarı dileğinde bulunurdu. Bazı vezir-i âzamların başlarına iki ve hatta üç sorguç takılırdı¹⁰³.

Omuzunda sancağ-ı şerif olduğu halde padişahın huzurundan çıkan sadrazam ve serdar-ı ekrem sefer ekseriyetle Avrupa Kıtasına yapıldığı için mükemmel bir alayla sancağ-ı şerif yanında salat-ü-selâm getirilerek Davutpaşa'daki ordugaha giderdi. Padişah kapıkulu ocaklarının Davutpaşa'dan hareketinden evvel ordugaha gelip kanunu üzere sancağ-ı şerifi ve orduyu denetlerdi. Serefe memur olan sadrazama serdarlık beratı verilirdi¹⁰⁴.

Bu konuda Fatih Kanunnamesinde "vezir-i âzam hazretleri Rikab-ı hümayundan müfarakat ve serdarlıkla adayı din üzerine azimet etmek lâzım gelse Selimi ve nimtere

¹⁰⁰ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 219.

¹⁰¹ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 180.

¹⁰² PAKALIN, a.g.e., C., s. 186.

¹⁰³ UZUNÇARŞILI, Saray, s. 180.

¹⁰⁴ UZUNÇARŞILI, Merkez, s.160.

kürkü, seraser ve kırmızı kadife, şalvar ile huzur-u hümayuna gelip ruy-i mal eyler ol saat muvacehe-i sultanide mezid inayet-i hüsrevanide selimisi üstüne iki kıta murassa toplu sorguçlar vaz olunur. Kürklü ve sada iki hilat-ı fahire giydirilir ve Sancak-ı şerifi bizzat şevketlu padişah-ı alempenah hazretleri kendi mübarak elleriyle teslim ve duayı hayr ile tekrim eder. Ol dahi sancak-ı şerif'i omuzuna alıp Babüssaade'den çıkarıp sancaktara verilir. Amma Serdarlık Sadrazamdan gayrı bir vezire verilse sorguç takılmaz ve sancak teslim olunmaz. Ancak diğer vüzeray-ı âzam'a ilbas olunagelen kürkül seraser giyerek üzerine serdar kılınmak kanundur. Ümera dahi serdar olmuşlardır. Amma kendi akranı üzerine" demektedir.

Ordunun başında sefere çıkan vezir-i âzamı merkezdeki önemli belgeleri ve defterleri yanında götürür ve geçtiği yerlerin tüm yönetimini düzenlerdi. Yanındaki devlet adamlarıyla divân kurup, kararlar aldığı olurdu¹⁰⁵.

Serdar olan vezir-i âzamların seferde gayretlerini arttırmak ve onları teşci etmek için kendilerine padişah tarafından fevkalade iltifatı havi hatt-ı hümayun ile murassa kılıç veya hançer, kürk ve sorguç gönderilmesi adetti; hatt-ı hümayun ile beraber gelen bu hediyeler orduda törenle karşılanır ve sadrazam hatt-ı hümayunu öperek alır ve gelen şeyleri giyer ve hançeri beline takar ve hatt-ı hümayun baş çadır veya divân çadırına davet edilen ordu erkanı huzurlarında reis-ül küttab tarafından okunurdu.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem seferden kendi arzusuyla dönmez; kış münasebetiyle dönmesi lâzım gelirse avdeti için padişah tarafından kendisine hatt-ı hümayun gönderilir ve ancak davet hattı denilen bu emri alınca kapıkulu ocaklarıyla beraber devlet merkezine gelirdi¹⁰⁶.

¹⁰⁵ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 22.

Sefer hazırlıklarını yapan, başşehirdeki kuvvetleri kumanda eden, hele hükümdarın idare ettiği seferlere mutlaka iştirak eden Osmanlı Veziri, bu haliyle, açıkça Selçuku divânındaki beylerbeyi görevini yapıyor ve o devir vezirlerinden daha nüfuzlu bir makama yükselmiş bulunuyordu. AKDAĞ, a.g.e., C.I, s. 1243.

¹⁰⁶ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 162.

Vezir-i âzamların başkentte bulunmadıkları zaman yerlerine vekil olarak merkezdeki işleri görecek “Sadaret Kaymakamı” vekalet ederdi. Eğer hükümdar da başkentte ise, bu takdirde divân-ı hümayun sadaret kaymakamının başkanlığında toplanır. Böylece başkent dışında vezir-i âzamanın kurduğu divân artık Divân-ı Hümayun değildir. Çünkü bildiğimiz gibi, Divan-ı Hümayun’un önemli üyeleri, bu arada kadıaskerler bile genellikle vezir-i âzama birlikte sefere çıkarlar. Bu durumda sadaret kaymakamına kurduğu Divân-ı Hümayun’a da, tam, normal bir Divân-ı Hümayun gözüyle bakılamaz. Nitekim, zaten yetkileri sınırlı olan sadaret kaymakamları, özellikle yönetsel işlerde burada karar verme sürecini yavaş ve temkinli işletirlerdi¹⁰⁷.

Sadrazam ve serdar-ı ekrem seferde bulunduğu sürede bütün tevcihatı, azl ve tayinleri, neyf ve idamları padişaha sormadan yapardı; onun emri ferman demektir. Zaten seferde iken bütün fermanları o, dilediği gibi yazdırırdı. Ordudan yazılan hükümler fermanlar padişaha sorulmadan yazılmış olan tuğralı hüküm ve fermanlardı. Ordu kışlakta bulunurken Sadrazam divân-ı hümayunda olduğu gibi haftanın belli günlerinde divânı aktederdi¹⁰⁸.

Sadrazamların beraberinde nişancı veya tevkiiler sefere gitmedikleri zaman (Onaltıncı asır sonlarına kadar) serdar olan vezir-i âzama tuğralı ahkam kağıdı denilen fermanlar verilir ve bunu sadr-ı âzam lüzumu halinde doldururdu. Onyedinci asırdan iti-

¹⁰⁷ MUMCU, a.g.e., s. 122-123.

Sadaret veya Rikab kaymakamı Sadrazamın bütün selahyetlerine haizdi. İşler hakkında kanun dairesinde “tuğralı ahkam” gönderir, dava dinler, şer-i ve örfi yani hukuki kanuni ve cezai kararlar verirdi. Yalnız ordunun bulunduğu yerlerle Sadrazam vazife ve salahiyetini merkezde imiş gibi kullandığı için kaymakam bu salahiyeti ancak bunun dışında kalan yerlerde kullanırdı. İ. Hami, DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.V, İstanbul, 1971, s. 80.

¹⁰⁸ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 161-162.

baren nişâncılarında Serdar-ı ekremle beraber sefere gitmeleri ve yerlerine vekil bırakmaları adet olduğundan sonraları bu tuğralı kağıtlara gerek kalmamıştır¹⁰⁹.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olanlar sefere çıktıkları günden sınıra varıncaya kadar her menzilde arpa, et, ekmek, yağ ve ballarını sürsattan alırlardı; bu muamele hakkında baş muhasebe ile nüzül emini ve koyun emini defterlerine işaret ederlerdi. Savaş sahasına girilince artık sürsat zahiresi temin edilemeyeceğinden uygulama burada son bulurdu; bundan sonraki sarfiyat için iştira zahiresinden tedarik ve sarf olunurdu; yağ ve bal verilmezdi¹¹⁰.

Seferlerde iyi hizmet görmüş olan vali vezirlere hükümdar tarafından mücevher çelenk, hil'at, mücevher sorguç, kılıç, hançer ve para gönderilirdi¹¹¹. Serdar-ı ekrem olan vezir-i âzamların yapacakları harcamadan dolayı kendilerinden hesap sorulmazdı. Onaltıncı asır başlarında bir defa böyle bir harekete teşebbüs edilmiş ise de sonradan vazgeçilmişti¹¹².

¹⁰⁹ **Sürsat Zahiresi:** Tanzimattan önce savaş zamanlarında tekâlifi harbiyye suretiyle alınan, buğday, Arpa gibi hububat vesaire hakkında kullanılır bir tabirdir. Ordugâha civar olan yerler bir takım bölgelere ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek üzere her bölgeye birer memur tayin olunurdu. Alınan ürünün bedeli ilk zamanlarda hemen verilirken para sıkıntısı çekilen devirlerde bir kısmı nakden ödenir, üsttarafı için senet verilirdi. Bu senetlerin bedeli uzun gecikmelerle ödendiği gibi hiç ödenmediği zamanlar da olurdu. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır. Pakalın, a.g.e., CIII, s. 300.

¹¹⁰ **İştira:** Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem olanları sefere çıktıkları andan sınıra varıncaya kadar her menzilde arpa, et, ekmek, yağ ve ballarını sürsattan alırlardı. Savaş sahasına girilince artık sürsat zahiresi temin edilemeyeceğinden bundan sonraki ihtiyaç haktan satın alınan zahireye iştira zahiresi adı verilirdi. Pakalın, a.g.e., C. III, s. 104.

¹¹¹ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 206.

¹¹² UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 162.

b) Sadaret Kaymakamlığı

Sadaret Kaymakamlığı: Sadrazamlar sefer dolayısıyla başkentten ayrıldıkları zaman yerlerine vekil olarak bir veziri tayin ederlerdi ki, bunlara “Kaymakam-ı rikab-ı Hümayûn” veya “Kaymakam-ı Asitane-i Saadet” adı verilirdi¹¹³.

Onaltıncı asır sonlarına kadar serdar-ı ekremlikle sefere giden sadrazamaların padişahın vekili olduklarına dair mühr-ü hümayûnu taşıdıkları gibi sadâret kaymakamı da, sadrazamın vekili olmasından dolayı onun mührünü taşırdı. Bu yöntemin bundan sonraki tarihlerde uygulanıp uygulanmadığını bilmiyoruz. Yalnız III. Murad'ın bir hatt-ı hümayûnunda “Lâzım değil mühür verilmek şimdengeru, kimseye mühür verilmez” kaydı bu yöntemin bu tarihten sonra devam etmediği izlenimi verir.

Sadaret kaymakamlığına sadrazamın arzu ettiği ve güven gösterdiği kişilerin tayin edilmesi yöntemlendi; çünkü seferde bulunan sadrazamın güvenine sahip olmayan bir kaymakamın onun aleyhinde hareket edip elinden mührü aldığı görüldüğünden sadrazamlar kendi adamlarını sadaret kaymakamı tayin ettirirler ve hatta bu adamları arasında vezir olmayanlar varsa yeniden vezir yaptırarak tayinlerini temin ederlerdi. Bu kural padişahların bizzat sefer işini terk etmelerinden itibaren başlamıştı; bazen olasılık olarak sadrazamın atadığı kaymakamın yerine onun istemediği veya sevmediği bir vezirin kasten getirildiği de oluyordu. Örneğin, I. Sultan Ahmed zamanında vezir-i âzam Yavuz Ali Paşa'nın kaymakam olarak atadığı Sofu Sinan Paşa'nın yerine Sadrazamın sevmeyip kaymakamlıktan uzaklaştırdığı Hadım Hafız Paşa kaymakam yapılmıştı¹¹⁴.

Her ne kadar sadaret kaymakamı sadrazamın vekili ise de buna rağmen kaymakam bile mutlak yetkili değildir. Ancak devletin günlük işlerini yürütür. Eğer emirlerine karşı gelen olursa, bunların içinde gerekli gördüklerini, sultanın veya vezir-i âzamin o iş için

¹¹³ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 144

¹¹⁴ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 182-183.

verdiği yetkiye dayanarak katledebilir¹¹⁵.

Sadaret veya rikâb kaymakamı tamamen sadrazamın yetkilerine ait olup defterleri kendisine bırakılmış olan bütün memleket işleri hakkında kanun dairesinde tuğralı ahkâm yani ferman gönderir, sınırlı işlerde atama yapar, dava dinler, şer'i ve örfi, yani yasal ve sert kararlar verir. Yalnız yetkilerini sefer-i hümayûn yani savaş ne tarafta ise orduya yakın olmayan yerlerde kullanılır ve orduya yakın olan mıntıka ve vilâyetlerin işleriyle ordu işleri ve atamaları sadrazam tarafından görülürdü¹¹⁶.

Sadaret kaymakamı divân günleri, divân-ı hümayûna giderek dava dinler ve kendi konağında dahi çarşamba ve cuma günleri ve ikinci vakitlerinde sadrazam gibi o da iş görür ve gerekirse kadılara da dava dinletirdi. Kazaskerler seferde bulduklarından dolayı divân-ı hümayûn müzakerelerine İstanbul kadısı ile defterdar vekili, nişâncı vekili ve divân hocaları gelirdi. Kazaskerler seferde bulunmadıkları tarihlerde ve toplantı zamanlarında onlar da divân toplantısına giderlerdi.

Kaymakamın konağında yapılan çarşamba divânına İstanbul kadısından başka, Galata, Üsküdar, Eyüp kadıları gelirdi. Bu divâna yeniçeri ağası vekili olan sekbanbaşı da gelirse de fazla durmayıp giderdi; fakat cuma divânına sekbanbaşı gelmezdi.

Kaymakamlar, sadrazamlar gibi zaman zaman kol gezip eşya fiatlarını kontrol ile marka uyulup uyulmadığına bakarlar ve yine sadrazam gibi tersaneye gidip deniz işlerini teftiş eyerlerdi.

Müste'men taifesi denilen ecnebi tüccara ait hüküm ve beratları kaymakam karışmaz ve onlara berat veremezdi¹¹⁷.

¹¹⁵ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 180. Bir zaman Sadaret kaymakamı olan Lala Mustafa Paşa'ya III.Murad "... her kim itaat ve inkıyad etmez ise kapısı önüne salt idesün" emrini vermiştir. UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 183.

¹¹⁶ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 180.

¹¹⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s.181-182.

Sadâret Kaymakamları, Sadrazamlar makamlarına ait defterleri beraberinde götürdükleri için, ayrıca “Rikab defterleri” adı verilen defterler tutarlar ve işlemleri bunlara yazarlardı. Kaymakamlar sefer bölgelerine uzak olan bölgelerin işlerine bakarlar, Sefer bölgeleri ve buna yakın bölgeler yine doğrudan doğruya sadrazama bağlı olurdu.

Sadrazam görevden alınmış da yerine kırsalda bulunan bir vali tayin edilmiş ise, o zaman yeni sadrazam gelip göreve başlayıncaya kadar yerine Padişah tarafından bir Kaymakam tayin edilirdi.

Padişah sadrazamla birlikte Edirne’de bir süre için oturursa yine İstanbul’da sadrazamın yerine bir Kaymakam tayin edilirdi¹¹⁸

b) Tersaneyi Teftişi

Sadrazamların zaman zaman tersaneyi teftiş etmeleri kanundu. Sadrazam kendisine mahsus arka tarafı yeşil çuha ile örtülü oniki çifte kayık ile tersaneye gider; iskelede kaptan paşa tarafından karşılanır ve kaptan paşa kendi elindeki sedefli asayı sadrazama verir ve önüne düşüp tersaneyi gezdirirdi. Tersane teftişi önemli olan sadrazam bütün işler hakkında açıklama alır ve eğer kaptan paşa ile arası açıksa onu sorumlu tutmak için nedenler bulabilirdi¹¹⁹.

118 MUMCU - ÜÇÖK, a.g.e., s. 44.

119 UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 157.

F) Mali Görevleri

Merkez örgütünün önemli görevlerinden biri de maliye örgütünün sorumlusu olan “Defterdar”dı. Defter tutan anlamına gelen defterdarın önemini Fatih, Kanunnamesinde, “malımın vekili defterdar, malımın gözeticisi vezir-i âzam” diyerek belirtmiş ve defterdara kendi konusuyla ilgili işlerde özgürce davranma yetkisi tanımıştı¹²⁰.

Halil Hayreddin Paşa, I.Murat devrinde vezir-i âzam olunca bu defada ilk Osmanlı Mali kurumlarının kurulmasında rol oynadı. Bu konuda ulemadan Karamanlı Kara Rüstem’in tavsiyesi üzerine harekete geçen Halil Hayreddin konuyu I.Murat’a açtı. Hükümdar olumlu cevap verince mali bir örgüt kuruldu. Yayınlanan kanunnameye göre savaşlarda ele geçen esirlerden 1/5’inin aynen veya bedelinin alınması öngörülüyordu. Her esire 125 akçe takdir edildi. Bu vergiye beşte bir anlamına gelen pençik resmi veya pençilik akçesi adı verildi. Vergiyi tahsil içinde pençilik kadıları atandı¹²¹.

Sadrazamların merkezdeki önemli işlerinden biri de Kapıkulu ocaklarının üç ayda bir verilen maaşlarının temini idi. Bilindiği gibi yeniçerilerin ulufeleri divân-ı hümayunda verilip diğer ocaklarındaki Paşa kapısında sadrazamın huzuriyle ödenmek kanundu¹²².

Çandarlı Ali Paşa’da gene mali sahada kanunnameler hazırlatmıştır. Gerçekten, onun kadıların gördükleri davalar için, alacakları rüsumu esaslara bağladığını ve kesin rakamlar tesbit ettiğini biliyoruz. O, 1.000 akçeden 20 akçenin kadıya resim verilmesini öngördü. Kadıların maaşlarının az olduğunu gören paşa, adı geçen rüsum kanunnamesini hazırlattırmadan önce I.Bayezid’in fikrini almak gereğini hissetti. Kadılar rüşvet alması ile ilgili bir olayı vesile kabul ederek hükümdarın kendisine tevcih ettiği “Ali! Bu kadılar hep okumuşdular” sorusuna “Ya sultanım, okumadık kadı olur mu?” cevabını verdi. Bunun üzerine Beyazıd “Okudularsa niçin rahat durmuyorlar?” dedi. Ali Paşa’da “Sultanım

¹²⁰ UZUNÇARŞILI, “Defterdar” İ.A.

¹²¹ TANERİ, *Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık*, s. 41.

¹²² UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 130.

bunun sebebi maaşlarının az olmasıdır” cevabını verdi.Bunun üzerine kadılara 1000’de 20 resm-i kısmet alınması kararlaştırıldı.Gene aynı kanunname gereğince kadılar sicilden 7, hüccetten 25, nikâhtan 12 akçe resim alacaklardı¹²³. Diğer sadrazamlarda devletin gelir ve giderleri ile yakından ilgilenmişlerdi. Olumlu ve olumsuz sonuçlanan reformlar bile yapanlar olurdu. 17. yüzyıl ortalarında iç ve dışarıdaki olumsuz gelişmeler dolayısıyla devletin geliri, giderinden çok eksik olduğundan bazı şartlarla vezir-i âzamlığı kabul etmiş olan Tarhuncu Ahmet Paşa 1063 h. 1633 M.de Kara Mustafa Paşa’nın son senesinde gelir-gider arasındaki aşırı uçurumdan dolayı giderlerin fazlalığını anlamak için bu yıllara ait on senelik defterleri kontrol ettirdi.Altı bin yük olan gider, 1643 de beşbin beşyüz yüke indirilmiş olup 1650’de bazı vergiler konulmasıyla gelir 5329 yük ve gider 6872 yükü bulmuştu.

Vezir-i âzam Tarhuncu AhmetPaşa 1654 de giderin gelirden binaltı yüz akçe fazla olduğunu meydana koyarak bütçeyi dengelemek için giderleri kısmağa başlayınca bu durum düşmanlarının çoğalmasına ve ölümüne yol açmıştır¹²⁴.

Başkentin güvenliğinin ve ihtiyaç maddelerinin sağlanması ve diğer işlerin düzenlenmesi sadrazamın görevleri arasındadır. Bu amaçla kola çıkarak, İstanbul’da denetleme gezileri yapardı. Sadrazam seferde olursa bu görevi Sadaret Kaymakamı yapardı. Bu teftiş sırasında sadrazamın yanında kalabalık bir görevli topluluğu bulunur. Alayın önünde subaşı, asesbaşı, İstanbul kadıkethüdası dergah-ı çavuşları, çavuşbaşı yürürlerdi. Ayrıca İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, ihtisap ağası ve benzeri kalabalık bir görevli grubu bulunurdu¹²⁵.

¹²³ UZUNÇARŞILI, “Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi”, *Belleten*, VI, 1942, s. 566.

¹²⁴ UZUNÇARŞILI, O.T., C.III, s. 337. Tarhuncu bütçesinde kese beşyüz hesabıyla, gelir 14503 ve gider 16400 ve açık mevcudu 1997 kese idi. Bu 17. yüzyıl ortalarında ve daha sonra bir kese beşyüz kuruş ve bir yük akçe ikibuçuk kese, kırkbin akçe birkese ve seksen akçe de bir kuruştı.

¹²⁵ UZUNÇARŞILI, a.g.e., s. 138, 139, 140, 141 ve HAMMER, a.g.e., C. VII, s.210.

Sadrazamlar, kola çıktıkları zaman, yanlarında buldukları pek çok görevliden birisi de muhtesibdir. Bu esnada o, diğer görevlilere olduğu gibi ihtisab ağasına da görevi ile ilgili çeşitli sorular sorardı¹²⁶.

Osmanlı idari teşkilâtında, sadrazam ile de devamlı bir ilişkide bulunmak zorunda olan muhtesibin konu ile ilgili görevlerine ihtisab kanun-namelerinde temas edilmektedir.

Gerçekten, İstanbul'un fethinden hemen sonra vezir-i âzam Mahmut Paşa'nın Çarşamba günü İstanbul'u dolaştığını ve bütün esnaf ile divân ederek birlikte meyve ve narh koyduğunu Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz¹²⁷. Görüldüğü gibi, ihtisab görevlisinin önemli bir kısmını teşkil eden narh ile bizzat sadrazamlarda ilgilenmektedir.

Sadrazam, Çarşamba günü kola çıktığı zaman, pek çok esnafı kontrol ederdi. Bu esnada, ona yaya olarak eşlik eden ihtisab ağası, sadrazamın değneğini taşırdı. Sadrazam attan indiği zaman, yeniçeri ağası muhtesibin elinden değneği alıp ona verirdi. Bu teftiş esnasında¹²⁸ sadrazam, bazı yetkilere narh ve dolayısıyla ekonomik yaşamla ilgili çeşitli sorular sorardı¹²⁹.

Osmanlı idari düzeninde herkesin yapacağı işler açık ve net bir şekilde belirlenmiştir. Bu bakımdan bilhassa fırınların teftişi esnasında örnek göstermesi için,

¹²⁶ Tevkii Abdurrahman Paşa Kanun-Namesinde, sadrazamın çarşamba kol dolaşırken muhtesib ile ilgili münasebeti şöyle ifade edilmektedir: "Vezir-i âzam hazretleri umur-ı narha müteallik sual ve hitabı öyle mahallerde gâh kadı efendiye ve gâh ihtisab ağasına buyururlar." MTM, C.I, s. 504.

¹²⁷ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, C.I, İstanbul, 1314, s. 120.

¹²⁸ Sadrazam kola çıktığı zaman kendisine aşağıda belirtilen görevlerde şu sıra ile refaket etmektedirler: Yoldaşlar (atbaşı beraber), Subaşı (süpürgesi ile), Asesbaşı (perişani ile), Dergah-ı ali çavuşları (mücevveze ile), Çavuşbaşı (Selimi ve divân rahtı ile), Kapı kethüdaları (ikişer ikişer) Mumcular (Üsküflü, seraser kuşaklı), Kol oğlanları, Mumcular (Üsküflü seraser kuşaklı), Satırlar, Saracbaşı, terazi taşıyan, Şatırlar, İhtisab Ağası (Perişani ve orta kuşak ile elinde değnek olarak yaya), Bostancılar odabaşısı, Sadrazam (selimi, erkan kürkü ve divân rahtıyla), Muhzır Ağa (Süpürgesiyle) Muhzır Yoldaşları (ceza aletlerini taşıyarak) Kethüda yerleri, Cebeci ve topçu çavuşları. KÜTÜKOĞLU, *Osmanlılarda Narh Müessesesi, 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s. 119-120.

¹²⁹ MTM., C.I, s. 504.

fırından ekmeği alıp sadazama vermek muhtesibin görevleri arasında yer alıyordu¹³⁰.

Sadrazamlar arzu ettikçe zaman zaman İstanbul'u teftiŖe çıkarlardı. Onsekizinci asırda bu teftiŖ ekseriyetle sabahleyin PaŖa kapısından çıkarak Salkımsöğüt'de Adınoğlu Tekkesi, HocapaŖa arŖısı, Meydancık, Bahe Kapısı, Gümrükönü Odunkapısı, Unkapanı ve Kovacılar yoluyla Fatih'e gelip orada öğle namazını kıldıktan sonra Sarachane, Ŗehzade Camii, Vezneciler, HasanpaŖa Hanı (Beyazıt'da) Divanyolu, Irgatpazarı, Validehamamı ve At meydanı baŖından, Ayasofya arŖısından geçmek suretiyle olurdu. Sadrazam bu teftiŖ esnasında ölçü ve ayarları muayene eder, yollarda yenieri kulluklarıyla dul, yetim ve ihtiyarlara padiŖaha hayır dua için hediyeler dađıtırđı¹³¹.

¹³⁰ "MTM", C.I, s. 504.

¹³¹ UZUNARŖILI, Merkez, s. 141.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VEZİR-I ÂZAMLIK KURUMUNUN ÖZELLİKLERİ

A. Protokol Bakımından Durumu

1. Sultanla İlişkileri

Vezir-i âzam sultanla yakın bir ilişki içindedir. Bu ilişki sürekli dir. Zira her ikisi de devlet işleri hakkında sık sık görüşmeler yaparlar; sultan veziriyle “meşveret” yani görüş alış-verişinde bulunurlar¹.

Vezir-i âzamanın sultanın özel hayatında da yeri vardı. Özellikle, eğlence ve ziyafetler sırasında vezir-i âzamanın sultanın nezdinde, davetli olarak bulunduğunu biliyoruz. Örnek olarak, I. Murad, Niksar’da bulunduğu sırada civardaki beyler bağılıklarını arzetmişlerdir. Sultan bu durumdan çok memnun oldu, “memleket babında hiç teşvişim (karşılık) kalmadı” dedi. “Vezirleriyle beyleriyle ve muhasipleriyle eğlence ve işret-i zevkle meşgul oldu”². Sadrazam istediği zaman padişahın yanına girmek imtiyazına sahipti³.

Vezir-i âzam cülus ve biat törenlerinde gördüğümüz gibi el öpmektedir. Bundan başka o, sultan tarafından kabul edildiğinde el öper ve gerekirse dua ederdi.

Vezir-i âzamanın protokol kurallarına uyarak girdiği sultanın huzurunda her iki devlet adamı çeşitli konuları görüşüyorlardı. Örnek olarak, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa II.

¹ TANERİ, *Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık*, s. 65.

Lütfi Paşa, *Asafname* adlı eserinde, padişah ile vezir-i âzam arasında görüşülen bazı konuların, diğer vezirler tarafından bilinmesi ve duyulmamasının gerektiği fikrini öne sürmektedir. Şüphesiz, vezir-i âzam diğer vezirler ile beraber olarak da kabul ediliyordu. O zaman tahtın önünde vezir-i âzam durur ve sultana izahat verirdi. Diğerleri onun yanında elleri kavuşturmuş olarak dururlardı. Ancak Sultan kendilerinden izahat istediğinde kollarını indirerek cevap verirdi.

² NEŞRİ, *a.g.e.*, C.II, s. 430.

³ AKYILDIZ, *a.g.e.*, s. 25.

Murad'ı İstanbul'u kuşatmaktan vazgeçirmiştir. Bizans İmparatoru VIII. Jean'ın onayı olmadan İtalya'ya gitmesi Murad'ı şüpheye düşürmüştü, zira o, Bizanslılar'ın Latinler ile anlaşıp Osmanlı Devleti aleyhine bir ittifak yapmalarından çekiniyordu. Ancak Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, Bizanslılar ile Latinlerin düşüncelerini Osmanlı aleyhine eyleme dökeceğini, olayların gelişmesini beklemenin daha uygun olacağını söyledi ve Sultan Murad'ı ikna etti⁴.

Vezir-i âzamın sultan ile yakın ilişki içinde olmasına diğer bir nedende, vezirin padişah vakıflarının "mütevellisi" olmasıdır. Bu durum kanunnamesinde "malımın vekili, defterdarımdır"⁵ ibaresi defterdara resmen bu görevi vermektedir. Ancak vezir-i âzam'da o malın nazırıdır. Daha I. Murad'ın Ağustos 1385 (cemaziyel ahır 787) de Çekirge'deki hükümdarın vakfiyesinin" mütevelli ve nazırı olduğunu görüyoruz⁶.

Beyazıd Paşa I.Mehmed'in vakfının nazır idi. Vezir-i âzam Koca Mehmed Paşa'da II.Murad'ın vakıflarına nezaret ediyordu. Haziran 1429 (Şevval 833) tarihli II.Murad'ın imaret vakfiyesinde Koca Mehmed Paşa, vezir-i âzam sıfatıyla vakfın zabiti olarak atanmıştır⁷.

Gene vezir-i âzamın padişah ile ilgili resmi işlemlerde tanık olarak adının geçtiğini de biliyoruz. Örnek olarak, Çandarlı Halil Paşa, II.Murad'ın vasiyetnamesinde tanık olarak belirtilmektedir. Bu vasiyetname 3 Ağustos 1446 (9 cemaziyelevvel 850) tarihinde vasinin emriyle yazdırılmaya başlandı ve 1446 yılı eylül sonu (recep 850) nda tescil edildi. "Eğer Bursa'dan gayri yerde fevt olursam, şöyle ederler ki perşembe gün kabrime koyalar. Bursa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrin altına koyarlar" ibaresini de taşıyan bu vasiyetnamelerin altındaki imza sahiplerinin başında vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa bulunmaktadır. Diğer imzalar ise divân üyeleri olan vezirlere aittir⁸.

⁴ UZUNÇARŞILI, O.T., C.I, s. 150.

⁵ ÖZCAN, a.g.e., s. 10.

⁶ UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, C. I, s. 176.

⁷ TANERİ, Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık, s. 68.

⁸ İNALCIK, a.g.e., s. 102.

I. Mehmed'e hitaben divân azaları: "Sultanım, ömrün payidar olup devletin bahtiyar olsun. Her düşman ki senin memleketine girdi, adavet etti, akıbet mahzul olup, gürizan oldu" dediler⁹. Gene I.Mehmed'e hitaben vezir-i âzam Bayezid Paşa'nın "Sultanım... Kör Şah Melik Bey'i okuyalım.Görelim o ne der" dediğini biliyoruz.

Bundan başka hükümdara hitaben "sultan-ı alem" ve "devletli sultanım"¹⁰ denildiği de oluyordu. Bir defasında Ali Paşa, I.Murad'a hitaben "Ey saadet ıssı devletlu padişah" demiştir¹¹.

Padişah iradesinin belirttiği belgeye ferman denilmesine karşılık doğrudan doğruya vezir-i âzamin iradesiyle verilen kararlara da "buyruldu" denilirdi. Bu kararlar ilgili kimselere bildirilir ve böylece işler yürütülürdü. Vezir-i âzam, her istediği zaman padişâh huzuruna çıkmayacağı için, hükümdara arz edilmesi gerekli işleri yazılı olarak ona yollardı. Bu yazılara "telhis"¹² (özet) denilirdi.

Telhis veya takrirler, telhis kesesi denilen keseye konup mühürlendikten sonra makrama denilen el peşkirine sarılarak takdim edilirdi. Bu telhislerde bazı resmi muamele yapılacak olanlar hakkında sadrazam, yapılacak şeyleri arzederek bunların yapılmasına müsaade ister ve müsaade alırdı; örneğin, filân adam terfia lâyıktır veya filân adama vezaret veya filânca rütbenin verilmesine müsaade buyurulsun vesaire yollu tehlis ile hükümdardan müsaade istenir ve o da ihsan-ı hümayûnum olmuştur veya mucebince amel eyliyesin diye yazarak telhisi iade eder; eğer tehlis, hazineden para çıkmasını icabettiriyorsa izn-i hümayûnum olmuştur hattiyle geri yollanırdı. Diğer konulara ait tehlis padişahları cereyan eden işlerden haberdar etmek veya bir meseleyi arzetmekten ibaret

⁹ NEŞERİ, a.g.e., C. II, s. 465.

¹⁰ TANERİ, Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık, s. 70.

¹¹ NEŞERİ, a.g.e., C. I, s. 344.

¹² TANERİ, Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık, s. 70.

olup üzerlerine padişah tarafından icabeden cevaplar yazılıp iade edilirdi¹³.

Vezir-i âzamlar sultan tarafından kabul edildikleri bu tür görüşmelerde hanedanın evlilik işleri ile ilgili konular içinde sorulara muhatap oluyorlardı. II. Murad, Kosova Meydan savaşında Edirne'ye döndüğünde, vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa'yı kabul etmiş ve şunları söylemiştir: "Halil, kızımı nişânladım. Oğlum Mehmed'i dahi evlendirmek dileğimdir. Süleyman Bey bir hoş Türkmendir. Bizimle dosttur ve sadakat göstermektedir. Onun kızını oğluma almak isterim." Vezir-i âzam Halil Paşa: "Sultanım lâyıktır" cevabını verdi. Bunun üzerine Sultan Murad ve vezir-i âzam Halil Paşa, Amasya valisi Hayreddin Hızır'ın hatununu Elbistan'a Süleyman Bey'e kızını istemek için gönderdiler. Süleyman Bey'in beş kızı vardı, hepsini görücünün önüne getirdi. Görücü olan hatun birini beğendi ve onun elini tuttu, iki gözünü öptü, parmağına "hatem-i cevheri" geçirdi. Hatun oradan hareketle Murad'ın nezdine geldi ve durumu anlattı. Sultan Murad da bu defa da evlenme işlemini gerçekleştirmek için Hayreddin Hızır'ın hatununu "Rum ayanlarının hatunları" ile beraber tekrar Süleyman Bey'e gönderdi. Süleyman Bey onları karşıladı ve karısına teslim edip kız Edirne'ye getirildi ve düğün yapıldı¹⁴. Böylece vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa'nın da uygun gördüğü evlenme gerçekleştirilmiş oldu.

Padişahlardan bazıları sadrazamlara pek o kadar önem vermedikleri halde bazıları aksine bütün saltanat kuvvetini vezir-i âzamların tekellerine ve geleceklerine vermişlerdi. Kanuni'nin veziri Damat İbrahim Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, Köprülü Mehmet ve oğlu

¹³ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 133.

Telhis; Sadrazam tarafından Padişaha sunulan yazılı kağıt yerinde kullanılır bir tabirdir. Telhis Arapça hulasa etmek, özetlemek demektir. Telhis; "Kavanin nizam, tevcih ve usul ve adet ile muayyen olan ve fakat hükümdarın onayına muhtaç bulunan sadrazam arzıdır." UZUNÇARŞILI, *Saray*, s. 66 ve PAKALIN, *a.g.e.*, C. III, s. 66.

Takrir: Bir işi resmen ve yazılı olarak merciine bildirmek yerinde kullanılır bir kavramdır. Pakalın, *a.g.e.*, C.II, s. 385.

Sadrazam takririnde olayı arz eder ve bu konuda kendi görüşünü bildirir ve padişahın bu konudaki görüşünü sorardı. Eğer mesele önemli olup, sadrazam divânında, yani ikinci divânında görüşülmüşse müzakere sonucunu beyan ederdi. Bazen telhis ile takrir birbirine karıştığı görülmektedir.

¹⁴ NEŞERİ, *a.g.e.*, C. I, s. 674.

Fazıl Ahmed Paşalar bu suretle bağımsızlığa kavuşmuş sadrazamlardan idiler. Hele Damat İbrahim Paşa'nın padişah'tan aldığı yüz, kendisini gücünün tepesine çıkarmıştı. Her şeyi hiç sormadan yapar, padişaha pek az şeyler söylerdi. Yani padişah saltanat sürer, İbrahim Paşa icrayı hükümet ederdi.

Celladın elinden boynunu kurtaramayan İbrahim Paşa'nın büyüklük ve sınırsız kudrette ne derece ileri gittiğini anlamak için Avusturya sefiriyle aralarında geçen konuşmalara ve sefirine karşı nasıl davrandığına dikkat etmek yeterlidir.

İbrahim Paşa; konuşmaları esnasında kendisinden padişahla görüşürülmesini rica eden elçiye şu cevabı vermiştir: "Kralınız şarlken itimatnamesinde bir takım ünvanlar sayıyor. Kendisiyle alâkası olmayan memleketlerin hükümdarı olduğunu iddia ediyor. Örneğin, ne salahiyetle kendisini Kudüs Kralı diye yad eyliyor? Bilmiyorum mu ki, Kudüs, Padişah'ın meşru mülküdür. Ben bundan sonra hıristiyanların Kudüs'e kabulünü menedeceğim. Ben istediğimi yapmaya muktedirim. Birseyisi vezir edebilirim. Sancakları, vilâyetleri, krallıkları dilediğimi vermeye salahiyetliyim. Padişah bana niçin böyle yaptığımı sormaz. Benim rızamın üstünde ve dışında padişahın arzusu olamaz. Olsa da hükmü olmaz. Çünkü benim tensip ve kararım ister istemez yerine getirilir. Halbuki padişahın emri ve iradesi bile ben tasdik etmeyince akim kalır. Bütün memleketler, bütün işler, bütün hazineler bana verilmiştir, kimseden izin almadan onları idare ederim"¹⁵.

Kanuni Sultan Süleyman iyi idaresiyle beraber ilim ve faziletine, vakar ve terbiyesine meftun olduğu meşhur Piri Mehmed Paşa'ya karşı hürmet eder, her arza girdikçe kendisinden utanır ve pek ziyade hürmet gösterirdi. Sokollu Mehmet Paşa'ya kadar gelen sadrazamlar muktedir ve hemen her işte geniş yetkili kimselerdi; bundan dolayı önemli başarılar elde etmişlerdi. Yavuz Sultan Selim gibi asabi ve şedid bilinen hükümdar bile bazen hiddetlenerek dövdüğü sadrazamların kıymetlerini takdir ederek her işinde onlarla görüşür ve görüşlerinden yararlanırdı. Bu hükümdarın yeteneklerinden biri de başlangıçta hiddet ve şiddet göstermesine rağmen hak sözü kabul etmesi idi¹⁶.

¹⁵ ALİ SEYDİ BEY, a.g.e., s. 73.

¹⁶ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 123.

Sadrazamlar gerek sadarete tayinlerinde ve gerek değişik zamanlarda arz günlerinde padişahlarla resmi surette temas ederlerdi. Divân müzakereleri üç ayda bir toplanmaya yani askere maaş vermeğe inhisar edince sadrazamın bazı işler hakkında hükümdar ile görüşmesi bir gün tayinine bağlı idi. Bu resmi temaslar dışında sadrazamların padişahlarla özel olarak temasları bazen onları bir ziyafete davetle olur ve padişah da bu daveti kabul ederek gelirdi¹⁷.

Bununla beraber padişahın sevdiği veya dokunulmamasını emrettiği kimselere vezir-i azamlar ilişemezlerdi¹⁸.

Vezir-i âzamların Padişahlarla görüşmeleri XVI. yüzyıldan itibaren gittikçe azalmaya başlamıştır. Bu sebeple özellikle bu asırdan itibaren devlet işlerini telhis ve takrir adlı yazıyla gerekli ekleriyle birlikte hükümdara arz etmeye başlamıştır. Böylece kanun, nizâm, usûl ve adete uygun olarak hazırlanmış konular padişahın fikrine sunulurdu¹⁹.

Padişahlar Hattı Hümayunlar yollayarak geniş yetkilerini teyid ederdi²⁰. III. Selim sonraları vezir-i âzamların yetkilerini bir hayli kısmışsa da, ileride sened-i ittifak ile bu mutlak vekillik hali yeniden teyid olunmuş²¹ ve vezir-i âzamların bu yetkileri II. Mahmud'un bazı zamanları dışında Tanzimata kadar sürmüştür.

Olağanüstü yetkilerle ve üstelik "serasker" ünvanı ile seferde bulunduğu halde İbrahim Paşa Kanuni Süleyman'ın gözdelelerinden olan Başdefterdar İskender Çelebiyi derhal öldürtmemiş, çeşitli desiselerle onu padişahın gözünden düşürüp azlettikten sonra katledebilmiştir. Sadaret vekâletine geçenler, vasiyetnamelerini koyunlarında getirirlerdi. Her arıza girip çıktıkça, yeniden dünyaya gelmiş gibi olurlardı²².

17 UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 175.

18 MUMCU, Divân-ı Hümayûn, s. 80.

19 ORHONLU, a.g.e., s. 320.

20 UZUNÇARŞILI, Saray Teşkilâtı, s. 103.

21 Enver Ziya KARAL, O.T., C.V, Ankara, 1947, s. 96.

22 Mehmet Hemdemi Çelebi SOLAKZADE, Solak-zade Tarihi, (Sadeleştiren: Vahit Çubuk), C.II, Ankara, 1984, s. 104.

2. Sadrazamın Sembolleri

Kuruluş devrinde Osmanlı vezir-i âzamının makamının sembolleri şunlardır:

1. Ünvan ve lakâblar
2. Tuğ
3. Sarık
4. Hilât-ı vezaret
5. Mühür
6. Çadır
7. Sancak
8. Nevbet
9. Divit takımı
10. Kılıç
11. Mesned-i vezaret ve emaret²³.

Osmanlı vezir-i âzâmı ve Osmanlı divânının diğer üyeleri “Paşa” ünvanını taşıyorlardı. Paşa ünvanının eyâlet beylerbeyine ve divândaki vezirlere veriyordu²⁴.

Çandarlı Halil Paşa’ya aid bir belgeden de onun lâkablarını öğrenebiliyoruz: “Seyidü’l -vüzera-i âzam, nazım-ı mesalihül-nam, Hayrü’ d-devle ve din Halil Paşa”²⁵

Vezir-i âzâmın ünvanı olarak, vezir-i kebir deyimini de görüyoruz. Örnek olarak, Orhan Gazi camiiinin 1417 (820) tarihli kitbesinde Bayezid Paşa, vezir-i kebir (büyük vezir) olarak zikredilmiştir.

Gene vezir-i âzam, padişah tarafından “ulu vezir” olarak adlandırılıyordu.

Vezir-i âzâmın diğer bir sembolü de tuğ’dur. Osmanlı vezir-i âzamının üç tuğu

²³ TANERİ, *Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık*, s. 70.

²⁴ J.DENY, *Sadrazam, İ.A.*

²⁵ NEŞRİ, *a.g.e.*, C.II, s. 73.

vardır. Onun maiyetindeki beylerbeyleri iki,sancak beyleri de bir tuğa sahiptiler. Anlaşıldığına göre vezir-i âzam görevinden uzaklaştırıldığında makamın diğer sembolleri gibi saltanat makamınca tuğlarda geri alınıyordu.

Diğer bir sembolde sarıktır.Kaynaklarımızda “burma tülband” olarak nitelendirilen bu sembol, Orhan Bey zamanından itibaren divân üyeleri için giyilmesi zorunlu bir alâmet idi. Aşık Paşazâde, “Divâna gelecek beylerin burma tülbandi olmazsa ta’y ederler, divâna geldin hani burma tülbandın, derler di?” şeklinde yazar.

Diğer bir sembol hil’ât-ı vezaret’tir. Sultan, vezarete atadığı kimseye, bu makama mahsus olan hil’âtı verir.Örnek olarak I.Mehmed’in İbrahim Paşa’ya mektup ve hilât’a gönderip onu yanına davet etmiştir²⁶.

Nevbet’de vezir-i âzamin makamının sembolüdür. Gerek Osmanlılardan önceki Türk Devletlerinde, gerek 1453’den sonraki devir de vezir-i âzamların mehter takımına sahip olduklarını biliyoruz.Bu bakımdan ilk Osmanlı vezir-i âzamlarının nevbet çaldırmak hakkına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Vezir-i âzamin dokuz kat mehter hanesi vardır. Bu bandoda her aletten dokuz adet bulunuyordu. Dokuz zurna, dokuz nekkare, dokuz nefir yani boru, dokuz davul, dokuz zil²⁷.

Nihayet divit takımı ve kılıç vezir-i âzamin en önemli sembolleri olarak rol oynarlar. Kaynaklarımızda sık sık geçen “erbab-ı seyf ve kalem” deyimini vezir-i âzamin hem askeri, hem mülki yetkileri haiz olduğuna işaret eder.Sultan tarafından vezârete getirilen devlet adamının önüne divit takımı konulur, aynı sultan diğer makam sembolleri meydanında kılıçı da vezir-i âzama verir²⁸.

Çadır, vezir-i âzamında diğer bir alâmetidir. Sefer ve seyahat sırasında vezir-i âzam için çadır kurulduğu bilinmektedir. Vezaret çadırının muhafazası için bir sipahi ve bir

²⁶ TANERİ, *Kuruluş Dönemi, vezir-i âzamlık*, s. 70.

²⁷ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 208.

²⁸ TANERİ, *a.g.e.*,

yeniçeri görevlendiriliyordu. Bunlar çadırı tutan iplerin başında nöbet beklerlerdi²⁹. Görevinden uzaklaştırılan vezir-i âzâmın “çadırı başına yıkılıyor”, yani çadırı tutan ipler kesiliyordu. 1453 yılına kadar Osmanlı tarihinde çadır başa yıkmaya dair kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak bilindiği gibi, daha sonraki yüzyıllarda birçok Osmanlı vezir-i âzâmının çadırları başlarına yıkılmıştır. Bu şekildeki uygulamanın Osmanlılardan önceki Türk Devletlerinde var olduğu bazı kaynaklarda kayıtlıdır³⁰.

Sancak da, vezir-i âzâm, tayin edildiğinde verilen bir diğer alâmettir. Ancak görevlerinden uzaklaştırılan vezir-i âzâmların sancakları da saltanat makamınca geri alınıyordu.

Mühür’de vezir-i âzâmın sembollerindedir. Vezir-i âzâm da “mühr-i hümayun” yani sultanın ona hediye ettiği, sultanın adı bulunan yüzük şeklindeki altın tuğralı mühür ve ayrıca sadâret mühürü bulunur. Vezir-i âzâm sahibi mühür olarak devlete aid bütün konularda hükümdardan tam yetkilidir³¹.

Divânda tartışılan konuların hepsinde son karar üstüne aldığı vekalet sebebiyle sultana bir hesap verecek olan ve bütün kararlara onun rızasını sağlamakla yükümlü vezir-i âzâma bırakılmıştır. Vezir-i âzâmın otoritesini temsil eden ona sultan tarafından emanet edilen mühürdür. Onun görevden alındığının işareti mührün geri alınması yani gücünün sona ermesidir³².

Her padişah tahta geçişinde kendi adına birkaç mühür kazdırırdı. Mührü kullanma hakkının birisine verilmesi o şahsın vekil tayin edilmesi anlamını taşırdı. Eski Mısır’da firavunun mührünü iktidar sembolü olarak vermesi gibi Osmanlılar’da da mühr-i hümayunun bir kişiye verilmesi, o kişinin sadrazam olarak atandığının işareti idi. Nitekim

²⁹ UZUNÇARŞILI, *Kapıkulu Ocakları*, C.I, Ankara,1982, s. 150.

³⁰ TANERİ, a.g.e., s. 72.

³¹ TANERİ, *Kuruluş Dönemi, vezir-i âzamlık*, s. 70.

³² Norman HZKOWITZ, *Osmanlı İmparatorluğu İslâmi Gelenek*, İstanbul, 1989, s. 27.

bunun için, bazen sadrazam kasd edilerek sadece mühür sözünün kullanıldığı da olurdu³³.

Sadrazamlara mühr-i hümâyûn, ya divân-ı hümâyûna gönderilmek veya kabul edilmek suretiyle verilirdi³⁴.

Osmanlı Padişahlarının çeşitli büyüklüklerde üç mührü vardır. Bunlar altına takılmış zümrüttendir. Üzerlerine tuğra ve dini bir kavram yazılmıştır. Birinci mühür küçüktür; daima üzerinde taşır, gerektiğinde basılmak üzere kâtibine verir. İkincisi bundan daha büyüktür; hareme ait işlerde kullanılmak üzere harem hazinedarına verilir. Üçüncüsü vezir-i âzamda bulunan yüksek makam sahipleri de görevleri ile ilgili belgelerde kullanılmak üzere mühüre sahiptirler. Devlet ileri gelenleri mühür yüzüğü takmazlar³⁵. D'Ohsson'a göre padişahın halkaya geçirilmiş tuğralı dört mühürü vardır. Bunlardan biri dört köşe olup yalnız kendisi tarafından kullanılır. Diğerleri yuvarlak olup, sırası ile sadrazam, hazinedarda ve has odabaşında bulunurdu. Mühür de tuğra gibi hükümdar ile birlikte değişir. Sadrazam mühr-i hümâyunu divân günlerinde çavuşbaşıya verir. O da günlük yazı kayıtlarının konulduğu torbalar ile maliye hazinesini, hazineyi ve genellikle belgelerin bulunduğu defterhaneyi mühürler. Sadrazam bundan başka, diğer bütün eyalet valileri gibi iki mühürü daha vardır. Bunlardan biri buyrultuların başına bastığı büyük mühür, ikincisi vezirlerin ve kendi resmi yazılarının sonuna bastığı küçük mühürdür³⁶.

Başlangıç yıllarında Padişâhların mühürleri yüzük üzerine kazılırdı. Eski bir gelenek olarak Padişah, bu yüzüğü sadrazam olan vezire verir, o da parmağına takardı. Sonraları altın telden örülmüş bir keseye konulduğu için ceplerinde taşınmaya başlandı³⁷.

Nitekim Fatih Kanunnamesinde, vezir-i âzam mührü ile ilgili "...Müher-i şerifim

33 KÜTÜKOĞLU, *Diplomatik*, s. 84.

34 UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 122.

35 J. ALLAN, "Hatem", İ.A.

36 J. DENY, "Mühür", İ.A.

37 Ahmet RASİM, *a.g.e.*, s. 66.

vezir-i âzamda dursun, hazinem ve defterhanem mühürlenmek lâzım gelse defterdarlarım emriyle huzurlarında açılıp kapansın” der.

17. yüzyılın sonlarından itibaren eyaletlerdeki vezirlerden biri sadarete getirilmek istense eskisi gibi mühür-i hümayûn gönderilmeyip devlet merkezine geldikten sonra bizzat padişah tarafından huzura kabul edilip kendine mühür teslimi gelenek oldu³⁸.

Osmanlı Devletinde sadrazamların mühür-i hümayundan başka kazdırmış oldukları sadaret mühürlerindeki kavram vezir-i âzam klişelidir ve son zamana, yani saltanatın kaldırılmasına kadar böyle devam etmiştir³⁹.

Mühürün geri istenmesi görevin sona erdiğinin en kesin işaretidir. Şu duruma göre, mühür verme ve alma işlemleri, sembolik anlamda çok gerçek bir kamu hukuku tasarrufu sayılır⁴⁰.

Vezir-i âzamlık sembolleri, görevden uzaklaştırıldığı anda vezir-i âzamdaki alınır. bu arada “Çadır”da yıkılır. Böylece azledilen vezir-i âzam yetkilerini kaybetmiş olur⁴¹.

³⁸ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 121.

Nimeti efendi ise şöyle diyor:

“Alâmet-i sadâret mühür-i hümayundur ki taraf-ı padişahiden kendüye emanet verilmiştir, sair vüzeray-ı izamdan kemâl-i imtiyâzları mühür-i hümayundur, daima koynunda hıfz eder.”

³⁹ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 210.

⁴⁰ MUMCU - ÜÇOK, *a.g.e.*, s. 219. •

⁴¹ TANERİ, *Kuruluş Dönemi vezir-i âzamlık*, s. 73.

3. Şeyhülislâm ile İlişkileri

Vezir-i âzamdan sonra Osmanlı merkez örgütünde önemli bir yeri işgal eden “şeyhülislâmlık makamı”, daha önceki İslâm devletlerinde olmadığı kadar önemli bir konuma ulaştı. Ve bu ünvanı sahip olan kişi ulemanın başı olarak kabul edildi. Osmanlılar’a kadar diğer İslâm devletlerinde, şeyhül-islâm adı sadece bilgi bakımından diğerlerine oranla daha üstün olan din adamlarına verilir. J.H.Kramers; şeyhülislâm ünvanının, en parlak devrine, İstanbul müftüsüne bu payenin verilmeye başlandığı zaman ulaştığı düşüncesindedir⁴². Protokolde sadrazam Şeyhül-islâmdan önce gelmektedir⁴³. Sadrazamların kanun üzere senede üç defa Şeyhül-islâmları ziyaret etmeleri adetti. Bunlardan biri, sadrazamın yeni atamasıyla olup onaltıncı asrın son yarısında kanun olmuştu. Bu kural ilk defa 992 h. 1584 m. senesinde ve Özdemir oğlu Osman Paşa’nın vezir-i âzamlığında konmuştu; sonraki tarihlerde ikinci namazından sonra vezir-i âzam veya sadrazamın alayla Şeyh-ül-islâmı ziyaret ile bayram tebriki yapması kanundu.

Bazı defa fakat ender olarak sadrazam tayin edilirken onun Şeyhül-islâmı ile görüş alışverişinde bulunup öyle hareket etmesi padişahın sadarettaki bağımsızlığına tamamen ters görüş belirttiği de görülüyordu. Örneğin IV.Mustafa, Rami Mehmet Paşayı sadrazam yaptığı zaman ona, şeyhül-islâm olan hocası Feyzullah Efendinin isteğinden hiç dışarı çıkmaması ve çıkarsa cezaya çarptırılacağını söylemişti⁴⁴.

Sadrazam tayin olunan bir vezirin,tayininde bir süre sonra şeyh-ül-islâmı ziyaret etmesi adet iken Birinci Ahmed zamanında sadrazam Nasuh Paşa,Müftü Mehmet Efendiyi sevmediğinden ve kibir ve gururundan dolayı bunu yapmamış; fakat padişah ziyaret etmesini emrettiğinden Nasuh Paşa, Yalı bahçesinde bulunan Şeyh-ül-islâmın ziyaretine gelip kayıktan çıkarak selâm vermiş ve şeyh-ül-islâm karşılayarak buyurun diye ikram ederken tekrar kayığa binerek geri dönmüş; bundan amacı da padişahın emrinin yerine

⁴² J.H. KRAMERS, “Şeyhülislam” İ.A.

⁴³ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 218.

⁴⁴ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 145.

gelmiş olması idi.

Osmanlı Devletinde her ne kadar Padişah tek yetki ve otorite sahibi idiyse de, iktidar, padişah, vezir-i âzam (sadrazam) ve şeyhül-islâm tarafından temsil edilmekte idi. Sadrazam devleti şeriata ve kanunnamelere göre ve Padişahın bilgisi dahilinde yönetmek zorundadır. Şeriatla ilgili maddelerde yine Padişah tarafından tayin edilmiş olan Şeyhülislam'ın fetvasını almaya mecburdur⁴⁵.

Bu suretle iktidar Padişah sadrazam ve Şeyhülislâm tarafından yürütülmekte fakat, iktidarın en etkili ve son kaynağı Padişah olmaktadır. Dolayısıyla bu üç organ birbiriyle ilişkili bir biçimde ve biri diğerini kontrol eder durumda çalışmaktaydı.

⁴⁵ TANERİ, Devlet Geleneği, s. 54.

B. VEZİR-İ ÂZAMLIK KURUMUNUN ÖZELLİKLERİ

A. Sadrazamın Sarayı (Yardımcıları)

a) Sadaret kethüdası

Sadrazama Paşakapısı veya Bâb-ı Âli denen makamında yardımcı olan maiyyetine kapı halkı deniliyordu. Kapı halkının başında sadrazam kethüdâsı denilen bir memur bulunmaktaydı. Bunun görevi, Paşa Kapısındaki resmi işleri yürütmektir. Kethüdâ-i sadr-ı Âli de denilen bu memurun görevi, sâdaretin önemi arttıkça çoğalmış ve XVIII. yüzyıldan itibaren bir çeşit içişleri bakanlığı haline gelmiştir. Zaten daha sonra Kethüdâlık makamı Dâhiliye Nezâretine çevrilmiştir⁴⁶.

Bab-ı Ali'de sadrazamın yönetiminde bulunan tüm görevlilere, kâtiplere "Hademe-i Bab-ı Asafi" denilmiştir. Sadrazamın maiyeti olan asıl memurlar Kethüda bey ile mektubcu idi. Bunların görevleri birbirinden ayrı olup her birinin kalem daireleri vardı. Divân işleri önem kaybettikçe buraya ait işler sadrazam sarayı veya paşa kapısına geçti⁴⁷.

Sadrazamın kendi maiyeti memurları olup devlet protokolünde yerleri olmayan sadaret kethudası ve sadaret mektupçusu, Bab-ı Ali'nin hükümet işlerinin merkezi olmasından sonra devlet yönetiminin en üst kademelerinde yer aldılar. Ancak kethüda bey bu üstün konumuna rağmen yine de devlet protokolünün dışında tutulmuştur⁴⁸.

Halk arasında "Kahyâ"da denilen Kethüda sözcüğü Farsça kökenlidir ve iş gören anlamındadır⁴⁹. Önceleri sadrazama bağlı memurlardan biri olan ve resmi hiçbir sıfatı

⁴⁶ AKGÜNDÜZ, a.g.e., s. 212.

⁴⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 256.

⁴⁸ AKYILDIZ, a.g.e., s.2 3.

⁴⁹ HAMMER, a.g.e., s. 566'da kethüdanın, kaymakam ile karıştırılmamasına dikkat çekmiş, kaymakamın; sadrazamın İstanbul'da olmadığı zamanlarda vekilliğini yaptığını, kethüdanın ise her zaman işbaşında olduğunu, Sadrazamın yalnız başına üstesinden gelemeyeceği tüm iç işlerinde yardımcı statüsünde çalıştığını belirtmiştir.

olmayan Kethüdanının bu durumu, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın 1718'den sonra yaptığı yeni düzenlemelere kadar devam etti. "Kethüday-ı Sadr-ı ali"de denilen sadrazam Kethüdasının, Bab-ı Ali'ye girip resmi memur olarak kabul edilmesi, İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında bu şekilde oldu⁵⁰. Zamanla nüfuzu artarak, sadrazamlık gibi önemli makamı işgal etmeye başladı. Askeri rütbesi olmamakla birlikte her türlü iç işlerle ilgilendiğinden, tüm işlerin ve görevlerin en üst kaynağı burası oldu. Bu nedenle saygınlığı da giderek artırdı. Hatta kethüdalıktan sadrazamlığa yükselenler de oldu⁵¹.

Sadaret Kethüdası'nın kalemiyle sınıfına mensup olan kâtiplerle birlikte iç işlerinin yürütüldüğü özel dairesi vardı. Kâtiplerin şefi durumundaki kethüda kâtibi, emrindeki diğer kâtip ve şakirdlerle kalemin tüm yazı işlerini görürler, sadaret kethüdasının sorumluluğunda olan iç işlerine ait her türlü belgeyi düzenleyip, ne zaman, nereye gönderildiğini defterlere kaydedilirdi. Kethüda Kâtibi, sadaret kethüdasının görevlerinin karşılığı olarak aldıkları vergi ve gelirleri tahsil eder ve her ay bu gelire ait hesabı düzenlerdi⁵².

Bâb-ı Ali'de, sadaret kethüdasına bağlı olarak görev yapan diğer müsteşar teşrifatçı idi. I. Süleyman tarafından oluşturulan teşrifatçılık, Divân-ı Hümayundaki önemli görevlerden biriydi. Teşrifatçının Bâb-ı Ali'ye girmesi III. Ahmet (1703-1730) zamanında olmuştu. Saraya ve Paşa kapısına ait tüm törenlerden teşrifatçı sorumlu idi. Teşrifatçıya bağlı bir kalem vardı. Bu kalemin genel olarak görevi saraya ve devlet dairelerine ait tören işleriyle ilgilenmek ve bunları düzenlemektir. Kalemde şef olan teşrifatçıdan sonra yardımcılığını yapan "Teşrifat Kisedarı, Teşrifat Halifesi, Kaftancıbaşı ve Teşrifat Kisedarı Yamağı" bulunurdu. Kaftancıbaşı, padişah ve sadrazamın huzuruna çıkacak olanlara giydirilecek kıyafetlerden sorumlu idi. Diğerleri ise saray ve devlet törenlerini bütün kayıtlarını tutmak ve bunları korumakla görevliydi⁵³.

⁵⁰ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 256.

⁵¹ Örneğin; Tiryaki Mehmet Paşa, Divittar Mehmet Paşa, Halil Hamit Paşa ve Mehmet Sait Paşa bunlardandır. Bkz., UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 257, not, 1.

⁵² HAMMER, a.g.e., s. 584.

⁵³ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 58.

Bab-ı Ali teşkilatını oluşturan, sadaret kethüdasına bağlı, daha alt düzeyde görevliler de vardı. Bunlar Yeniçeri ağasının, sipahi kumandanının, silahdarlar kumandanının, cebecilerin vb. Bâb-ı Ali'deki temsilciliğini yapan görevliler, vekiller, çavuşlardı. Ayrıca kalabalık bir grup oluşturan bu görevliler içinde "Asesbaşı, Su başı" gibi önemli görevleri yerine getirmekle sorumlu olan kimseler olduğu gibi, sadece resmi törenlerde emrindeki 30 kişiyle yer alan "Deliller Ağası" gibi göstermelik olarak yer alanlar da vardı⁵⁴.

Sadaret kethüdarları emrindeki memurlar ve diğer görevlilerle tüm ülkedeki bütün iç işlerinden sorumlu olmakla beraber, Bâb-ı Ali'nin güvenliğinden ve asayişinden de sorumluydular. Sadrazamın Bâb-ı Ali'de olmaması halinde; Örneğin Padişahın sarayına gitmiş olduğu zamanlarda, şehirde dolaştığı günlerde veya divân olduğunda Bâb-ı Ali'den ayrılmayarak bir tür bekçilik yaparlardı⁵⁵.

Sadaret kethüdası bütün işlerden sorumlu idi. Bu makam 1835'de "mülkiye nezareti", 1837'de de "dahiliye nezareti" adını aldı⁵⁶.

Ülke yönetiminin sadazamdan sonra ikinci önemli makamında bulunan sadaret kethüdasının, atanması ve görevden alınması padişaha aitti. Ancak, genelde görevde kalması sadrazama bağlıydı. Çünkü, sadrazamın gözden düşmesi halinde, kethüda da saygınlığını yitirir ve azledilirdi.

⁵⁴ Ases başı, Yeniçeri miralaydır. Hapishanelerin korunmasından sorumludur. Ayrıca saray veya Bab-ı Ali'de toplanacak bütün divânlarda bulunmak zorundadır. Subaşı ise Yeniçeri Ocağına mensup, güvenlik teşkilâtının en üstünde yer alan görevlidir. Ases başı ile birlikte askeri sınıfına mensup olanlar dışındaki suçlulara, verilen cezaların uygulanmasında, özellikle idamlarda hazır bulunmakla yükümlüydü. Deliller Ağası için Hammer, s. 570'de cesaretli bir kimseyi kast ettiğini, zaten cesaretli olmak için de biraz deli olmak gerektiğini, adamlarıyla birlikte resmi olaylarda görev aldığını belirtir. Sadaret Kethüdasına bağlı tüm görevliler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. HAMMER, s. 568-570.

⁵⁵ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 257.

⁵⁶ ORTAYLI, a.g.e., s. 117.

b) Mektupçu Dairesi

Mektubi sadr-ı ali adı verilen sadrazam mektupçusu sonraları reis-ül küttabın maiyyetinden kabul edilmişti. Fakat hizmet itibarı ile sadrazamın kalem-i mahsus müdürü demektir⁵⁷.

Mektupçu, sadareten gönderilen yazıları düzene koymak ve kırsal yerleşim birimlerinden gelen yazıların özetlerini çıkararak asıllarıyla beraber sadrazama sunmakla görevliydi. Bu haliyle sadrazamın özel kalem müdürü olan mektupçu, daha sonra reisülküttabın maiyyetinden sayılmıştı. Emri altında 30 civarında kâtib bulunur ve bunlar baş halife, halife ve şakirdler olarak derecelenirdi⁵⁸.

Sadaretin bütün özel yazışmalarını mektupçu yürütürdü. Sadrazam sefere çıktığında yerine sadaret kaymakamı olarak kubbealtı vezirlerinden biri bakardı⁵⁹.

c) Çavuşbaşı

Vezir-i âzama bağlı diğer görevlilerden Çavuşbaşı Üçüncü yardımcı vezir-i âzama bağlı olan "Çavuşbaşı" idi. Divân-ı Hümayun'un açılış ve kapanışında teşrifat görevlerini emrindeki görevlilerle beraber yerine getirir, toplantıdan önce tezkerecilerle birlikte dava ve yakınma dilekçelerini ayırır, toplantı sırasında da dilekçe sahiplerini sırasıyla düzen içerisinde kurulun önüne çıkarırdı. Alınan kararların içinde cezaların infazı ile ilgili olanları emrindeki hizmetlilere bildirir ve hemen yerine getirilmesini sağlardı⁶⁰.

Vezir-i âzam-vezirleri, kazaskerleri sağına; defterdarla, nişancıları da soluna alırdı. İşleri nakil ve beyanla görevli tezkireiler, vezir-i âzaman önünde ayak üzerinde ve reis efendide minderin kenarında bulunurdu. Baş mabeynci demek olan kapıcılar kahyası ve mabeyn müşiri anlamına gelen çavuşbaşı; Divânda hazır bulunduğu gibi onların

⁵⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 260.

⁵⁸ AKYILDIZ, a.g.e., s. 23.

⁵⁹ ORTAYLI, a.g.e., s. 157.

⁶⁰ MUMCU - ÜÇOK, a.g.e., s. 58.

maiyyetindeki mabeynci ve çavuşları da orada mevcut olduklarından Divân bir kat daha ihtişamlı gözükürdü. Çavuşbaşı düzeni, korumakla görevli olduğundan ona “Divân Beyi” ünvanı verirlerdi⁶¹.

Çavuşbaşı Divânda elinde gümüş değnek olduğu halde durur, meydana gelen davalarda icra memurluğunu yerine getirirdi.

Divâna ait işler bittikten sonra çavuşbaşının verdiği işaret üzere çavuşlarla hizmete memur olan diğer şahıslar çıkardı⁶².

Saray’da olduğu sürece elinde gümüş bir asa taşıyan Çavuş Başı; Vezirin emrinde olup, onun buyruğuyla, nereye olursa olsun, ne haber olursa olsun, hemen iletmeye, koşmaya hazır, emri yerine getirmeye hazır beklerdi. Çünkü bunlar, elçiliklerde, alelâde haberleri götürüp getirmekte, Adalet karşısına çıkartılacak adamları alıp getirmekte ve bu türden işlerde kullanılırlar⁶³.

Tezkireciler, ise Divân-ı Hümâyun toplantılarında vezir-i âzâmın iki yanında durup, konuşulacak ve üzerinde karara varılacak konuları hatırlatırlardı.

Sadrazamların kalabalık maiyyetleri ve kendilerinin besledikleri askeri kuvvetleri vardı. Maiyyetindeki memur ve hizmetlilerin sayısı hakkında bir fikir vermesi açısından XVII. yüzyılın başlarında sadrazam olan Nasuh Paşa’nın askeri sınıfının dışındaki maiyyetinin 1001 kişi olduğu bilinmektedir⁶⁴.

61 HAMMER, a.g.e., s. 283.

62 PAKALIN, a.g.e., C.I,s. 337.

63 LEWIS, a.g.e., s. 114.

64 TANERİ, a.g.e., s. 26.

B. Görevden Alınması ve Değiştirilmesi

Vezir-i âzâmın azl ve değiştirilmesi gerektiği veya vefat ettiği zaman divânda kubbe vezirleri bulunduğu tarihlerde çok defa mühr-ü hümâyün kapıcılar kethüdası vasıtasıyla ikinci veya üçüncü vezirlerden birine gönderilirdi⁶⁵. Fakat bunun dışında da mührün, ordu ile cephede bulunan ve kubbe veziri olmayan vezirlere gönderildiği de görülmüştür. Nitekim 17. yüzyıl başlarında Mısır Valisi Yavuz Ali Paşa'nın oradan sadarete davetiyle yapılmışa başlanan bu atama daha sonra Avusturya savaşında Serdar Lala Mehmed ve Kuyucu Murad Paşalara vaki olmuş ve bunlar kubbe veziri olmadan sadrazam olmuşlardır. Şu halde doğrudan doğruya kubbe vezirlerinden vezir-i âzam tayini işi 17. Asır başlarından itibaren kalkmış oluyor. Daha sonraki tayinlerde defalarca yeniçeri ağalığından, mirahurluk⁶⁶ kapıcılar kethüdası ile sadaret kethüdası, Padişah silâhdarlığından ve hatta çavuşbaşılıktan sadrazam tayin edilmesi adet oldu⁶⁷.

Yaşı itibariyle işe yaramayacak bir dereceye gelen veya uzun deneyimleriyle idari ve askeri aczi anlaşılan veya gazaba uğrayan bir vezir emekli edilerek kendisine geçinebilecek kadar emeklilik hasları veya bir bölgenin mukataasından ve sair bir yerden aylık olarak belirli bir para verilirdi. Bazen emekli edilen vezirin tekrar bir vazifeye tayin edildiği de görülmektedir⁶⁸.

Kanunname-i al-i Osman'a göre (Onbeşinci asrın son yarısı) vezir-i âzam emeklilik istese senede yüzelli bin akça ile emekli edilirdi. Daha sonraları yani onaltıncı asrın sonlarında vezir-i âzam emekli olursa ikiyüz elli veya üç yüz bin akça ile ve diğer vezirler ise ikiyüz bin ile emekli maaşı bağlanırdı⁶⁹

⁶⁵ Üçüncü Murad oğlu Mehmet zamanlarında mühr-i hümâyünün mutlaka hükümdarın eliyle vezir-i âzam tayin edilen kişiye verilmediği görülüyor. Kapıcılar kethüdası çağrılarak vezir-i âzamdaki mühürü al filâna ver diye emrolunur ve öyle yapılırdı.

⁶⁶ Sarayda at işlerine bakan memurun ünvanıdır.

⁶⁷ PAKALIN, a.g.e., C. III, s. 541.

⁶⁸ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 203.

⁶⁹ ÖZCAN, a.g.m., s. 29.

Devlet başkanı görevinden uzaklaştırılan başbakanın makamının sembolü olan, divit takımı ve mühür vs. geri aldırıyordu. Çadırın da başa yıkılması başbakanın görevinin sona erdiğini gösterir. Osmanlı devletinde de bu adet 18. yy. sonlarına kadar devam etmiştir⁷⁰.

Tuğ ve sancağı alınan vezirlerin bazan rütbeleri tenzil edilip kapıcıbaşılık ile bir bölgede ikamete memur edilirdi. Bazı vezirler halka yaptıkları zulme karşı bir heyet huzurunda muhakeme edilir ve ceza görürlerdi⁷¹ Örneğin sabık vezir-i âzam İsmail Paşa, kendi sadreti zamanında Rumeli beğlerbeği ve muhasılı Zeynelabidin Paşa'yı Edirne'ye getirip katleylediğinden dolayı bir müddet sonra Zeynelabidin Paşa'nın veresesi tarafından yapılan şikayetin tahakkuk etmesine bağlı olarak İsmail Paşa katledilmişti. Yine bu suretle Adana Valisi Mehmet Paşa'da aynı duruma uğramıştı. 1108 zilhiccede (1697 m.) Diyarbakır beğlerbeğisi Daltaban Mustafa Paşa'nın (sonra sadrazam olmuştur). Para hırsıyla pek çok adamı hapis ve emval ve eşyalarını aldığından dolayı İstanbul'a şikayetçileri gelip davası sadrazam, şeyhül-islâm ve kazaskerler tarafından görülüp düşmanlarıyla yüzleştirildi ve kısmen haksızlığı ortaya çıktığından bazılarının yalvarmasıyla katle bedel malı müsadere edilmişti.

Vezir-i âzamlarla sadrazamlardan ecelleriyle ölenler olduğu gibi padişahların emriyle ve ihtilaller sırasında öldürülenler, harbte şehit olanlar ve intihar edenler vardır. Yine tarihlere geçmiş olanlara göre buna ait istatistik şöyledir: Eceliyle ölen 140, Padişahın emriyle öldürülen 44, ihtilallerde öldürülen 11, şehit düşenler 6, intihar eden 1⁷², fiilen görev başında bulunan bir vezir-i âzamı katl yetkisi tamamen padişaha ait olduğu gibi, bu ma-

⁷⁰ TÄNERİ, *Devlet Geleneği*, s. 99.

⁷¹ UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 205.

⁷² PAKALIN, *a.g.e.*, s. C.III, s.88.

kamdan azledilenler de ekseriya padişah emri ile öldürülmektedirler. Zira vezir-i âzamlıktan çoğunluk katledilmek kasdı ile azil işlemi yapılır. Öldürülmiyenlere de, eski bir vezir-i âzam olduğu için padişahın rızası alınmadan ilişildiği hemen hemen görülmemiştir⁷³.

⁷³ MUMCU, *Siyaten Katl.*, s. 37.

Bu vezir-i âzamların ödevli oldukları padişahın zamanına göre adları şunlardır: II.Mehmed (1452-1481/856-886); Çandarlı Halil Paşa (1453/857), Rum Mehmed Paşa (1470/875), I.Selim(1512-1520/918-927); Koca Mustafa Paşa (1512/918), Dudakinoğlu Ahmet Paşa (1515/921); Yunus Paşa (1517/923), I.Süleyman (1520/1566/927-974); İbrahim Paşa (1536/943), Kara Ahmed Paşa (1555/963), III.Mehmed (1595-1603/1004-1012); Hadım Hasan Paşa (1598/1007), Yemişçi Hasan Paşa (1603/1012), I.Ahmed (1603-1617/1012-1026), Derviş Paşa (1606/1015), Nasuh Paşa (1614/1023), IV.Murad (1623-1640/1033-1050); Kemankeş Ali Paşa (1624/1023), Topal Recep Paşa (1632/1042), İbrahim (1640-1648/1050-1058); Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1644/1054), Salih Paşa(1647/1057), IV.Mehmed (1648-1687/1058-1099); Tarhoncu Ahmed Paşa (1653/1064), İbşir Paşa (1655/1066), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1713/1115), II.Mustafa (1695-1703/1107-1115), Daltaban Mustafa Paşa (1713/1115), III. Ahmed (1703-1730/1115-1143); Hoca İbrahim Paşa (1713/1115), Damat İbrahim Paşa (1730/1143), III. Osman (1754-1757), Silâhdar Bıyıklı Ali Paşa (1755/1169), III.Selim (1789-1807), Şerif Hasan Paşa (1791), Bu 23 vezir-i âzamin çoğu devşirmedir.

C. Gelirleri

Vezir-i âzamanın maaş olarak has denilen dirlik verilmişti; bu bir veya birkaç bölgenin öşür geliri ve rüsumundan (gümrük vergisi) ibaret olup sadrazamlar bunları her sene voyvoda denilen, haslarının tahsil memurları vasıtasıyla tahsil ettirirlerdi.

Fatih'in kanunnamesinde vezir-i âzama senede bir milyon ikiyüz bin akçe maaş verildiği gösterilmektedir. 924h. 1518 m. senesinde Piri Mehmed Paşa vezir-i âzam olduğu zaman da Yavuz Sultan Selim kendisini aynı maaşla tayin eylemişti. Kanuni Sultan Süleyman, has bendesi olan İbrahim Paşa'nın maaşını öncekinin bir buçuk misli daha arttırmıştı. Fakat her sene padişaha peşkeş ve haraç geldiği zaman vezir-i âzama, defterdar ve kubbe vezirlerine de derecelerine göre para ve hediyeler verilirdi⁷⁴.

Sadrazamlar ayrıca merkezde olsun taşrada olsun yapacakları tayinlerde, tayin ettikleri kimselerden "Caize" adı altında bir ücret alırlardı. Osmanlı İmparatorluğunda tayinler her yıl yenilendiğinden, eski memuriyetlerinde kalanlar bile "Caize" ödemek mecburiyetindeydiler⁷⁵.

Nitekim Fatih Kanunnamesi'nde vezir-i âzama yılda 1 milyon 200 bin akçe maaş verileceği yazılıdır. Kanuni Sultan Süleyman, çok beğendiği vezir-i âzama İbrahim Paşa'nın maaşını bir buçuk kat arttırmıştı⁷⁶.

Vezir-i âzamlar onsekizinci yüzyılda atadığı valilerden 10 bin, defterdar ve yeniçeri ağalarından 20 bin, gümrük emînlerinden 30 bin kuruş caize alırlardı. Caize alınması 1843 de kaldırılmıştır. XV. yüzyılda emekli olan vezir-i âzamlara yılda 150 bin akçe verilirdi. Onaltıncı yüzyılda bu para vezir-i âzamlar için 250 bin veya 300 bin, vezirler için ise 200

⁷⁴ ÖZCAN, "a.g.m.", s. 28-29.

⁷⁵ ÜÇÖK - MUMCU, a.g.e., s. 143-144.

⁷⁶ ORTAYLI, a.g.e., s. 156.

bin akçe idi⁷⁷.

Bazı vezir-i âzamlar gelirleri ile çok orantısız servetlere sahiptiler. Örneğin, Yemen fatihi olan vezir-i âzam Sinan Paşa'nın serveti de önemli idi. Ölümünde para olarak altı yüz bin duka altını, iki milyon yüz bin akçe, yirmi küçük sandık zeberced, onbeş adet inci tesbih, otuz taneroza elması, yirmi miskal altın tozu, yirmi ibrik, bir santraç takımı, elmasla süslenmiş meşinden yedi sofrâ örtüsü, güzel taşlarla süslenmiş otuz iki kalkan, yüz kırk miğfer, kıymetli taşlarla süslenmiş on altı bilezik, altı yüz samur kürk, altı yüz vaşak kürk, otuz siyah tilki kürkü, ipekli ve sırmalı bin yetmiş beş parça kumaş, dokuz yüz adet diğer kürkler, altmış bir ölçek inci, iki elmas gerdanlık, otuz iki incili eğer. Sinan Paşa'nın servetinin çokluğundan dolayı halk kimya bilir dermiş. Büyük seferlerde kumandan olarak bulunarak başarılar kazanmış ve bu nedenlerle çok mal elde etmiştir⁷⁸.

Bazı vezir-i âzamların bu servetlerine karşılık bazıları da başabaş idare ederlerdi. Örneğin onbeş sene en debdebeli zamanlarda sadrazamlık eden Sokollu Mehmed Paşa'nın öyle geniş serveti yoktu. Sadrazamlar içinde ölümlerinden sonra aile ve çocukları sıkıntı çekenler de vardı. Hatta meşhur İran serdarı ve iki defa sadrazam olan ve Sinan Paşa'nın gadriyle maktulen ölen Ferhad Paşa'nın emval ve emlaki müsadere edilmiş ve padişah, yetimlerine kalan çiftliği de almak istemişti; bunun üzerine sadrazam istirham ederek çocuklarının geçimlerine neden olan bu çiftliği kurtarabilmişti. Meşhur Kuyucu Murad Paşa da borçla geçinirdi⁷⁹.

XVIII. yüzyıldan itibaren bunların görevleri çok tehlikeli olduğu için servetlerini vakıflar kurmak suretiyle koruma yoluna giderlerdi. Vakıflar kızları ve hanımları adlarına kurmakta idiler. Kronikler vezirlerin rüşvet aldıklarını da kaydetmektedir⁸⁰.

⁷⁷ ORTAYLI, a.g.e., s. 157.

Ve vüzerâm oniki kerre yüzbin akçe ile olalar, hasol miktar ta'yin oluna. Ve anlara aide benim rikâb-ı hümayunuma her nereden harac ve adet-i ağnamdan ve pişkeş gelürse vüzerama ve defterdarlarıma dahi hisseleri gelsün. Özcan, "a.g.m.", s. 47.

⁷⁸ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 167.

⁷⁹ UZUNÇARŞILI, a.g.e., s. 168.

Onsekizinci asırda birisine ilkdefa olarak vezirlik tevcih edilirse sadrazama otuz bin, sadrazam kethüdasına on bin akçe verirdi. Yine sadrazam kethüdasına bundan başka kürk ile at ve elbise bedeli olarak 3500, reis-ül-küttaba hil'ât, at ve getirdiği vezaret beratı resmi olarak 3000 ve tevkii yani nişâncıya hil'at, at vesair mühimmat (Nişan takımı) için 2000 ve çavuşbaşıya at ve hil'at bedeli 2000, tuğ ve sancak tevdii münasebetiyle emir-i aleme 1500 akçe verildiği gibi birinci, ikinci tezkirecilerle mektupçu, kâtip, beylikçi ve amedci efendilerden her biri ayrı ayrı beşer yüz akçe, mektupçu serhalifesine, kâtibine, sadrazamın adamlarına ve teşrifatçı ile hizmetindekilere belli caizeleri verildikten sonra 241 akçe bayrak resmi ve 450 akçe tuğ resmi ki toplam vezirlik caizesi olmak üzere 64875 akçe verilmekte idi. Bu para kese hesabıyla yüz otuz kese tutuyordu⁸¹.

Vezir-i âzamların düzenli olmayan fakat herhalde önemli bir miktara varan gelir kaynaklarından biri de sunulan hediyelerdir. Bilindiği olduğu üzere bu hediyeler esir, çeşitli mal, at ve hatta para olabilir⁸².

XV. yüzyılın ikinci yarısında, emekliye ayrılmak istediklerinde kendilerine yılda 150.000 akçe emekli maaşı bağlanırdı. Sonradan bu ikiyüz elli hatta 300.000 akçeye kadar çıkartılmıştır. Zengin sadrazamlar gözden düştükleri veya katledildikleri zaman çok kere bütün mallarına da el konurdu⁸³.

Vezir-i âzamlar Sultan tarafından kendilerine bağışlanan mülklere sahiptiler. II. Mehmet, vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa'ya 1451 yılı Eylül ayında Rumeli tarafından Filibe'de yeni mülkler bağışlamıştır⁸⁴.

80 Aşık, PPAŞAZADE. *Tevarih-i Al-i Osman*, (Neşr; Ali) İstanbul, 1332, s. 67.

81 UZUNÇARŞILI, *Merkez*, s. 200.

82 TANERİ, *Kuruluş Döneminde vezir-i âzamlık*, s. 80.

83 MUMCU - ÜÇOK, *a.g.e.*, s. 144.

84 İNALCIK, *a.g.e.*, s. 124.

D.Giyimleri

Sadrazamlar, başlarına yarım arşından uzun ve alt kenarı dört köşe olan bir külâh giyerler, üzerine gayet ince Hint tülbenti sararlar ve sağdan sola doğru dört parmak genişliğinde sıram işleme bir şerit bağlarlardı ki, buna kallavi denirdi.Sırtlarında ise, “üst” adı verilen dört kollu, ağır sırma işleme kaplı samur kürk giyerler, bellerine de Padişah’ın hediye ettiği süslenmiş bir hançer takarlardı⁸⁵.

II. Mustafa’nın padişahlığı döneminde vezir-i âzam Daltaban Mustafa Paşa’nın sadareti esnasında dörtyüz seneden beri kanun üzere başa giyilen mücevveze isimli şapka yerine vezirlerin divân günlerinde başlarına kallavi isimli kavuğu giymeleri ve bu suretle vezirlerin divân personelinden farklı olmaları bizzat kendisi tarafından padişaha arz olunarak kabul olunmuştur⁸⁶.

⁸⁵ RASİM, a.g.e., s. 66.

⁸⁶ UZUNÇARŞILI, O.T., C. IV, s. 262.

C. DEVLETİN DURAKLAMA VE GERİLEMESİNDE VEZİR-İ ÂZAMLARIN ROLÜ

16. asrın sonlarından itibaren sadrazamların makamlarında tutunabilmeleri için sarayda ileri gelen nüfuzlu kişilerden valide sultan, Padişah hanımları, darüs-sâade ağası, silahtar ağa vs. gibi erkek ve kadınlardan destek ve koruyucular elde etmeleri lâzımdı. Bu saray adamları tecrübesiz veya korkak ve şüpheli olan ve dış ile ilgileri pek olmayan padişahlar üzerinde etkili olurlar ve sözlerine padişahları inandırırlandı. Bazı padişahтан elbise değiştirmek suretiyle bir dereceye kadar halkın durumunu anlarırsa da bu sınırlı ve pek az oluyordu⁸⁷.

Sadrazamlık kurumu da bozulmuştu. Eskiden herkes vezir-i azamdan korkar iken şimdi onlar olur olmaz kimselerden korkmağa başlamışlardır. Bunlarda bu günü hoş görelim diyerek maslahatçı idareyi benimsemişti⁸⁸.

Padişah üzerinde etkileri görülen kişiler, vezir-i âzamin bağımsızlığına zarar verecek şeyler yaparlar, istedikleri gibi hatt-ı hümayûn alırlardı. Eğer bu saray şebekesinin sadrazamla araları açılırsa türlü oyunlarla onu makamından uzaklaştırırlar hatta katline kadar ileri giderlerdi. Bunun için tecrübeli ve kurnaz ve nüfuzlarını korumak isteyen sadrazamlar, saraydan el tutarlar, olup bitenden haber alırlar. Lehlerine propaganda yaptırarak bu sayede saray tarafından emin olup iş görürlerdi⁸⁹.

⁸⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s.121.

⁸⁸ Kitab-ı Müstetab, s. 21.

⁸⁹ Köprülü Mehmed Paşa ile oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın, Dördüncü Mehmed'in çok sevdiği validesi Turhan Sultan'a karşı gösterdikleri büyük hürmet ile sarayda birinci sınıf bir hami elde etmeleri, dışarıdaki işlerinde emniyet içinde çalışıp başarılı olmalarını sağlamıştı. Köprülü zade Fazıl Mustafa Paşa'nın kendisine muhalif olan dar-üs-sâade ağasını azlettirmek için ısrar etmesi bu adamın icabına aleyhinde bir entrika çevirerek başına bir çorap örmesinin önünü almak içindi. Tarihte daha böyle bir çok örnek vardır. Saray mensuplarının yine bu himayesinin yüzünden bir takım bilgisiz adamların sadaret sandalyesinin işgal ettikleri de görülmektedir; sadrazamların arasında kapıkulu ocaklarının isyanları neticesinde o yüksek makama gelenler de görülmüş ise de bunların bazıları başlarını vererek bu makamından ayrılmışlardır.

Ali Paşa'nın birinci başkanlığından uzaklaştırılarak yerine Fuat Paşa'nın atanmasında o tarihte mabeyn üçüncü kâtibi olan Ziya Bey (Paşa) nın etken olduğu bilinmektedir. Mahmut Nedim Paşa'nın başbakanlığa getirilmesinde Valide Sultanın rolü büyüktü⁹⁰. Değişik kaynaklarda sadrazamlık makamının bozulmasıyla ilgili bilgi vardır:

Nitekim sadrazamlık kurumunun yozlaşması ile ilgili Koçibey de şu bilgiyi verir:

“Saadetlü ve Şevketlü Hakan-ı gazanfer-savlet (saldırışı arslan gibi olan hakan) hazretlerinin şeref-i gür celadetlerine (yiğit) nihan olmaya ki dokuz yüz seksen iki tarihine gelince vüzera-i izamda istiklali tam olup vezaret-i uzma sadrında olanların umuruna bir ferd müdahaleye kadir değil idi. Kabz ü bast (daralıp-genişleme) ve azl-ü nasb ellerinde olup muamelata müdahaleye kimsenin cesareti yok idi.Tarih-i mezbüreden beri nüdema ve sair mukarreban huzur-ı hümâyun-ı padişahide hayyiz ve rütbeler bulup umuru saltanata müdahale eder oldular.Vezir-i âzam olanlara nice makul olmayan teklifat eder oldular. Anlar dahi muratlarına müsade etmezler ise cümlesi yek-dil ve yek-cihet (fikirleri bir olan) olup huzur-u hümâyûnda fırsat buldukça haklarında nice iftiralar edüp tahrik-i silsile-i gazab-ı padişah-i etmekle bi-günâh kimini katl ve kimini nefy ve kiminin mal-a menalin aldırıp külli hakaretle ettirdüler”⁹¹.

Giderek padişahın kararlarında etkili olan ve hükümetin büyük yükünü omuzlarında taşıyan Vezir-i âzamin özelliğini kaybetmesiyle,büyük bir boşluğun ortaya çıktığı görülür. Bu boşluk, bir çok çıkar sahibi tarafından çabucak doldurulmuştur⁹².

Devlet kadrolarına adam yetiştiren Devşirme sistemi özelliğini kaybetmiş; kademeli ve deneyim kazanarak yükselen yöneticilerin artık doğal bir ilerleme ile yukarı makamlara çıkmaları zorlaşmıştı. Öte yanda, yapay tüketimlere yönelttiği ve çeşitli imkanların lüzumlu yerlere sarfedilmediği görülmektedir.Böyle bir neş'e ve eğlence psikolojisi içinde

⁹⁰ TANERİ, *Devlet Geleneği*, s. 119.

⁹¹ *Göreceli Koçibey Risalesi*, (Yay; Yılmaz Kurt), Ankara, 1994, s. 35.

⁹² ŞENER, .a.g.e., s. 76.

ciddi önlemlerin hangi ölçüde alınacağı ve bunların ne oranda gerçekleştirilebileceği ortadadır. Öyle zannediyorum ki Padişah ve sadrazamın geleneksel hizmet anlayışının dışına çıkması, kitlelerde devlete olan bağlılığı azaltmıştır. Bunun da siyasi yapı yönünden önemli etkisi görülmüştür. Yani sahipsiz bir malın açık gözlerce üzerine üşüşülmesi gibi; devlet imkânları kapanın eline geçmektedir. En kötü tarafı da, bu kapkaçıcılar durmadan dinlenmeden insan tüketmişlerdir⁹³.

Özellikle devlet düzeninin bozulduğu tarihlerde sadrazamlık pek zordu ve her an hayat kaygısı vardı; azil ve nefiy ile yakayı kurtarmak bir şans eseri sayılacak kadar nazik devirler çok görülmüştür⁹⁴.

Ayrıca süre kaybetmeden hak ve hukuku gözetir özellikleri olan kimseler bulunup derhal sadrazamlığa tayin edilmesi konusunda padişah uyarılmaktadır⁹⁵. Sevilmeyen kişileri entrikalarla kirletmek adeti olduğundan sadareti sırasında da aynı yolu izledi ve tayinlerden aldığı rüşvetlerin bir kısmını Padişaha veriyorum diye imalarda bulunmakta idi⁹⁶.

Kanuni devri vezir-i âzamlarından Lütfi Paşa; devrindeki zincirleme zaferlere rağmen, mevcut gidişi beğenmiyordu. Ahlak bozuluyor, israf artıyor “mesleki kadimimiz” değişiyor diye üzülmekle de kalmayarak, endişelerini çekinmeden kaleme alıyordu⁹⁷.

Sokollu Mehmed Paşa’yı takib eden vezir-i âzamlar içinde güç bakımından benzerleri pek yoktu. Bununla beraber deneyimli ve oldukça iyi yönetici olanlarda gelmişti. Dördüncü Murad’ın son vezir-i âzamu olup Sultan İbrahim tarafından öldürülen Kemankeş Kara Mustafa Paşa cahil olmakla beraber idaresi iyi idi. Kendisi dürüst ve dürüstlüğü ile tanınmıştı⁹⁸.

⁹³ ŞENER, a.g.e., s.98.

⁹⁴ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 117.

⁹⁵ Kitab-ı Müstetab, s. 24-25.

⁹⁶ UZUNÇARŞILI, O.T., C.IV, s. 281.

⁹⁷ ŞENER, a.g.e., s. 95.

⁹⁸ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 129.

Çok az da olsa öyle zaman olmuştur ki, adam yokluğundan Hükümete asi olanlar içinden Sadrazamlığa getirilenlerde bulunmuştur.Beşir Paşa bunlardan biridir⁹⁹.

Kanuni Sultan Süleyman ilk defa yerleşmiş metodların tersine has odabaşısı¹⁰⁰ İbrahim Ağa'yı görülmemiş bir şekilde birden sadrazamlık makamına getirmiştir. Bu uygulama ileride idari kademedeki çözülmeye başlangıç sayılacak bir gelişmeyi ortaya çıkarmıştır. İdareye geçmişteki, sistemli ve emin bir yol olan metodlar terkedilmiş oluyordu. Gerçi elinin altında yerleştirilmiş bir kişiyi sadarete getirmesi, zamanında işlerin gidişine aykırı olmadıysa da bu yönde kendinden sonra gelenlere kötü örnek göstermiş olduğundan; sonrakiler sevdikleri özel hizmetkârlarını vezir etmeye başladılar. Böylelikle idarede bir anarşinin tohumu atılmış ve makam sahipleri arasında Hükümetin yüksek kademelerine geçişte usule uygun olmayan yollara yönelme artmıştır. Bu durum A.Cevdet Paşa'nın eserinde "Kanunu kadim"den yani devlet gelenek ve anlayışından uzaklaşma olarak geçmektedir¹⁰¹.

Hükümet işlerinin yürümemesi ve ortaya çıkan olumsuzlukların bir nedeni de, gerçek anlamda Devlet adamlarının iş başında bulunmayışıdır. Önemli yerlere geçenler, hükümet işlerinde aldıkları önlemler bakımından oldukça yetersizdir.

Çorlulu Ali Paşa, Paltova savaşına kadar İsveç Osmanlı ilişkilerini şiddetle arzu edip Ruslara karşı İsveçle anlaşmaya başlangıçta kendisi ortaya atmışken, sonradan bundan vazgeçerek Rus elçisi Tolstoy'un etkisiyle İsveç kralı aleyhine harekete başlayıp XII.Şarl'ın Türkiye'den çıkarılmasına teşebbüs etmişti; fakat sadrazamın bu hareketi ve Ruslardan rüşvet alarak kendisinin aleyhinde çalışmakta olduğu, Demirbaş Şarl tarafından elçisi Kont Ponyatofski vasıtasıyla III.Ahmet'e bildirilerek ve kralın iddiası elçi tarafından ispat olduğundan Çorlulu Ali Paşa sadaratten azlolundu ve yerine Köprülüzâde Numan

⁹⁹ ŞENER, a.g.e., s. 95.

¹⁰⁰ Has odabaşı: Törenlerde Padişahın elbisesini giydirmekle görevli idi. ŞENER, a.g.e., s. 94.

¹⁰¹ AHMET CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. I., s. 132.

Paşa vezir-i azam oldu¹⁰².

Sadrazamlar hazineye zarar verebiliyordu; Şöyleki: Sadrazamların kul taifesinden birine Padişah'a danışmadan dirlik vermeye başlamaları, yüzünden dirlikler alınır-satılır hale geliş ve rüşvetin bir bela halini almasını da makam ve mansıpların ehline verilmeyişinde aramak lâzımdır. Nitekim 17.yüzyılda yönetimdeki bozuklukları büyük olasılıkla II.Osman'a rapor eden kitab-ı müstetabın yazarı bunu şöyle açıklar. "Yeniçerilikten vezir oluncaya kadar neferlikte, ağalıkta, sancak ve beylerbeylikte görev yapanlar "reaya nedir, asker nedir, hükümet ve adl ve zulm nedir" bilen kimseler iken, Kanun-ı Al-i Osman bozulmakla ahval-i âlem hercü mercü olmuştur. Bunun sebebi de baştaki bozukluktur. "Serdar olanlar ve Asitanede (İstanbul'da) sadrda olanlar satarlar, beyler dahi akçeleriyle satun alırlar"¹⁰³. II.Selim zamanında saray içinde kümelenen yordakçılar topluluğu; Padişâhın idaredeki boşluğunu dolduran sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın hükümet işlerine sahip çıkmasıyla pek fazla isteklerini elde edememişlerdi. Sokollu'nun vefatından sonra, III.Murat zamanında; vezirler sadrazamlığı elde etmek uğruna, birbirleriyle mücadele için Padişah yakınlarını nüfuzlarını kendi lehlerinde kullanmaları için hediye takdim etmeye başladıklarından, Sadrazamlık kimsenin elinde uzun süre kalmaz, sık sık değişmeye uğrardı¹⁰⁴. Bu durum, idari otoriteyi yok eden ve devlet işlerinde güven ve huzuru ortadan kaldıran gelişmelerdi. Bu hediye takdimi, fetihlerden elde edilen ganimetler için devlet kurallarından biri olmakla beraber; makam ve mevki kazanmak için dağıtılanları; rüşvetten başka gaye için vermiyorlardı. Vezirlerin rütbe alışları, özellikle Eflak Boğdan Voyvodalıklarının değişmesinde Sadrazam ve çevresindekilere hediye verilirdi.Bu adet, zamanla gayri meşru olanların da ortaya çıkması için bir yöntem oldu¹⁰⁵.

¹⁰² UZUNÇARŞILI, O.T., C. IV, s. 287.

¹⁰³ **Kitab-ı müstetab**, s. 22.

¹⁰⁴ MUSTAFA NURİ PAŞA, a.g.e., C.I, s. 115.

¹⁰⁵ Ahmet CEVDET, a.g.e., C.I, s. 35.

İdari bir hata gereği, vezirlerin sayısı çoğaltılıp, onlar için geçim yerleri aranmaya çalışılıyordu. Bunun için birkaç sancak birleştirilerek idarelerine verilmeye başlanmıştır. Bu kadro fazlası, Hükümete yeni mali külfetler getiriyordu. Hatta, bir hiyerarşi takip edilmeden devlet kademelerine atamalar yapılması bünyeyi zayıflatıyordu. Köprülü zamanında, İstanbul'da fazla vezir bulunmasına izin verilmediği gibi; Kubbe vezirliği yok edilmiş ve defterdarlara vezirlik verilmesi usulü kaldırılmıştı¹⁰⁶.

On sekizinci yüzyıldaki sadrazamlar içinde Şehit Ali Paşa, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Hekim oğlu Ali Paşa, Yeğen Mehmed Paşa, İvaz Mehmed Paşa, Koca Ragıp Paşa, Halil Hamid Paşa ve Koca Yusuf ve Cezayirli Hasan Paşalar gibi kimisi savaş sahasında ve kimisi idari işlerde ve ıslahatta başarılar gösteren değerli devlet adamları görülmüşse de hizmetleri devletin güç kaybını durduramamıştır. Üçüncü Selim sadrazamları içinde Nizâm-ı cedide hizmet eden Safranbolu'lu İzzet Mehmed Paşa ile Yusuf Ziya Paşa bir dereceye kadar bu nizamın yerleşmesine hizmet etmişlerdir; fakat zaman bu durum icabı kendilerinden sonrakiler onların şöyle böyle yaptıklarını da koruyamamışlardır. Okuma bilmeyen Alemdar Mustafa Paşa, büyük bir iyi niyetle başladığı reforma gafletin neticesi olarak irticâin kurbanı olmuştur¹⁰⁷.

Tanzimat devrinden itibaren başbakan atanmasında etken iki başka ögesi daha ortaya çıktı: Basın ve yabancı devletlerin elçileri. Artık padişah bu etkenleri de hesaba katmak zorundaydı. Avrupa devletlerinin hepsini birden hoşnut etmek olanak dahilinde olmadığından zararı daha az, yardımı daha çok dokunabileek kimseyi başbakanlığa getirmeye dikkat edilirdi. Örnek olarak Mustafa Reşit Paşa, İngiliz, Ali ve Fuat Paşalar Fransız, Mahmud Nedim Paşa Rus taraftarı olarak tanınmışlardır. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, bu durumda Osmanlı başbakanlıklarının devlet başkanı nezdinde de prestijleri ve bağımsızlıkları yoktu. Bununla beraber Ali Paşa gibi başbakanlar, başbakanlık postunu saray karşısında bir dereceye kadar korumuşlardır. Bakanlar Kurulu üyelerinden herhangi birisi, Padişah çağırırsa dahi, başbakan Ali Paşa'ya haber vermeden

¹⁰⁶ ŞENER, a.g.e., s. 106.

¹⁰⁷ UZUNÇARŞILI, Merkez, s. 129.

gidemezdi. Ali Paşa , yakın arkadaşı Fuat Paşa'nın yaver kordonu ile başbakanlığa gelmesini dahi uygun bulmamıştır. O bu hareketi başbakanlık makamının onuruna zarar vermiş olarak kabul etmiştir. Başbakan Yusuf Kâmil Paşa'da, Bab-ı Ali'nin saray karşısında bağımsızlığını korunmasına ve kamu çıkarının, kişisel çikara üstün tutması gerektiği kanısındaydı. Ona göre "bu idare-i müstebide devam ettikçe diğer taraftanda, her fert, menfeat-i şahsiyeyi menfeat-i ammeye tercih eyledikçe, bir gün şu tesbih gibi perişan olacaktı"¹⁰⁸.

Osmanlı Devleti'nde, XIX. yüzyılın ikinci yarısında eski Türk geleneğinin gereği olan kültür ve deneyim bakımından yeterli başbakan tipinin var olduğunu göremiyoruz. Gerileme devrinde olan bir devlette İstanbul'da bulunan elçilerin karışmaları, zaman zaman kültür ve irade bakımından zayıf hükümdarların tahta geçmeleri, saray adamlarına müdahaleleri, ekonomik sorunların ağırlığı gibi nedenlerle sık sık başbakan değiştirilmesi yoluna gidildi. Örnek olarak yirmi yıl süren Padişahlığı sırasında Abdülhamid yirmi iki defa başbakan değiştirmiştir. Bu durumda 1922'ye kadar geçen sürede Osmanlı başbakanları içinde çok zayıf olanlar da işbaşına gelmişlerdi. Örnek olarak 1853'de birinci defa başbakanlığa getirilen Mustafa Naili Paşa'nın okuma yazma bilmediği anlaşılmaktadır¹⁰⁹.

¹⁰⁸ TANERİ, *Devlet Geleneği*, s. 120.

¹⁰⁹ TANERİ, *Devlet Geleneği*, s. 65.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde padişahтан sonra gelen ve devleti padişahın vekili olarak yöneten kişiye “vezir-i âzam” adı verilmektedir. Son dönemlerde ünvanı “sadrazam” olarak değiştirilen bu makamın statüsü de tarih içerisinde önemli değişiklikler geçirmiştir. İlk dönemlerde, Selçuklular'da olduğu gibi bir tek vezir vardı. I. Murad zamanında ikinci bir vezirlik ihdas edilince, içlerinden birine “başvezir” ya da “büyük vezir” adı verilirdi.

Vezir-i âzam padişah tarafından göreve atanır ve yine padişahın iradesiyle görevine son verilirdi. İlk dönem vezirlerinin çoğu sancak beyliği, beylerbeyilik ve kadıaskerlik gibi değişik makamlarda görev yaptıktan sonra atanan, yetenekli ve deneyimli devlet adamlarıydı. Fatih zamanına kadar vezir-i âzamlık makamını işgal edenler Türk asıllıdır. Fatih'le beraber daha çok devşirmelere görev verilmiştir. Padişahlık gibi vezirlik de bazen bir ailenin tekeline geçmiştir. Çandarlı ve Köprülü ailesi buna en iyi örnektir. Çandarlılar, kadıaskerlikten vezir-i âzamlığa geçmek suretiyle tam yetmiş yıl süreyle bu görevi ellerinde tutmuşlardır. Vezir-i âzamlar içinde, devlete önemli hizmetler yapan üstün yetenekliler olduğu gibi kendisine ve yakınlarına maddi çıkarlar sağlayan yeteneksiz, bilgisiz ve basiretsizler de olmuştur.

Vezirlerden çok fazla güç kazanarak devlet yönetimi tamamen kontrollerine almak isteyenler ve bu nedenle padişahla çatışanlar olmuştur. Örneğin Çandarlılar vezareti ellerinde tuttukları dönemde tüm devlet adamlarını kendi çevrelerinde toplayarak padişah seçimine karar verecek kadar güçlenmişlerdi. II. Murad kendi isteğiyle tahtı oğlu II. Mehmet'e bırakmıştı. Fakat Çandarlı Halil Paşa'nın teşebbüsüyle II. Mehmet tahttan indirilerek yerine tekrar babası getirildi. II. Mehmet'e tahtta ikinci kez geldiğinden Çandarlılar kendisini kontrol altında tutarak, devletin iç ve dış politikasını belirlemek istediler. Fatih ise geleceğe yönelik önemli siyasi projeleri olan ve kontrol altında tutulmaktan hoşlanmayan güçlü bir devlet adamıydı. İstanbul'un fethinin yoğun hazırlık çalışmaları devam ederken Çandarlı Halil Paşa kendi çıkarına görmediği bu seferi

engellemek için elinden geleni yapıyordu. Nihayet kuşatma sürerken donanmanın Haliçte başarısızlığa uğraması üzerine, ordunun yılgın ve bezgin olduğunu öne sürerek, padişahı kuşatmayı derhal kaldırmasını istedi. Hocası Akşemsettin ise padişah'a "Sizden içtenlikle dilerimki; iktidarınızda olan herşeye başvurunuz, eylemlerinizi veya emirliklerinizi elinizden geleni ardınıza koymayınız. Çünkü zafere ulaşmak ancak böyle mümkün olabilir." tavsiyesinde bulundu. Fatih hocasının tavsiyesini yerine getirerek İstanbul'un fethini başarıyla kazandığı yeni politik güce dayanarak daha önce kendisini tahttan uzaklaştıran, üzerinde baskı kurarak devletin politikasını çıkarları doğrultusunda yönlendirmek isteyen Halil Paşa'yı vezir-i âzamlıktan uzaklaştırdı. Halil Paşa'nın uzaklaştırılmasından sonra yapılan yeni düzenlemelerle Türkmen beylerinin iktidar üzerindeki egemenliklerine tamamen son verilmiş oldu. Bilindiği gibi Çandarlılar'dan sonra bir-iki istisna dışında XVIII. yüzyıla kadar vezirlik makamına devşirmeler getirilmiştir.

Vezir-i âzam padişah adına karar veren, bu yüzden emirleri padişahın iradesi sayılan ve padişahıktan sonra gelen en üstün siyasi karar organıydı. Sadece, vezir, kazasker ve şeyhülislamın tayin ve azillerinde padişahın muvafakatı alınır, onun dışındaki tüm devlet görevlerinin tayin, terfi ve azilleri birinci derecede vezir-i âzamın iradesiyle yerine getirilirdi. Padişahın seferde olduğu zamanlarda istisnailiği belirten konular dışında vezir tam yetkiliydi. Kanuni'den sonra padişahlar genellikle sefere çıkmadıklarından, yerlerine "serdar-ı ekrem" ünvanıyla sadrazamlar orduya komuta ettiler. Sadrazamın seferdeki yetkileri padişahınkilere denkti. Vezir-i âzam sefere çıkarken "reisül-kuttab"la beraber divân defterini de alır ve önemli kararlarını bu deftere kaydettirirdi. Vezirin seferde olduğu zamanlarda başkentteki görevlerini yapması için yerine bıraktığı vekile "sadaret kaymakamı" adı verilirdi. Sadaret kaymakamı, vezirin verdiği talimatlar dışına çıkmamak kaydıyla vezir kadar yetkili olarak divân toplantılarına başkanlık eder ve devlet işlerini yürütürdü.

Divân toplantılarına davalar görülürken sadrazamın sağında Rumeli kazaskeri solunda Anadolu kazaskeri otururdu. Gerekliğinde bazı davaların görüşülmesini Rumeli kazaskerine havale ederler, eğer işler çok olursa bir kısım davaların görülmesini de Anadolu kazaskerine devrederlerdi. Vezir-i âzam, divan-ı hümayun toplantılarından sonra kendi konağında kurulan ayrı bir divânda devlet işlerini görüşmeye devam ederdi. XVII. yüzyıla kadar devlet işlerinin yürütülmesinde padişahın vekili olarak tam yetkili olan sadrazamlar, bu tarihten sonra saray nüfuzlarının etkisi altına girerek yetkilerinden çoğunu kullanamaz oldular. Ancak daha sonraki dönemlerde divan-ı hümayun önemini kaybettiğçe sadrazamlar güç kazandı. Nihayet XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yetkilerini kademeli olarak sadrazama devreden divam sembolik bir protokol organına dönüştü. Bu tarihten sonra “bab-ı ali” adı verilen sadrazamlık makamı yeniden güç kazanarak devlet yönetiminin fiili başı haline geldi.

Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde bir tek vezir vardı. Sultan I.Murad zamanında bu sayı ikiye çıkarılarak vezirlerden birine “vezir-i âzam” ünvanı verildi. İlk yıllarda vezir olabilmek için uzun süre sancak beyliği yaptıktan sonra, Rumeli beylerbeyliği makamına gelmek gerekirdi. Sonraları bu şart kaldırılarak, geçmiş hizmetlerine bakılmaksızın rasgele vezirlikler verildi. Öyle ki, önemli eyaletlere atanavaliler de vezir ünvanı aldılar. Böylece başkentte bulunarak divâna katılan vezirlerin yanında bir de taşrada valilik yapan vezirler ortaya çıktı.Vezirlerin sayısının çoğalmasından sonra, İstanbul'da bulunan ve divân üyesi olanlara “dahil vezirler” veya “kubbe vezirleri”, eyaletlere gönderilenlere de “hariç vezirleri” adı verildi.XVII. yüzyılın başlarına kadar vezir-i âzamlar kubbe vezirleri arasından atanırken, daha sonra hariç vezirlerden de vezir-i âzamlığa getirilenler olmuştur. Divan-ı hümayun üyesi olan defterdar, nişancı ve katan paşalara da vezirlik ünvanı verilince, XVII. yüzyılın başlarında vezir sayısı arttı. 1631'de Hafız Paşa'nın sadrazamlığı sırasında dokuz vezir bulunmaktaydı. Köprülü Mehmet Paşa sadrazamken kubbe vezirlerinin sayısını azaltmış, XVIII.yüzyılın başında üç olan vezir sayısı ikiye ve bire inmiş, nihayet XVIII.yüzyılın

ortalarından sonra başka vezir tayin edilmemiştir. Zaten bundan itibaren divân toplantıları önemini yitirmiş ve sadrazamlık (bab-ı ali) ön plana çıkmıştır.

Divân-ı Hümâyun 17. yy.da Saray Bürokrasisinin devreye girmesiyle, Sadrazamlar yetkilerinin çoğunu kullanamaz duruma geldiler. Buna paralel olarak Divân-ı Hümâyun önemini kaybetti. 17.yy. sonlarına doğru sadrazamın İkinci Divân-ı önem kazandı. Böylece Divân-ı Hümâyunun yürütme gücü sadrazamın eline geçti. Bab-ı Ali yürütme gücünü kontrol eden bir kurum olarak 18. yüzyılda yönetimde ağırlık kazandı.

KAYNAKÇA

- AHMET CEVDET PAŞA, **Tarihi Cevdet** (Yay.: Mümin Çelik), Ankara, 1976.
- AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Ankara, 1959.
- AKTEPE, Münir, **Patrona İsyanı (1730)**, İstanbul, 1958.
- , **“Nevşehirli İbrahim Paşa”, İ.A.**
- AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1857)**, İstanbul, 1993.
- ALAN, J, **“Hatem”, İ.A.**
- ALİ SEYDİ BEY, **Teşrifat ve Teşkilâtımız**, (Yay.: Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser.
- ATEŞ, Toktamış, **Osmanlı Toplumunun Siyaset Yapısı**, İstanbul, 1982.
- BARTHOLD, W., **İslâm Medeniyeti Tarihi**, (Çev.: Fuat Köprülü), Ankara, 1986.
- , **“Harzemşahlar”, İ.A.**
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Tarih Boyunca Osmanlı Polonya İlişkileri**, Ankara, 1985.
- CAHEN, CLAUDE, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Çev.: Yıldız Mora), İstanbul, 1984.

- CEZAR, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, İstanbul, 1957.
- DANIŞMEND, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1991.
- DENY, J.,
_____,
_____,
“Sadrazam”, İ.A.
“Mühür”, İ.A.
- EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatname**, C.1, İstanbul, 1314.
- GENÇ, Reşat, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 1992.
- GÖKBİLGİN, Tayyib,
_____,
_____,
“Bab-ı Ali”, İ.A.
“Köprülüler”, İ.A.
- HAMMER, Von Joseph, **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Çev.: Mehmet Ata Bey), İstanbul, 1983.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara, 1995.
- HEMDEMİ, Mehmet, **Çelebi Solakzade, Solakzade Tarihi** (Sad.: Vahit Çubuk), Ankara, 1984.
- HOCA SAADDİN EFENDİ, **Tacüttevarih**, (Yay.: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, 1992.
- İBRAHİM PEÇEVİ, **Peçevi Tarihi**, İstanbul, 1283.
- İBN-İ KEMAL, **Tevarih-i Ali Osman**, İstanbul, 1341.

- İNAL, İbnülemin, Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1955.
- İNALCIK, Halil, **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, Ankara, 1954.
- , “Osmanlı Hukukuna Giriş” S.B.F.D. (XIII/2)
- , “Mehmet, II”, İ.A.
- ITZKOWITZ, Norman, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek**, İstanbul, 1989.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1983.
- , **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, 1984.
- , **Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1953.
- KİTAB-I MÜSTETAB; (Yay.: Yaşar Yücel), İstanbul, 1992.
- MEHMET SARI PAŞA, **Devlet Adamlarına Öğütler**, (Çev.: Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara, 1969.
- MEHMET, Süreyya, **Sicilli Osman-i**, İstanbul, 1308.
- MUMCU, Ahmet - ÜÇOK, Coşkun, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara, 1957.
- MUMCU, Ahmet, **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divân-ı Hümâyun**, Ankara, 1976.
- , **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara, 1963.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicül Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Yay.: Neşet Çağatay), Ankara, 1987.

- NAİMA, **Naima Tarihi**, İstanbul, 1290.
- NEŞRİ, **Kitab-ı Cihannüma**, (Yay. Faik Reşit Unat - Mehmet Altay Köymen), Ankara, 1987.
- ORHUNLU, Cengiz, **Osmanlı Tarihine ait Belgeler, (Telhisler)**, (1579-1607), İstanbul, 1979.
- ORTAYLI, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara, 1979.
- ÖZCAN, Abdulkadir, "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi", **İ.Ü.E.F. Dergisi**, Sayı: 33.
- RASİM, Ahmet, **Osmanlı Tarihi (Seçmeler)**, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1994.
- REFİK, Ahmet, Sokullu Mehmet Paşa ve Lehistan İnhitâtı, "T.O.E.M.", C. 34.
- SAMİ, Şemseddin, **Kamus-ul Alâm**, C.V, İstanbul, 1316.
- SCHOW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982.
- ŞENER, Sami, **Osmanlı Devletinde Siyasi Çözülme**, İstanbul, 1986.
- TANERİ, Aydın, **Türk Devlet Geleneği**, Ankara, 1975.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i âzamlık**, Ankara, 1974.
- _____, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", **T.A.D.**, Sayı: 8, Ankara, 1967.

- KOİÇİRO, Koyama "Osmanlıların ilk devirlerinde Divân-ı Hümayun"
XI Eylül 1990, T.T.K. Sunulan Bildiriler,
Ankara, 1994.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul, 1982.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu, C. I-II**,
Ankara, 1982.
- , **Nizamül-mülk Siyasetname**, Ankara, 1982.
- KRAMERS, J., "Şeyhül-islâm", mad. İ.A.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**,
İstanbul, 1994.
- , **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640
Tarihli Narh Defteri**, İstanbul, 1983.
- LEWIS, Bernard, **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, İstanbul,
1975.
- MASSIGNON, "Leponto", İ.A.
- MEHMET HALİFE, **Tarih-i Gilman-i (Yay. : Kâmil Su)**, İstanbul,
1976.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara, 1987.
- , **Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu ve
Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1984.
- , **Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara, 1948.

- _____, **Kapıkulu Ocakları**, Ankara, 1982.
- _____, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Methal**, Ankara, 1983.
- YENER, Cemal, **Sokullu Mehmet Paşa**, İstanbul, 1953.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Beyazıt I", İ.A.
- WITTEK, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", **Belleten**, (Çev.: halil İnalçık), Sayı: XXVII., (1943).
- V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, (İstanbul: 21-25 Ağustos 1989), Ankara, 1991.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı
Yayın No: 21, **5 Numaralı Mühimme Defteri**, (973/1565 - 1566) Özet ve İndeks, Ankara, 1994.

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİRLERİN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
1	ORHAN GAZİ	Alaeddin Paşa	1327	1337		Türk		
2	ORHAN GAZİ	Süleyman Paşa	1337	1339		Türk		
3	ORHAN GAZİ	Mahmut oğlu Ahmet Paşa	1339	1348		Türk		
4	ORHAN GAZİ	Hacı Paşa	1348			Türk		
5	ORHAN GAZİ	Sinaneddin Yusuf Paşa	1348			Türk		
6	I. MURAT	Sinaneddin Yusuf Paşa		1385		Türk		
7	I. MURAT	Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa	1385	1387		Türk		
8	I. MURAT	Çandarlı Ali Paşa	1387	>		Türk		
9	YILDIRIM BEYAZID	Çandarlı Ali Paşa	>	1406		Türk		
10	ÇELEBİ I. MEHMET	Osmancıklı İmam-zade Halil Paşa	1406	?		Türk		
11	ÇELEBİ I. MEHMET	Çandarlı İbrahim Paşa	1417	?		Türk		
12	ÇELEBİ I. MEHMET	Tokatlı Mehmed Paşa	?	?		Türk		
13	ÇELEBİ I. MEHMET	Beyazid Paşa	1417	>		Türk		
14	II. MURAT	Beyazid Paşa	>	1421		Türk		
15	II. MURAT	Çandarlı İbrahim Paşa	1421	1429	Ölüm	Türk	İkinci defa	
16	II. MURAT	Çandarlı Halil Paşa	1429			Türk		
17	II. MURAT	Lala Yörgüç Paşa	1429			Türk		
18	II. MURAT	Amasyalı Koca Mehmed Paşa	1429	1438	Azil	Türk		
19	II. MURAT	Çandarlı Halil Paşa	1438	>		Türk	İkinci defa	
Halil Paşa'nın ölümünden sonra artık devşirme vezirler iş başına gelmeye başlamıştır.								
DEVŞİRME VEZİRLER DEVRİ								
		Veziriâzamlar						
20	II. MEHMED	Çandarlı Halil Paşa	>	1453	İdam	Türk		
21	II. MEHMED	Mahmut Paşa	1453	1467	Azil	Hırvat-Rum		
22	II. MEHMED	Rum Mehmed Paşa	1467	1469	Azil	Rum		
23	II. MEHMED	İshak Paşa	1469	1472	Azil	Hırvat-Rum		
24	II. MEHMED	Mahmut Paşa	1472	1473	İdam	Hırvat-Rum	İkinci defa	
25	II. MEHMED	Gedik Ahmet Paşa	1473	1477	Azil	Rum Arnavut		
26	II. MEHMED	Karamanlı Mehmet Paşa	1477	1481		Türk		
27	II BEYAZIT	İshak Paşa	1481	1482	Azil	Hırvat-Rum	İkinci defa	
28	II BEYAZIT	Davut Paşa	1482	1497	Azil	Arnavut		
29	II BEYAZIT	Hersek-zade Ahmet Paşa	1497	1498	Azil	İslav		
30	II BEYAZIT	Çandarlı İbrahim Paşa	1498	1499	Ölüm	Türk		
31	II BEYAZIT	Mesih Paşa	1499	1501	Ölüm	Devşirme (?)		

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİR/AZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
32	II BEYAZIT	Hadım Ali Paşa	1501	1503	Azil	Devşirme (?)		
33	II BEYAZIT	Hersek-zade Ahmet Paşa	1503	1506	Azil	İslav	İkinci defa	
34	II BEYAZIT	Hadım Ali Paşa	1506	1511	Ölüm	Devşirme (?)	İkinci defa	
35	II BEYAZIT	Hersek-zade Ahmet Paşa	1511	1511	Azil	İslav	Üçüncü defa	
36	II BEYAZIT	Koca Mustafa Paşa	1511	>		Rum		
37	I. SELİM	Koca Mustafa Paşa	>	1512	İdam	Rum		
38	I. SELİM	Hersek-zade Ahmet Paşa	1512	1514	Azil	İslav	Dördüncü defa	
39	I. SELİM	Dukakin-oğlu Ahmet Paşa	1514	1515	İdam	Arnavut		2 Ay
40	I. SELİM	Hadım Sinan Paşa	1515	?	Azil	Devşirme (?)		
41	I. SELİM	Hersek-zade Ahmet Paşa	1515	1516	Azil	İslav	Beşinci defa	7 Ay
42	I. SELİM	Hadım Sinan Paşa	1516	1517	Şehid	Devşirme (?)	İkinci defa	8 Ay
43	I. SELİM	Yunus Paşa	1517	?	İdam	Devşirme (?)		7 Ay
44	I. SELİM	Piri Mehmed Paşa	1518	>		Türk		5 Sene 5 Ay
45	KANUNİ SÜLEYMAN	Piri Mehmed Paşa	>	1523	Tekaüd			
46	KANUNİ SÜLEYMAN	İbrahim Paşa	1523	1536	İdam	İtalyan		12 Sene 8 Ay
47	KANUNİ SÜLEYMAN	Ayas Mehmet Paşa	1536	1539	Ölüm	Rum-Arnavut		3 Sene 3 Ay
48	KANUNİ SÜLEYMAN	Lütfi Paşa	1539	1541	Azil	Arnavut		1 Sene 9 Ay
49	KANUNİ SÜLEYMAN	Hadım Süleyman Paşa	1541	1544	Azil	Devşirme (?)		3 sene 7 Ay
50	KANUNİ SÜLEYMAN	Rüstem Paşa	1544	1553	Azil	Hırvat		8 Sene 10 Ay
51	KANUNİ SÜLEYMAN	Kara Ahmet Paşa	1553	1555	İdam	Arnavut		1 Sene 11 Ay
52	KANUNİ SÜLEYMAN	Rüstem Paşa	1555	1561	Ölüm	Hırvat	İkinci defa	5 Sene 9 Ay
53	KANUNİ SÜLEYMAN	Semiz Ali Paşa	1561	1565	Ölüm	İslav		3 Sene 11 Ay
54	KANUNİ SÜLEYMAN	Sokullu Mehmet Paşa	1565	>		Boşnak		
55	II. SELİM	Sokullu Mehmet Paşa	>	>		Boşnak		
56	III. MURAD	Sokullu Mehmet Paşa	>	1579	Şehit	Boşnak		14 Sene 3 Ay
57	III. MURAD	Semiz Ahmet Paşa	1579	1580		Arnavut		6 Ay
58	III. MURAD	Lala Mustafa Paşa	1580	1580				
59	III. MURAD	Koca Sinan Paşa	1580	1582		Arnavut		2 Sene 3 ay
60	III. MURAD	Kanjeli Siyavuş Paşa	1582	1584		Hırvat		1 Sene 7 Ay
61	III. MURAD	Özdemir-oğlu Osman Paşa	1584	1585		Türk		1 Sene 3 Ay
62	III. MURAD	Hadım Mesih Paşa	1585	1586		Devşirme (?)		4 Ay
63	III. MURAD	Kanjeli Siyavuş Paşa	1586	1589		Hırvat	İkinci defa	2 Sene 11 Ay
64	III. MURAD	Koca Sinan Paşa	1589	1591		Arnavut	İkinci defa	2 Sene 3 ay

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİR/AZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
65	III. MURAD	Ferhad Paşa	1591	1592		Arnavut		8 Ay
66	III. MURAD	Kanjeli Siyavuş Paşa	1592	1593		Hırvat	Üçüncü defa	9 Ay
67	III. MURAD	Koca Sinan Paşa	1593	>		Arnavut	Üçüncü defa	2 Sene 11 Ay
68	III. MEHMED	Koca Sinan Paşa	>	1595	Azil	Arnavut		
69	III. MEHMED	Ferhad Paşa	1595	1595	Azil ve İdam	Arnavut	İkinci defa	4 ay
70	III. MEHMED	Koca Sinan Paşa	1595	1595	Azil	Arnavut	Dördüncü defa	5 ay
71	III. MEHMED	Lala Mehmet Paşa	1595	1595	Ölüm	Türk		9 Gün
72	III. MEHMED	Koca Sinan Paşa	1595	1596	Ölüm	Arnavut	Beşinci defa	4 Ay
73	III. MEHMED	Damat İbrahim Paşa	1596	1596	Azil	Boşnak		6 Ay
74	III. MEHMED	Cağala-zade Sinan Paşa	1596	1596	Azil	İtalyan		1 Ay
75	III. MEHMED	Damat İbrahim Paşa	1596	1597	Azil	Boşnak	İkinci defa	10 Ay
76	III. MEHMED	Hadım Hasan Paşa	1597	1598	İdam	Devsirme (?)		5 Ay
77	III. MEHMED	Cerrah Mehmet Paşa	1598	1599	Azil	Devsirme (?)		8 Ay
78	III. MEHMED	Damat İbrahim Paşa	1599	1601	Ölüm	Boşnak	Üçüncü defa	2 Sene 6 Ay
79	III. MEHMED	Yemişçi Hasan Paşa	1601	1603	Azil ve İdam	Arnavut		2 Sene
80	III. MEHMED	Yavuz (Malkoç) Ali Paşa	1603	>				
81	I. AHMET	Yavuz (Malkoç) Ali Paşa	>	1604	Ölüm			
82	I. AHMET	Bosnalı Lala Mehmet Paşa	1604	1606	Ölüm	Boşnak		1 Sene 10 Ay
83	I. AHMET	Derviş Mehmet Paşa	1606	1606	İdam	Boşnak		5 Ay
84	I. AHMET	Kuyucu Murat Paşa	1606	1611	Ölüm	Hırvat		4 Sene 7 Ay
85	I. AHMET	Nasuh Paşa	1611	1614	İdam	Arnavut		3 Sene
86	I. AHMET	Öküz Mehmet Paşa	1614	1616	Azil	Türk		2 Sene 1 Ay
87	I. AHMET	Kayserili Halil Paşa	1616	>		Ermeni		2 Sene 3 Ay
88	II. OSMAN	Kayserili Halil Paşa	>	1619	Azil			
89	II. OSMAN	Öküz Mehmet Paşa	1619	1619	Azil	Türk	İkinci defa	11 Ay
90	II. OSMAN	Çelebi (Güzelce) Ali Paşa	1619	1621	Ölüm	Devsirme (?)		1 Sene 2 Ay
91	II. OSMAN	Ohrili Hüseyin Paşa	1621	1621	Azil	Arnavut		6 Ay
92	II. OSMAN	Dilaver Paşa	1621	1622	Ölüm	Hırvat		8 Ay
93	I. MUSTAFA	Kara Davut Paşa	1622	1622	Azil ve İdam	Boşnak		24 Gün
94	I. MUSTAFA	Mere Hüseyin Paşa	1622	1622	Azil	Arnavut		25 Gün
95	I. MUSTAFA	Lefkeli Mustafa Paşa	1622	1622	Azil	Türk		2 Ay
96	I. MUSTAFA	Gürcü Mehmet Paşa	1622	1623	İdam	Gürcü		4 Ay
97	I. MUSTAFA	Mere Hüseyin Paşa	1623	1623	Azil	Arnavut	İkinci defa	6 Ay

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİR/AZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
98	I. MUSTAFA	Kemankeş Kara Ali Paşa	1623	>		Türk		7 Ay
99	IV. MURAD	Kemankeş Kara Ali Paşa	>	1624	İdam	Türk		
100	IV. MURAD	Çerkez Mehmet Paşa	1624	1625	Ölüm	Çerkez		9 Ay
101	IV. MURAD	Hafız Ahmet Paşa	1625	1626	Azil	Pomak		10 Ay
102	IV. MURAD	Kayserili Halil Paşa	1626	1628	Azil	Ermeni	İkinci defa	1 Sene 4 Ay
103	IV. MURAD	Hüsrev Paşa	1628	1631	Azil	Boşnak		3 Sene 6 Ay
104	IV. MURAD	Hafız Ahmet Paşa	1631	1632	Ölüm	Pomak	İkinci defa	3 Ay
105	IV. MURAD	Topal Receb Paşa	1632	1632	İdam	Boşnak		3 Ay
106	IV. MURAD	Tabaniyassı Mehmet Paşa	1632	1638	Ölüm	Arnavut		4 Sene 8 Ay
107	IV. MURAD	Tayyar Mehmet Paşa	1638	1638	Şehit	Türk		3 Ay
108	IV. MURAD	Kemankeş Kara Mustafa Paşa	1638	>		Arnavut		5 Sene 1 Ay
109	İBRAHİM	Kemankeş Kara Mustafa Paşa	>	1644	İdam	Arnavut		5 Sene 1 Ay
110	İBRAHİM	Sultan-zâde Mehmed Paşa	1644	1645	Azil	Arnavut		1 Sene 10 Ay
111	İBRAHİM	Salih Paşa	1645	1647	İdam	Boşnak		1 Sene 9 Ay
112	İBRAHİM	Kara Musa Paşa	1647	1647	Azil	Devşirme (?)		5 Gün
113	İBRAHİM	Hezarpare Ahmet Paşa	1647	1648	Azil	Rum (?)		10 Ay
114	İBRAHİM	Sofu Mehmed Paşa	1648	>		Devşirme (?)		9 Ay
115	IV. MEHMED	Sofu Mehmed Paşa	>	1649	Azil	Devşirme (?)		9 Ay
116	IV. MEHMED	Kara Murad Paşa	1649	1650	İstifa	Arnavut		1 Sene 2 Ay
117	IV. MEHMED	Melek Ahmet Paşa	1650	1651	Azil	Abaza		1 Sene
118	IV. MEHMED	Siyavuş Paşa	1651	1651	Azil	Abaza		1 Ay
119	IV. MEHMED	Gürcü Mehmet Paşa	1652	1652	Azil	Arnavut		9 ay
120	IV. MEHMED	Tarhuncu Ahmet Paşa	1652	1653	İdam			
121	IV. MEHMED	Derviş Mehmed Paşa	1653	1654	Azil	Çerkez		1 Sene 7 Ay
122	IV. MEHMED	İpşir Mustafa Paşa	1654	1655	İdam	Abaza		6 Ay
123	IV. MEHMED	Kara Murat Paşa	1655	1655	İstifa	Arnavut	İkinci defa	3 Ay
124	IV. MEHMED	Süleyman Paşa	1655	1656	Azil	Ermeni		6 Ay
125	IV. MEHMED	Deli Hüseyin Paşa	1656	1656		Türk		6 gün
126	IV. MEHMED	Zurnazen Mehmet Paşa	1656	1656	Azil			4 Saat
127	IV. MEHMED	Siyavuş Paşa	1656	1656	Ölüm	Abaza	İkinci defa	1 Ay
128	IV. MEHMED	Boynueğri (Yaralı) Mehmet Paşa	1656	1656	Azil	Türk		4 Ay
129	IV. MEHMED	Köprülü Mehmet Paşa	1656	1661	Ölüm	Arnavut		5 Sene 1 Ay
130	IV. MEHMED	Köprülü-zade Fazıl Ahmet Paşa	1661	1676	Ölüm	Arnavut		15 Sene

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİR/AZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
131	IV. MEHMED	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa	1676	1683	İdam	Türk		7 Sene
132	IV. MEHMED	Kara İbrahim Paşa	1683	1685	Azil sonra İdam	Türk		2 Sene
133	IV. MEHMED	Sarı Süleyman Paşa	1685	1687	Azil sonra İdam	Boşnak		1 Sene 9 Ay
134	IV. MEHMED	Abaza Siyavuş Paşa	1687	>		Abaza		5 Ay
135	II. SÜLEYMAN	Abaza Siyavuş Paşa	>	1688	Azil	Abaza		5 Ay
136	II. SÜLEYMAN	Nişancı İsmail Paşa	1688	1688	Azil	Türk		2 Ay
137	II. SÜLEYMAN	Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa	1688	1689	Azil	Devşirme (?)		1 Sene 5 Ay
138	II. SÜLEYMAN	Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa	1689	>		Arnavut		1 Sene 9 Ay
139	II. AHMED	Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa	>	1691	Şehid	Arnavut		1 Sene 9 Ay
140	II. AHMED	Arabacı Ali Paşa	1691	1692	Azil	Arnavut		6 Ay
141	II. AHMED	Merzifonlu Hacı Ali Paşa	1692	1693	İstifa	Türk		1 Sene
142	II. AHMED	Bıyıklı (Bozuklu) Mustafa Paşa	1693	1694	Azil	Türk		11 Ay
143	II. AHMED	Süremeli (Defterdar) Ali Paşa	1694	>		Devşirme (?)		
144	II. MUSTAFA	Süremeli (Defterdar) Ali Paşa	>	1695	Azil	Devşirme (?)		1 Sene 1 Ay
145	II. MUSTAFA	Elmas Mehmet Paşa	1695	1697	Şehid	Türk		2 Sene 4 Ay
146	II. MUSTAFA	Amca-zade (Köprülü) Hüseyin Paşa	1697	1702	İstifa	Arnavut		5 Sene
147	II. MUSTAFA	Daltaban Mustafa Paşa	1702	1703	Azil	Sırp		4 Ay
148	II. MUSTAFA	Rami Mehmet Paşa	1703	1703	Azil	Türk		6 Ay
149	II. MUSTAFA	Kavanoz Ahmet Paşa	1703	1703	Azil	Rus		2 Ay
150	II. MUSTAFA	Damad (Enişte) Hasan Paşa	1703	>		Rum		
151	III. AHMED	Damad (Enişte) Hasan Paşa	>	1704	Azil	Rum		10 Ay
152	III. AHMED	Kalaylıkoz Ahmet Paşa	1704	1704	Azil	Türk		2 Ay
153	III. AHMED	Baltacı Mehmet Paşa	1704	1706	Azil	Türk		1 Sene 4 Ay
154	III. AHMED	Çorlulu Ali Paşa	1706	1710	Azil	Türk		4 Sene 1 Ay
155	III. AHMED	Köprülü-zade Numan Paşa	1710	1710	Azil	Arnavut		2 Ay
156	III. AHMED	Baltacı Mehmed Paşa	1710	1711	Azil	Türk	İkinci defa	1 Sene 3 Ay
157	III. AHMED	Ağa Yusuf Paşa	1711	1712	Azil	Gürcü		11 Ay
158	III. AHMED	Süleyman Paşa	1712	1713	Azil	Abaza		4 Ay
159	III. AHMED	Hoca İbrahim Paşa	1713	1713	Azil ve İdam	Türk		21 Gün
160	III. AHMED	Damad (Şehit) Ali Paşa	1713	1716	Şehid	Türk		3 Sene 3 Ay
161	III. AHMED	Halil Paşa	1717	1717	Azil	Arnavut		1 Sene
162	III. AHMED	Nişancı Mehmet Paşa	1717	1718	Azil	Türk		8 Ay
163	III. AHMED	Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	1718	1730	Azil ve İdam	Türk		12 Sene 4 Ay

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİR/AZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
164	III. AHMED	Silahtar Mehmet Paşa	1730	>		Türk		
165	I. MAHMUD	Silahtar Mehmet Paşa	>	1731	Azil	Türk		3 Ay
166	I. MAHMUD	Kabakulak İbrahim Paşa	1731	1731	Azil	Türk		7 Ay
167	I. MAHMUD	Topal Osman Paşa	1731	1732	Azil	Türk		6 Ay
168	I. MAHMUD	Hekimoğlu Ali Paşa	1732	1735	Azil	İtalyan		3 Sene 4 Ay
169	I. MAHMUD	İsmail Paşa	1735	1735	Azil	Gürcü		5 Ay
170	I. MAHMUD	Silahtar Seyyid Mehmet Paşa	1736	1737	Azil	Türk		1 Sene 7 Ay
171	I. MAHMUD	Muhsin-zade Abdullah Paşa	1737	1737	Azil	Arap		4 Ay
172	I. MAHMUD	Yeğen Mehmet Paşa	1737	1739	Azil	Türk		1 Sene 3 Ay
173	I. MAHMUD	İvaz-zade Hacı Mehmet Paşa	1739	1740	Azil	Arnavut		1 Sene 3 Ay
174	I. MAHMUD	Hacı Ahmet Paşa	1740	1742	Azil	Türk		2 Sene
175	I. MAHMUD	Hekimoğlu Ali Paşa	1742	1743	Azil	İtalyan	İkinci defa	1 Sene 5 Ay
176	I. MAHMUD	Seyyid Hasan Paşa	1743	1746	Azil	Türk		2 Sene 10 Ay
177	I. MAHMUD	Tiryaki Hacı Mehmet Paşa	1746	1747	Azil	Devşirme (?)		1 Sene
178	I. MAHMUD	Seyyid (Boynueğri) Abdullah Paşa	1747	1750	Azil	Arap		2 Sene 4 Ay
179	I. MAHMUD	Divittar Mehmet Emin Paşa	1750	1752	Azil	Devşirme (?)		2,5 Sene
180	I. MAHMUD	Köse Bahir Mustafa Paşa	1752	>		Türk		
181	III. OSMAN	Köse Bahir Mustafa Paşa	>	1755	Azil	Türk		2 Sene 7 Ay
182	III. OSMAN	Hekim-oğlu Ali Paşa	1755	1755	Azil	İtalyan	Üçüncü defa	3 Ay
183	III. OSMAN	Naili Abdullah Paşa	1755	1755	Azil	Türk		3 Ay
184	III. OSMAN	Bıyıklı Ali Paşa	1755	1755	Azil ve İdam	Türk		2 Ay
185	III. OSMAN	Çelebi-zade Mehmed Said Paşa	1755	1756	Azil	Gürcü		5 Ay
186	III. OSMAN	Köse Bahir Mustafa Paşa	1756	1757	Azil	Türk	İkinci defa	9 Ay
187	III. OSMAN	Koca Ragıp Paşa	1757	>		Türk		
188	III. MUSTAFA	Koca Ragıp Paşa	>	1763	Ölüm	Türk		6 Sene 2 Ay
189	III. MUSTAFA	Tevkii Hamza Hamid Paşa	1763	1763	Azil	Türk		6 Ay
190	III. MUSTAFA	Köse Bahir Mustafa Paşa	1763	1765	Azil	Türk	Üçüncü defa	1 Sene 4 Ay
191	III. MUSTAFA	Muhsin-zade Mehmed Paşa	1765	1768	Azil	Arap		3 Sene 4 Ay
192	III. MUSTAFA	Silahtar Mahir Hamza Paşa	1768	1768	Azil	Türk		2 Ay
193	III. MUSTAFA	Yağlıkçı-zade Mehmed Emin Paşa	1768	1769	İdam	Türk		9 Ay
194	III. MUSTAFA	Moldavancı Ali Paşa	1769	1769	Azil	Türk		4 Ay
195	III. MUSTAFA	İvaz-zade Halil Paşa	1769	1770	Azil	Arnavut		10 Ay
196	III. MUSTAFA	Silahtar Mehmed Paşa	1770	1771	Azil	Türk		1 Sene 1 Ay

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİR/AZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
197	III. MUSTAFA	Muhsin-zade Mehmed Paşa	1771	>		Arap		
198	I. ABDÜLHAMİD	Muhsin-zade Mehmed Paşa	>	1774	Ölüm	Arap		2 Sene 7 Ay
199	I. ABDÜLHAMİD	İzzet Mehmed Paşa	1774	1775	Azil	Rum		10 Ay
200	I. ABDÜLHAMİD	Derviş Mehmed Paşa	1775	1777	Azil	Türk		1 Sene 6 Ay
201	I. ABDÜLHAMİD	Derendeli Mehmed Paşa	1777	1778	Azil	Türk		1 Sene
202	I. ABDÜLHAMİD	Kalafat Mehmed Paşa	1778	1779	Azil	Bulgar		11 Ay
203	I. ABDÜLHAMİD	Silahtar Seyid Mehmed Paşa	1779	1781	Ölüm	Türk		1,5 Sene
204	I. ABDÜLHAMİD	İzzet Mehmed Paşa	1781	1782	Azil	Rum	İkinci defa	1,5 Sene
205	I. ABDÜLHAMİD	Yeğen Hacı Mehmet Paşa	1782	1782	Azil	Türk		4 Ay
206	I. ABDÜLHAMİD	Halil Hamid Paşa	1782	1785	Azil	Türk		2 Sene 3 Ay
207	I. ABDÜLHAMİD	Şahin Ali Paşa	1785	1786	Azil	Gürcü		9 Ay
208	I. ABDÜLHAMİD	Koca Yusuf Paşa	1786	>		Gürcü		
209	III. SELİM	Koca Yusuf Paşa	>	1789	Azil	Gürcü		3 Sene 4 Ay
210	III. SELİM	Kethüda Cenaze Hasan Paşa	1789	1790	Azil	Çerkez		5 Ay
211	III. SELİM	Cezayirli Gazi Hasan Paşa	1790	1790	Ölüm	Devşirme (?)		3 Ay
212	III. SELİM	Ruşuklu Çelebi-zade Hasan Paşa	1790	1791	İdam	Devşirme (?)		9 Ay
213	III. SELİM	Koca Yusuf Paşa	1791	1792	Azil	Gürcü	İkinci defa	1 Sene 2 Ay
214	III. SELİM	Melek Mehmed Paşa	1792	1794	Azil	Boşnak		2 Sene 5 Ay
215	III. SELİM	İzzet Mehmed Paşa	1794	1798	Azil	Türk		3 sene 10 Ay
216	III. SELİM	Yusuf Ziya Paşa	1798	1805	İstifa	Gürcü		6 Sene 7 Ay
217	III. SELİM	Hafız (Bostancıbaşı) İsmail Paşa	1805	1806	Azil	Devşirme (?)		1 Sene 6 Ay
218	III. SELİM	Keçiboynuzu Ağa İbrahim Hilmi Paşa	1806	>		Türk		
219	IV. MUSTAFA	Keçiboynuzu Ağa İbrahim Hilmi Paşa	>	1807	Firar ve Azil	Devşirme (?)		7 Ay
220	IV. MUSTAFA	Çelebi Mustafa Paşa	1807	1808	Azil	Devşirme (?)		1 Sene 1 Ay
221	II MAHMUD	Alemdar Mustafa Paşa	1808	1808	Şehit	Arnavut		3 Ay
222	II MAHMUD	Memiş Paşa	1808	1809	Azil	Arnavut		1 Ay
223	II MAHMUD	Yusuf Ziya Paşa	1809	1811	Azil	Gürcü	İkinci defa	2 Sene 3 Ay
224	II MAHMUD	Ahmet Paşa	1811	1812	Azil	Türk		1 Sene 4 Ay
225	II MAHMUD	Hurşid Ahmet Paşa	1812	1815	Azil	Gürcü		2 Sene 6 Ay
226	II MAHMUD	Mehmed Emin Rauf Paşa	1815	1818	Azil	Türk		2 Sene 9 Ay
227	II MAHMUD	Derviş Mehmed Paşa	1818	1820	Azil	Devşirme (?)		2 Sene
228	II MAHMUD	Seyyid Ali Paşa	1820	1821	Azil	Türk		1 Sene 2 Ay
229	II MAHMUD	Benderli Ali Paşa	1821	1821	Azil	Devşirme (?)		1 Ay

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİRİAZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
230	II MAHMUD	Hacı Salih Paşa	1821	1822	Azil			
231	II MAHMUD	Deli Abdullah Paşa	1822	1823	Azil			
232	II MAHMUD	Silahtar Ali Paşa	1823	1823	Azil			
233	II MAHMUD	Mehmed Said Galip Paşa	1823	1824	Azil			
234	II MAHMUD	Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa	1824	1828	Azil			
235	II MAHMUD	Topal Mehmed İzzet Paşa	1828	1829	Azil			
236	II MAHMUD	Reşid Mehmed Paşa	1829	1833	Azil			
237	II MAHMUD	Mehmed Emin Rauf Paşa	1833	1839	Azil		İkinci defa	
238	ABDÜLMECİD	Koca Hüsrev Mehmed Paşa	1839	1840	Azil	Abaza		11 ay
239	ABDÜLMECİD	Mehmed Emin Rauf Paşa	1840	1841	Azil	Türk	Üçüncü defa	1 Sene 5 Ay
240	ABDÜLMECİD	İzzet Mehmed Paşa	1841	1842	Azil	Türk	İkinci defa	8 Ay
241	ABDÜLMECİD	Mehmed Emin Rauf Paşa	1842	1846	Azil	Türk	Dördüncü defa	4 Sene
242	ABDÜLMECİD	Mustafa Reşit Paşa	1846	1848	Azil	Türk		1 Sene 7 Ay
243	ABDÜLMECİD	İbrahim Sarım Paşa	1848	1848	Azil	Türk		3 Ay
244	ABDÜLMECİD	Mustafa Reşit Paşa	1848	1852	Azil	Türk	İkinci defa	3 Sene 5 Ay
245	ABDÜLMECİD	Mehmed Emin Rauf Paşa	1852	1852	Azil	Türk	Beşinci defa	1 Ay
246	ABDÜLMECİD	Mustafa Reşit Paşa	1852	1852	Azil	Türk	Üçüncü defa	5 Ay
247	ABDÜLMECİD	Mehmed Emin Ali Paşa	1852	1852	Azil	Türk		2 Ay
248	ABDÜLMECİD	Damat Mehmed Ali Paşa	1852	1853	Azil	Türk		7 Ay
249	ABDÜLMECİD	Mustafa Naili Paşa	1853	1853	Azil	Arnavut		2 Ay
250	ABDÜLMECİD	Mustafa Naili Paşa	1853	1854	Azil	Arnavut	İkinci defa	10 Ay
251	ABDÜLMECİD	Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa	1854	1854	Azil	Türk		5 Ay
252	ABDÜLMECİD	Mustafa Reşit Paşa	1854	1855	İstifa	Türk	Dördüncü defa	5 Ay
253	ABDÜLMECİD	Mehmed Emin Ali Paşa	1855	1856	Azil	Türk	İkinci defa	1 Sene 6 Ay
254	ABDÜLMECİD	Mustafa Reşid Paşa	1856	1857	Azil	Türk	Beşinci defa	7 Ay
255	ABDÜLMECİD	Mustafa Naili Paşa	1857	1857	Azil	Arnavut	Üçüncü defa	2 Ay
256	ABDÜLMECİD	Mustafa Reşid Paşa	1857	1858	Ölüm	Türk	Altıncı defa	2 Ay
257	ABDÜLMECİD	Mehmed Emin Ali Paşa	1858	1859	Azil	Türk	Üçüncü defa	1 Sene 9 ay
258	ABDÜLMECİD	Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa	1859	1859	Azil	Türk	İkinci defa	2 Ay
259	ABDÜLMECİD	Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa	1859	1860	Azil	Türk		5 Ay
260	ABDÜLMECİD	Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa	1860	>		Türk	Üçüncü defa	
261	ABDÜLAZİZ	Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa	>	1861	Azil	Türk		1 Sene 2 Ay
262	ABDÜLAZİZ	Mehmed Emin Ali Paşa	1861	1861	Azil	Türk	Dördüncü defa	3 Ay

SIRA NO	PADİŞAH DONEMİ	VEZİRİAZAMLARIN ISMI	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SURESİ
263	ABDÜLAZİZ	Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa	1861	1863	İstifa	Türk		1 Sene 1 Ay
264	ABDÜLAZİZ	Yusuf Kâmil Paşa	1863	1863	Azil	Türk		4 Ay
265	ABDÜLAZİZ	Keçeci-zâde Mehmed Fuad Paşa	1863	1866	Azil	Türk	İkinci defa	3 Sene
266	ABDÜLAZİZ	Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa	1866	1867	İstifa	Türk	İkinci defa	8 Ay
267	ABDÜLAZİZ	Mehmed Emin Ali Paşa	1867	1871	Ölüm	Türk	Beşinci defa	4,5 Sene
268	ABDÜLAZİZ	Mahmud Nedim Paşa	1871	1872	Azil	Gürcü		10 ay
269	ABDÜLAZİZ	Midhat Paşa	1872	1872	Azil	Türk		2 Ay
270	ABDÜLAZİZ	Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa	1872	1873	Azil	Türk	Üçüncü defa	3 Ay
271	ABDÜLAZİZ	Ahmed Esad Paşa	1873	1873	Azil	Türk		2 Ay
272	ABDÜLAZİZ	Şirvani-zâde Mehmed Rüşdü Paşa	1873	1874	Azil	Türk		9 Ay
273	ABDÜLAZİZ	Hüseyin Avni Paşa	1874	1875	Azil	Türk		1 Sene 2 Ay
274	ABDÜLAZİZ	Ahmed Esad Paşa	1875	1875	Azil	Türk	İkinci defa	4 Ay
275	ABDÜLAZİZ	Mahmud Nedim Paşa	1875	1876	Azil	Gürcü	İkinci defa	8 Ay
276	ABDÜLAZİZ	Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa	1876	>		Türk	Dördüncü defa	
277	II. ABDÜLHAMİD	Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa	>	1876	İstifa	Türk		7 Ay
278	II. ABDÜLHAMİD	Midhat Paşa	1876	1877	Azil	Türk	İkinci defa	1 Ay
279	II. ABDÜLHAMİD	Edhem Paşa	1877	1878	Azil	Rum		11 Ay
280	II. ABDÜLHAMİD	Ahmed Hamdi Paşa	1878	1878	Azil	Abaza		24 Gün
281	II. ABDÜLHAMİD	Ahmet Vefik Paşa	1878	1878	Azil	Türk		2 Ay
282	II. ABDÜLHAMİD	Mehmed Sadık Paşa	1878	1878	Azil	Türk		1 Ay
283	II. ABDÜLHAMİD	Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa	1878	1878	Azil	Türk	Beşinci defa	7 Gün
284	II. ABDÜLHAMİD	Safvet Paşa	1878	1878	Azil	Türk		6 Ay
285	II. ABDÜLHAMİD	Tunuslu Hayrettin Paşa	1878	1879	Azil	Abaza		7 Ay
286	II. ABDÜLHAMİD	Ahmed Arifi Paşa	1879	1879	Azil	Türk		2 Ay
287	II. ABDÜLHAMİD	Küçük Mehmed Said Paşa	1879	1880	Azil	Türk		7 Ay
288	II. ABDÜLHAMİD	Kadri Paşa	1880	1880	Azil	Türk		3 Ay
289	II. ABDÜLHAMİD	Küçük Mehmed Said Paşa	1880	1882	Azil	Türk	İkinci defa	1 Sene 7 Ay
290	II. ABDÜLHAMİD	Abdurrahman Nureddin Paşa	1882	1882	Azil	Türk		2 Ay
291	II. ABDÜLHAMİD	Küçük Mehmed Said Paşa	1882	1882	Azil	Türk	Üçüncü defa	4 Ay
292	II. ABDÜLHAMİD	Ahmet Vefik Paşa	1882	1882	Azil	Türk	İkinci defa	2 Gün
293	II. ABDÜLHAMİD	Küçük Mehmed Said Paşa	1882	1885	Azil	Türk	Dördüncü defa	2 Sene 1 Ay
294	II. ABDÜLHAMİD	Mehmet Kamil Paşa	1885	1891	Azil	Türk		5 Sene 11 Ay
295	II. ABDÜLHAMİD	Cevad Paşa	1891	1895	Azil	Türk		3 sene 9 Ay

SIRA NO	PADİŞAH DÖNEMİ	VEZİR/AZAMLARIN İSMİ	G. ATANMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMASI	G. AYRILMA NEDENİ	MİLLİYETİ	GÖREV ADEDİ	GÖREV SÜRESİ
296	II. ABDÜLHAMİD	Küçük Mehmed Said Paşa	1895	1895	Azil	Türk	Beşinci defa	3 Ay
297	II. ABDÜLHAMİD	Mehmet Kamil Paşa	1895	1895	Azil	Türk	İkinci defa	1 Ay
298	II. ABDÜLHAMİD	Halil Rifat Paşa	1895	1901	Ölüm	Türk		6 Sene
299	II. ABDÜLHAMİD	Küçük Mehmed Said Paşa	1901	1903	Azil	Türk	Altıncı defa	1 Sene 1 Ay
300	II. ABDÜLHAMİD	Mehmet Ferit Paşa	1903	1908	Azil	Arnavut		5 Sene 6 Ay
301	II. ABDÜLHAMİD	Küçük Mehmed Said Paşa	1908	1908	İstifa	Türk	Yedinci defa	13 Gün
302	II. ABDÜLHAMİD	Mehmet Kamil Paşa	1908	1909	İstifa	Türk	Üçüncü defa	6 Ay
303	II. ABDÜLHAMİD	Hüseyin Hilmi Paşa	1909	1909	İstifa	Türk		1 Ay
304	II. ABDÜLHAMİD	Ahmet Tevfik Paşa	1909	>		Türk		
305	V. MEHMED REŞAD	Ahmet Tevfik Paşa	>	1909	İstifa	Türk		21 gün
306	V. MEHMED REŞAD	Ahmet Tevfik Paşa	1909	1909	İstifa	Türk	İkinci defa	
307	V. MEHMED REŞAD	Hüseyin Hilmi Paşa	1909	1909	İstifa	Türk	İkinci defa	7 Ay
308	V. MEHMED REŞAD	İbrahim Hakkı Paşa	1910	1911	İstifa	Türk		1 Sene 8 Ay
309	V. MEHMED REŞAD	Küçük Mehmed Said Paşa	1911	1911	İstifa	Türk	Sekizinci defa	3 ay
310	V. MEHMED REŞAD	Küçük Mehmed Said Paşa	1911	1912	İstifa	Türk	Dokuzuncu defa	6 Ay
311	V. MEHMED REŞAD	Gazi Ahmed Muhtar Paşa	1912	1912	İstifa	Türk		3 Ay
312	V. MEHMED REŞAD	Mehmet Kamil Paşa	1912	1913	İstifa	Türk	Dördüncü defa	3 Ay
313	V. MEHMED REŞAD	Mahmut Şevket Paşa	1913	1913	Ölüm	Çeçen		4 Ay
314	V. MEHMED REŞAD	Said Halim Paşa	1913	1917	İstifa	Arnavut		3 Sene 7 Ay
315	V. MEHMED REŞAD	Talat Paşa	1917	>		Devşirme (?)		
316	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Talat Paşa	>	1918	İstifa	Devşirme (?)		1 Sene 8 Ay
317	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	İzzet Paşa	1918	1918	İstifa	Arnavut		25 Gün
318	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Ahmet Tevfik Paşa	1918	1919	İstifa	Türk	Üçüncü defa	
319	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Ahmet Tevfik Paşa	1919	1919		Türk	Dördüncü defa	
320	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Ahmet Tevfik Paşa	1919	1919	İstifa	Türk	Beşinci defa	
321	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Damad Ferit Paşa	1919	1919	İstifa			
322	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Damad Ferit Paşa	1919	1919	İstifa		İkinci defa	
323	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Damad Ferit Paşa	1919	1919	İstifa		Üçüncü defa	
324	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Ali Rıza Paşa	1919	1920	İstifa			
325	VI. MEHMED VAHİDEDDİN	Salih Paşa	1920	1920	İstifa			

SIRA	PADİŞAH	VEZİR/AZAMLARIN	G. ATANMA	GÖREVDEN	G. AYRILMA	MİLLİYETİ	GÖREV	GÖREV
NO	DÖNEMİ	İSMİ	TARİHİ	AYRILMASI	NEDENİ		ADEDİ	SÜRESİ
16 MART 1920'DE İSTANBUL'UN İŞGALİNDEN SONRA MEŞRUTİYETİ TANINMAYAN İSTANBUL HÜKÜMETİNİN SADRAZAMLARI								
326		Damad Ferit Paşa	1920	1920	İstifa		Dördüncü defa	
327		Damad Ferit Paşa	1920	1920	İstifa		Beşinci defa	
328		Ahmet Tevfik Paşa	1920	1922	İstifa		Altıncı defa	